

Kurdiyat

e-ISSN 2717-8315

Yıl/Sal/Year: 2024 Sayı/Hejmar/Issue: 9

e-Ağ/Web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kurdiyat>

Year/Sal/Yıl: 2024, Issue/Hejmar/Sayı: 9
e-ISSN: 2717-8315

Kurdiyat is an international scientific peer-reviewed journal
Kurdiyat kovareke navneteweyî, zanistî ya bihekem e
Kurdiyat uluslararası bilimsel hakemli bir dergidir

Period | Peryod | Periyod

Biannually, June and December
Salê du hejmar, Hezîran û Kanûna Pêşîn
Yılda iki sayı, Haziran ve Aralık

Scope | Vegirî | Kapsam

Kurdish Language, Culture, Literature, History and Art
Ziman, Çand, Wêje, Dîrok û Hunera Kurdî
Kürt Dili, Kùltürü, Edebiyatı, Tarihi ve Sanatı

Language Publication | Zimanê Weşanê | Yayın Dili

Kurdî • English • فارسی • عربي • Türkçe

Articles should include a title, abstract (250-450 words), keywords (at least 5 concepts) in at least two languages, especially Kurdish and English, and should be prepared in accordance with APA 6 citation system.

Gotar divê sernavê, kurteyê (250-450 peyv) û peyvên sereke (herî kême 5 têgeh) bihewîne ku ew kême bi du zimanan bê nivîsîn, bi taybetî jî kurdî û inglîzî, herwiha gotar divê li gorî sîstema jêderan a APA 6ê bê amadekirin.

Makaleler Kürtçe ve İngilizce başta olmak üzere en az iki dilde başlık, özet (250-450 kelime), anahtar kelimeler (en az 5 kavram) içerir ve APA 6 atf sistemine uygun olarak hazırlanır.

Executive Office | Rêvebirî | Yönetim Yeri ve Adresi

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Yaşayan Diller Enstitüsü, 65080, Zeve Kampüsü, Tuşba/Van
e-mail: kurdiyat@yyu.edu.tr | web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/Kurdiyat>
Tlf: 04322251452 | Fax: 04322251228

Design | Rûpelsazî | Dizgi

Öğr. Gör. Erdal YILDIZ | Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
ORCID: 0000-0001-5285-3492 | erdalyildiz@yyu.edu.tr

Abstracting and Indexing Services | Dizinlenme ve Kataloglama Bilgileri

DRJI, ACARINDEX, Index of Academic Documents, Academic Resource Index (ResearchBib), ASOS, EuroPub, OpenAIRE, Google Scholar, Idealongline, İSAM, ResearchGate.

Publication Date | Tarîxa Weşanê | Yayın Tarihi

June 2024 · Hezîran 2024 · Haziran 2024

VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
YAŞAYAN DİLLER ENSTİTÜSÜ

Publisher | Weşanger | Yayıncı

Van Yüzüncü Yıl University Institute of Living Languages
Zanîngeha Van Yüzüncü Yıl Enstîtuya Zimanên Jîndar
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü

Owner | Xwedî | Sahibi

Prof. Dr. Abdulhadi TİMURTAŞ, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
ORCID: 0000-0002-6887-6223 | atimurtas@yyu.edu.tr

Editor in Chief | Edîtor | Editör

Doç. Dr. Yakup AYKAÇ, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
ORCID: 0000-0002-2602-484X | yakupaykac@yyu.edu.tr

Field Editor Board | Edîtorên Biwarî | Alan Editörleri

Doç. Dr. Haşim ÖZDAŞ, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
ORCID: 0000-0002-4621-435X | hozdas@yyu.edu.tr

Doç. Dr. Nesim SÖNMEZ, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
ORCID: 0000-0002-6315-6075 | nesimsonmez@yyu.edu.tr

Dr. Öğr. Üye. Ömer DELİKAYA, Bingöl Üniversitesi
ORCID: 0000-0001-6505-5107 | odelikaya@bingol.edu.tr

Dr. Ziyattin YILDIRIMÇAKAR, Mardin Artuklu
ORCID: 0000-0003-4809-511X | ziyayildirim@artuklu.edu.tr

Language Editors | Edîtorên Zimanî | Dil Editörleri

Dr. Nevzat AĞÇAKAYA, Arş. Gör., Van YYÜ (English)
ORCID: 0000-0002-4606-9279 | nagcky@yyu.edu.tr

Dr. Sinan ÇAKAR, Arş. Gör., Van YYÜ (Persian)
ORCID: 0000-0002-1088-5995 | sinancakar@yyu.edu.tr

Dr. Mahmoud ALNAFFAR, Öğr. Gör., Van YYÜ (Arabic)
ORCID: 0000-0001-8044-3685 | mahmoudalnaffar@yyu.edu.tr

Sami ÇELİKTAŞ, Doktora, Bingöl Üniversitesi (English)
ORCID: 0009-0005-3190-7179 | samihezil@hotmail.com

Writing Editors | Edîtorên Rastnivîsê | Yazım Editörleri

Dr. Mehmet Nur YAVUZER, MEB/Van
ORCID: 0000-0002-5648-5743 | mehmetroniyavuzer@gmail.com

Final Reading | Xwendina Dawî | Son Okuma

Mehmet YILDIRIMÇAKAR, Doktora, Bingöl Üniversitesi,
ORCID: 0000-0003-3565-1156 | mehmetyildirimcakar@gmail.com

Sekretariat | Sekreterî | Sekreteryâ

Hacı YILMAZ, Öğr. Gör., Van YYÜ
ORCID: 0000-0003-4034-8565 | haciyilmaz@yyu.edu.tr

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü'nün bilimsel bir yayım organı olan Kurdiyat, uluslararası hakemli bir dergi olup yılda iki sayı (Haziran- Aralık) olarak yayımlanır. Dergide Kürt dili, kültürü, edebiyatı, tarihi ve sanatı alanlarında akademik nitelik taşıyan ve Türkçe, Kürtçe, İngilizce, Arapça ve Farsça dillerinde yazılan bilimsel çalışmalara yer verilir. Kurdiyat'da yayınlanan makalelerin içeriğinden yazarları sorumludur.

Editorial Board | Lijneya Weşanê | Yayın Kurulu

Prof. Dr. Abdulhadi TİMURTAŞ | Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Türkiye
ORCID: 0000-0002-6887-6223 | atimurtas@yyu.edu.tr

Prof. Dr. M. Zahir ERTEKİN | Mardin Artuklu Üniversitesi, Türkiye
ORCID: 0000-0003-3519-9892 | zahirertekin@hotmail.com

Prof. Dr. Mehmet Salih GECİT | Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Türkiye
ORCID: 0000-0001-7212-2291 | msgecit@agri.edu.com

Prof. Dr. Serdar ŞENGÜL | Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Türkiye
ORCID: 0000-0003-4709-3745 | serdar.sengul@ahievran.edu.tr

Prof. Dr. Tahirhan AYDIN | Dicle Üniversitesi, Türkiye
ORCID: 0000-0002-2586-2956 | tahirhan.aydin@dicle.edu.tr

Doç. Dr. Bakhtiar SADJADI | University of Kurdistan, Iran
ORCID: 0000-0002-6483-5803 | b.sajadi@uok.ac.ir

Doç. Dr. Kemal KAYA | Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Türkiye
ORCID: 0000-0002-8797-5980 | kemalkaya@yyu.edu.tr

Doç. Dr. Mahmut DÜNDAR | Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Türkiye
ORCID: 0000-0003-1856-6494 | mahmutlardan@hotmail.com

Dr. Hewa Salam KHALID | Indiana University, USA
ORCID: 0000-0003-4513-6596 | hewasalam@gmail.com

Dr. Nevzat AĞÇAKAYA | Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Türkiye
ORCID: 0000-0002-4606-9279 | nagcky@yyu.edu.tr

Advisory Board | Lijneya Şêwrê | Danışma Kurulu

Prof. Dr. Abdurrahman ADAK | Mardin Artuklu Üniversitesi, Türkiye
ORCID: 0000-0002-9124-1605 | abdurrahmanadak@artuklu.edu.tr

Prof. Dr. Abdullah KIRAN | Muş Alparslan Üniversitesi, Türkiye
ORCID: 0000-0001-9136-7665 | a.kiran@alparslan.edu.tr

Prof. Dr. Farouk ISMAEL | Universität Hamburg, Germany
ORCID: 0000-0002-0574-6050 | farouk.ismail@fu-berlin.de

Prof. Dr. Halit DEMİR | Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Türkiye
ORCID: 0000-0001-5598-2601 | halitdemir@yyu.edu.tr

Prof. Dr. Hayrullah ACAR | Mardin Artuklu Üniversitesi, Türkiye
ORCID: 0000-0001-5263-7765 | hayrullahacar@artuklu.edu.tr

Prof. Dr. Mustafa ÖZTÜRK | Mardin Artuklu Üniversitesi, Türkiye
ORCID: 0000-0003-0637-8760 | mustafaozturk@artuklu.edu.tr

Kurdiyat, which is a scientific publication of Van Yüzüncü Yıl University, Institute of Living Languages, is an international refereed journal and is published twice a year (June - December). The journal includes scholarly works in the fields of Kurdish language, culture, literature, history and art written in Kurdish, Turkish, English, Arabic and Persian. The authors are responsible for the content of the articles published in Kurdiyat.

Contents/Naverok/İçindekiler

Research Articles | Gotarên Lêkolînê | Araştırma Makaleleri

- 1- **DESTPÊKEK JI BO ŞÊWAZÊ DI LÊKOLÎNÊN EDEBÎ YÊN KURDÎ DE**
An Introduction to Style in Kurdish Literary Studies
Kürt Edebiyatı Çalışmalarında Üsluba Giriş Denemesi
Şerif GÜZEL & Hemin Omar AHMAD **5-24**
- 2- **KIRDEYA HOŞDARİKIRINÊ DI GOTINÊN MEZINAN DA**
The Fact of Admonition in Proverbs
Atasözlerinde Uyarı Eylemleri
Araz Khalaf AMO **25-38**
- 3- **KARWAN, EŞÎR û BAZINBELEK: NÊRÎNEK LI VARYANTÊN FILÎTÊ QUTO**
Caravan, Tribe and Rifle: An Overview of the Variants of Filîtê Quto
Kervan, Aşiret ve Tüfek: Filîtê Quto'nun Varyantlarına Bir Bakış
Tarık YORĞUN **39-76**
- 4- **بنية الأسلوب والعاطفة في قصة "ممو زين" للبوطي**
The Structure of Style and Emotion in The Story "Mam And Zein" by al-Bouti
Avahîsazîya Şêwaz û Hestan li Çîroka "Mem û Zîn" a el-Botî
Hasan MORAD **77-94**
- 5- **رەخنەى رەخنەى كۆمه‌لایه‌تى له شیعری كوردیدا (پاشكۆى رەخنەى چاودیر به‌نمونه)**
Criticism of Social Criticism in Kurdish Poetry (The Appendix of Chawder as an Example)
Kürtçe Şiirde Toplumsal Eleştirinin Eleştirisi (Çawder Eki Örneği)
Mohammed Omar IBRAHIM & Hemin Omar AHMAD **95-112**

Symposium Review | Nirxandina Sempozyûmê | Sempozyum Değerlendirmesi

- 6- **V. SEMPOZYÛMA NAVNETEWYÎ YA KURDIYATÊ**
MELA MEHMÛDÊ BAZÎDÎ & ALEKSANDRE AUGUSTE JABA û MÎRASA WAN
5th International Kurdiyat Symposium Mullah Mahmoud Bazîdî & August Kśociésza-Żaba and Their Legacy
Uluslararası V. Kurdiyat Sempozyumu Molla Mahmûd-i Bayezîdî & Aleksandre Auguste Jaba ve Mirası
Sinan ÇAKAR **113-120**

DESTPÊKEK JI BO ŞÊWAZÊ DI LÊKOLÎNÊN EDEBÎ YÊN KURDÎ DE

Şerif GÜZEL & Hemin Omar AHMAD

Kürt Edebiyatı Çalışmalarında Üsluba Giriş Denemesi An Introduction to Style in Kurdish Literary Studies

Şerif GÜZEL

ORCID: 0000-0003-3837-3155 | serifguzel@bingol.edu.tr
Lecturer, Faculty of Arts and Sciences, Oriental Languages
and Literature, Bingöl University, Türkiye.

Hemin Omar AHMAD | ORCID: 0000-0003-1985-9512 |
heminaahmad40@gmail.com
Associate Professor, Institute of Living Languages, Depart-
ment of Kurdish Language and Literature, Bingöl University,
Türkiye.

Citation/Jêgir/Atîf:

Güzel, Ş. & Ahmad, H. O. (2024). Destpêkek ji bo şêwazê
di lêkolînên edebî yên kurdî de. Kurdiyat (9), 5-24. DOI:
10.55118/kurdiyat.1461410

Article Types/Cureyê Gotarê/Makale Türü:

Research Article/Gotara Vekolînê/Araştırma Makalesi

Received/Dema Hatînê/Geliş Tarihi: 29.03.2024

Accepted/Dema Pejirandinê/Kabul Tarihi: 13.06.2024

Publication Date/Dema Weşandinê/Yayın Tarihi:
30.06.2024

Peer-Review/Hekemî/Hakemlik:

Double anonymized-Two External/Cot Nenas-Du ji derve/
Çift Taraflı Kör Hakemlik-İki hakem

Reviewing and Plagiarism/Nirxandin û İntihal:

This article has been scanned by iThenticate plagiarism
website./ Ev gotar di malpera İntihalê ya iThenticate ra hati-
ye derbaskirin. / Bu makale iThenticate adlı İntihal sitesinde
taranmıştır.

Ethical Statement/Beyana Etîk/Etik Beyanı:

It is declared that scientific and ethical principles have been
followed while carrying out and writing this study and that
all the sources used have been properly cited./ Hatîye be-
yankirin ku di pêkanî û nivîsîna vê xebatê de hemû rêzîkên
zanîstî û etîk hatîne şopandin û hemû çavkanî bi awayekî
têkûz hatîne referanskirin./ Bu çalışma yapılırken ve yazılır-
ken bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve kullanılan tüm kay-
naklara uygun şekilde atıfta bulunulduğu beyan edilir.

Conflicts of Interest/Nakokiyên Berjewendiyên/Çıkar Çatışması:

There is no conflict of interest between the author and any
parties in the article./ Di gotarê de li navbera nivîskar û ti
alîyên din nakokîya berjewendiyê tune ye./ Yazar ile maka-
lede yer alan taraflar arasında herhangi bir çıkar çatışması
bulunmamaktadır.

Grant Support/Alîkarîya Darayî/Maddî Destek:

The authors acknowledge that they received no external
funding in support of this research./ Nivîskar beyan dîke
ku wan wî ji bo vê vekolînê ti fonên derveyî wernegirtine./
Yazarlar, bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış
fon almadıklarını kabul etmektedirler.

Copyright & License/Mafê Telifê & Destûr/Telif Hakkı & Lisanslama:

Authors publishing in the journal retain the copyright to their
work licensed under the CC BY-NC 4.0./ Nivîskar li jer lîsan-
sa CC BY-NC 4.0 mafê xwe yê li ser xebata xwe diparêzin./
Dergide yayın yapan yazarlar, CC BY-NC 4.0 kapsamında
lisanslanan çalışmalarının telif haklarını saklı tutarlar.

* Ev xebat bîngeha xwe ji teza doktorayê ya bi navê Şêwaza Helbesta Berken Berehî werdigire.

Kurte

Di vê gotarê de pênase û giringiya şêwazê û lêkolînên girêdayî wê di wêjeya kurdî de hatine lêkolîn kirin. Şêwaz ji hêmanên wekî awayê bikaranîna ziman, şeweya vegotinê û vegotina hestan a nivîskar pêk tê. Di vê çarçoveyê de şêwaz pêk tê ji wan alav û teknîkan ku nivîskar ji bo afirandina nivîsa xwe bi kar tîne, wekî bijartina peyvan, bikaranîna rêzimanê, ristesazî û deng. Bi saya van alav û teknîkan nivîskar an jî vegêr vegêraneke şexsî û taybet dide berhem û vegotina xwe. Ev gotar hewl dide ku pênaseyên cuda yên şêwazê ragihîne û bide zanîn ka di wêjeya kurdî de li ser şêwazê çi lêkolîn hatine kirin. Bi vî awayî gotar dixwaze balê bikişîne ser cih, wate û bandora şêwazê di edebiyata kurdî de. Rewşa edebiyata kurdiya kurmancî û giringiya lêkolînên li ser wê ji hêla şêwazê ve çarçoveya vê xebatê diyar dike. Digel wê ev gotar bi kurtî behsa dîroka şêwazê jî dike. Helbet di çarçoveya teng de em dê li ser xebatên akademîk û zanistî yên li bakur rawestin. Di encama vê xebatê de jî dê îşaret pê bike ku şêwaz yek ji hêmanên bingehîn ên wêjeyê ye û vegêrana taybet a nivîskar nîşan dide. Her wiha gotar ji bo lêkolînên siberojê pêşniyazan xwe jî pêşkêş dike.

Peyvên Sereke: Ziman, Edebiyata Kurdî/Kurmancî, Helbest, Şêwaz, Dîroka şêwazê.

Özet

Bu makalede, edebiyatta üslubun tanımı, önemi ve Kürt edebiyatındaki ilgili çalışmalar incelenmektedir. Üslup, bir yazarın dili kullanma biçimi, anlatım biçimi ve duygu aktarımı gibi öğelerden oluşur. Bu bağlamda üslup bir yazarın metnini oluşturmak için kullandığı kelime seçimi, dilbilgisi kullanımı, cümle bilgisi ve ses gibi unsurlardan oluşan araçların ve tekniklerin tümüdür. Yazar ya da anlatıcı bu araç ve teknikler sayesinde eserine ve anlatısına has bir üslup oluşturur. Makalede, üslubun farklı tanımları sunulmakta ve Kürtçe'deki ilgili literatur incelenmektedir. Bu şekilde makale, üslubun Kürt edebiyatındaki yeri, anlamı ve etkisine dikkat çekmek istemektedir. Kürtçe/Kurmancî edebiyatının üslup açısından durumu ve üzerinde yapılan araştırmaların önemi bu çalışmanın kapsamını belirlemektedir. Ayrıca bu makalede üslubun tarihçesi kısaca ele alınmaktadır. Bu anlamda çalışma sadece Kuzey'deki akademik ve bilimsel faaliyetlere yönelmektedir. Bu çalışma sonucunda üslubun edebiyatın temel unsurlarından biri olduğu ve yazarın özgün anlatımını yansıttığına dikkat çekilecektir. Makalede ayrıca gelecekte yapılacak araştırmalara yönelik öneriler de sunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Dil, Kürtçe/Kurmanca edebiyat, Şiir, Üslup, Üslup tarihi.

Abstract

This article explores the definition and significance of style within Kurdish literature, exploring its components such as linguistic usage, expressive manner, and emotional expression. Style encompasses various tools and techniques writers employ to craft their texts, including word selection, grammatical structure, stylistic devices, and tone. Through these tools and techniques, the writer or narrator crafts a unique style for their work and narration. The article presents various definitions of style and examines related literature in Kurdish studies. In this way, the article wants to draw attention to the place, meaning, and effect of style in Kurdish literature. The stylistic situation of Kurmanji Kurdish literature and the importance of its research determines the scope of this study. Additionally, the history of the style is briefly discussed in this article. Of course, we will focus on academic and scientific activities in the North. In summary, it seeks to establish that style is one of the essential elements of literature and illustrates the author's distinctive narrative. The article also provides suggestions for future research.

Keywords: Language, Kurdish/Kurmanji literature, Poetry, Style, History of style.

Destpêk

Şêwaz ji dewrên berê de bala xatîb û şairan kişandiye. Di awayê vegotinê, usûla îfadekirinê, rêbaza çîrokbêjîyê, kartêkeriya li ser muxatab, estetîka gotinê, hêza zimên û danûstandinên ragihandinê de bala mirovan çûye ser şêwazê. Ji ber vê yekê ji mêj de gelek tişt li ser şêwazê hatine gotin. Heta îro jî ku wek şaxeke zanistî bişkiwî, şêwaz hem çarçoveya xwe berfirehtir kir hem di gelek qadên cuda cuda de xwe nişan da.

Di edebiyatê de jî gelek teorî û nêrîn peyda bûn di vî warî de. Ev teorî û ekol bûn sebeb ku edebiyat pêş bikeve. Lewra guherînên civakî, felsefî û çandî nêrînên xwîneran jî diguherîne. Helwest û hestên xwîneran di edebiyatê de serdem bi serdem cuda dibin. Tam û çêja edebî û estetîk û xema ji edebiyatê di şêwazê de jî bi awayekî reng vedidin.

Edebiyata kurdî li bakur ji ber rewşên sîyasî û nebûna navendeke xurt ya edebî serdemek di bîdengiyê de mabû. Her çend bi rêya wergeran û hewlên ferdî di van 40 salên dawî de li ber xwe dabe û îro jî xwe gihandibe astekê jî mixabin di teorî û rexneya edebî de bi nîsbeta hewlêdanên nivîsariyê ewqas pêş neketiye. Ji ber vê yekê gelek pêwistî bi xebatên bi vî rengî hene.

Şêwaz hem bi zimannasiyê hem jî bi edebiyatê re têkiliya xwe heye. Di vê xebatê de li ser pênaseya şêwazê hatiye rawestandî. Çemka peyvê ji aliyê ferheng û qada zanistî ve hatiye behskirin. Gotar hewl dide ku guherîn û berfirehbûna wateya şêwazê ji destpêkê heta îro bi kurtî raxe ber çavan. Di edebiyata kurdî/kurmancî ya Bakur de bi çend xebatên akademîk rewşa lêkolînê vê qadê dide nasandî. Hat dîtin ku babeta şêwazê di edebiyata kurdî/kurmancî de zêde nehatiye nîqaşkirin û lêkolandin. Ji ber vê yekê me xwest em balê bikişînin ser vê mijarê û ev xebat ji bo lêkolînê şêwazê wekî pêngaveke biçûk bê dîtin.

Di vê xebatê de şêwaz ku paşê wek stîlistîkê dê bibe şaxeke serbixwe bi têkiliyên xwe yê dîrokî ve hatiye ravekirin. Xebata me li ser van pirs û meraqan hûr dibe: *Ji dema Arîsto heta qernê navîn û dema me li ser geşedan û pêşketinê di vî warî de çi hene? Serdema navîn li Ewropayê şêwaz çawa dihatê şîrovekirin? Têkiliya şêwazê bi edebiyatê re li Amerîkayê çawa hatiye îzahkirin û di edebiyata kurdî de rewşa îroyîn bi çi awayî ye?* Ji bo vê jî hin xebatên di vî warî de yê di van salên dawî de hatine kirin wekî nimûne hatine hilbijartin. Ev nimûne ji xebatên akademîk pêk tên. Esasen gelek gotar û parçênivîs hene ku dikare bê behskirin. Lê hem jî bo ku gotar zêde dirêj nebe hem jî me xwest xebatên xisûsî yê li ser şêwazê bikeve nav gotarê, me ji bilî lêkolînê akademîk, gotarên din niha li aliyekî hiştin.

1. Xebatên li ser Şêwazê di Edebiyata Kurdî de

Lêkolînê li ser şêwazê di esasê xwe de heta dîrokeke qedîm diçe. Ji dewra Arîsto û Platon bi navê retorîk û di destpêka serdema îslamê û vir de bi navê belaxat, beyan û bedî gelek xebat hene ku bi biwara şêwazê ve têkildar in. Şêwaz wekî şaxeke zanistî bi navê şêwaznasiyê (stylistics) di sedsala XXî de pêş dikeve. Li dor edebiyata modern teorî û ekolên nû reng vedidin. Heçî edebiyata kurdî kurmancî ye li bakur bi vebûna enstîtu û beşên kurdî babetên şêwazê bi awayekî akedemîk di nav lêkolînê zanistî de cih digirin. Hin tez rasterast li ser şêwazê hatine nivîsandin hin lêkolêr jî di nav xebatê xwe de beşek terxan kirine ji bo şêwazê. Belê ji van xebatan yek jî

şêwaz an şêwaznasîyê bi temamî venekolaye. Derbarê helbestkar û nivîskarên de li dor babetên wan, xwe spartine teoriyek an beşeke ji şêwaz û şêwaznasîyê. Helbet li Başûr û Rojhilatê gelek xebat dikare bê behskirin di vî warî de lê ji ber ku mijara me bes kurmancî ye û li ser edebiyata li Bakur e û hem tesbîtîkirina van xebatan hemû bi hev re dê ji hedê vê gotarê bibihurin em ê tenê bi lêkolînên li Bakur behsê li vir girê bidin. Hin lêkolînên li ser şêwazê û peywendî bi wê li Bakur ev in;

Li Zanîngeha Mardîn Artûklûyê bi navê *Îmaj di Helbesta Kurdî ya Nû ya Bakur de* ji terefê Roger Acûn ve di sala 2016an de tezeke masterê hat amadekirin. Ev tez ji sê beşan pêk tê. Ji nimûneyên helbestên Arjen Arî Berken Bereh, Fatma Savcî û Gulîzerê têgeha îmajê û bikaranîna wê vedikole. Di berhemên van helbestvanan de îmajên takekesî, îmajên civakî û siyasî ji aliyê maneyê ve analîz dike. Di çêkirina van îmajan de rola hunerên ciwankariyê destnîşan dike.

Di sala 2016an de li Zanîngeha Van Yuzuncuyilê ji aliyê Hemin Karîm M. Salih ve bi navê *Runbêjî di Helbestên Ehmed Muxtar Caf de* li ser rewanbêjîyê tezeke masterê tê amadekirin. Tez ji sê beşan pêk tê. Di destpêkê de derbarê rewanbêjîyê û jiyana Ehmed Muxtar Caf de agaghiyan dide. Beşa yekem babeta şibandîne ye; beşa duyem behsa mecazê vedike û beşa sêyem jî mijara kînayeyê ye.

Li heman zanîngehê di sala 2017an de ji aliyê Hareem Hajî Sulaiman bi navê *Hozanetî di Hozanên Sebrî Botanî da* tezeke masterê hatiye amadekirin ku behsa poetîkaya Sebrî Botanî dike. Ev tez ji sê beşan pêk tê beşa duyem û sêyem pênase û binbeşên poetîkayê rave dike û ji helbestên Botanî digel mînakên îzahatan tîne. Rave dike ka Botanî di şî'rên xwe de zimanekî çawa bi kar tîne.

Dîsa li heman zanîngehê di sala 2019an de bi navê *Di Xezelên Wefayî yên Kurdî de Rengvedana Taybetmendiyên Sebka Iraqî* ji aliyê Ameer Nasih Ahmed ve li ser berhemeke klasîk tezeke masterê hatiya nivîsandin. Ev xebat berhemeke klasîk ji xwe re kiriye armanc ku bi rêbazeke ji serdema klasîk a bi navê Sebka Iraqî lê hûr dibe. Tez sê beş e: beşa yekem behsa derketina Sebka Iraqî û taybetmendiyên wê dike. Beşa duyem behsa jiyan û berhemên Wefayî dike. Beşa sêyem jî dixwaze tesbît bike bê ka Sebka Iraqî di helbestên Wefayî de çawa reng vedaye ku sebka Iraqî yek ji êkolên şêwazê ne ku di dewra klasîk de li Îran û Xorasanê belav bûbû.

Di sala 2020î de ji Mem Artemêt ve bi navê *Îmaj di Şî'ra Fêrikê Ûsiv da* li Zanîngeha Bîngolê tezeke masterê hat amadekirin. Îmaj ku beşek ji şêwazê ye poetîkaya helbestkarî radixe ber çavan. Di vê tezê de beşa yekem ji bo helbestkarên kurd yê Qafqasyayê hatiye terxankirin. Beşa duyem behsê tîne ser çarçoveya teorîk. Beşa sêyem nimûneyên cureyên îmajê tesbît dike ji helbesta Ferîkê Ûsiv.

Ömer Orhan di sala 2020î de li Zanîngeha Yuzuncuyilê bi navê *Temayên Bingehîn ên Poetîkaya Şikoyê Hesen* tezeke masterê amade kir. Poetîka ji bo fahmkirina fezaya raman û hestên şair û awayê vegêrana wan têkilî bi şêwazê re heye. Di vê beşê de lêkoler di sê beşan de babeta xwe dabeş kiriye. Beşa yekem behsa kurdên Qafqasyayê û kurdolojiyê wê dike. Di beşa duyem de jiyan û helbestkariya Şikoyê Hesen rave dike. Di beşa sêyem de jî temayên helbestkar bi nimûneyan îzah dike.

Dîsa li Zanîngeha Van Yuzuncuyilê wek teza masterê di sala 2021î de bi navê *Şêwaz di Helbestên Abdulla Peşêw de* ji aliyê Arsalan Abdullah Hamad Ako ve hatiye amadekirin. Di vê lêkolînê de şêwaza şaire modern Abdulla Peşêw di warê şêwaza ziman, mosîqa, kêş, teknîk û taybetiyên xweser yê helbestkariya wî hatiye lêkolandin. Ev lêkolîn ji sê beşan pêk tê. Di beşa yekem de jiyana û berhemên helbestkarî hatiye nivîsandin; di beşa duyem de têgeh û binbeşên şêwazê wek teorî hatiye behskirin; beşa sêyem jî şêwaza helbestkarî dinirxîne û analiz dike.

Li heman zanîngehê di sala 2023an de bi navê *Şêwazên Derbirîna Hizrê -Mînak: Devera Duhokê* ji aliyê Rozhhelat Sulaiman Omer Gawdan ve tezeke masterê hatiye amadekirin ku lêkolîneke sehayî ye li ser awayê vegotinên zimanî yê li qezayên Duhokê. Rêbaza şêwaza wesfî (şîkarî) hatiye sepandin di vê xebatê de. Xebat ji du beşan pêk tê: Beşa yekem teorî ye ya duyem tevbîqa teoriyê ye.

Ji bilî van hin gotar hene ku şêwaz an jî beşek ji wê kirine mijara xwe wekî;

Vegotina Hêmayî û Metaforîk di Mamikên Kurdi de; Kenan Subaşî di sala 2016an de di kovara Nûbihar Akademiyê de balê dikişîne ser vegotina mamikan. Hêmayên mamikan ji aliyê çawanî û çendaniyê ve di du beşan de dabeş dike.

Heyranok ji Hêla Ziman, Şêwaz û Naverokê ve: Nimûneya Herêma Wanê ku ji aliyê Mehmet Yildirimçakar ve hatiye nivîsandin û di sala 2017an de ji Nûbihar Akademiyê di hejmara 7an de hatiye weşandin. Ev gotar derbarê şêwaza heyranokan de sernavek vekirî ye.

Dengê Ahengê di Helbestên Melayê Cizîrî de gotareke din e ku ji aliyê Abdurrahman Adak ve di sala 2017an de di kovara Mukaddîmeyê de hatiye weşandin. Tê de beşek ji qada şêwazê aheng (binbeş îade, eks, tekrîr, alîterasyon û hw) bi nimûneyên ji helbestên Cizîrî hatiye ravekirin.

Taybetiyên Sebka Iraqî di Helbestên Îbn Adem (Wacim) da wekî xebateke hevpar ji terefê, Hemin Omar Ahmad û Nurettin Ertekin ve di sala 2020an de di kovara Bingöl Üniversitesi Yaşayan Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi de hatiye weşandin ku tê de yek ji ekolên rojhilatê yê şêwazê Sebka Iraqî bi nimûneyên helbesta Wacim hatiye îzahkirin.

Estetîk û Cureyên Wê di Şiûrên Melayê Cizîrî de ku ji aliyê Nevzat Eminoğlu ve hatiye nivîsandin di sala 2022an de di kovara Nûbihar Akademiyê de behsê ser estetîka helbesta Cizîrî. Ji hela estetîkê ve şêwaza vegêrana Cizîrî bi van hêmanan tê ravekirin: îhtîşam, hessasiyet, xwebawerî, ciwanî, baldarî û hw.

2. Şêwaz

Şêwaz peyveke pirhêl e. Di gelek qadên jiyana de bi kar tê bo wate û armancên cuda cuda; çawa ku di maneya terz, tewr, liv, tevger û sincê kesekî de tê gotin, ji bo libas û hunera yekî/ê jî tê gotin. Her wiha di mîmarî û avahiyê de ji bo stîl, teşe, awa û formê avahiyekê jî li kar e. Şêwaz di warê edebî û zimannasiyê de jî ketiye lîteraturê. Li Bakur şêwaz wek peyv ji soranî derbasî kurmancî bûye û di van salên dawî de belav bûye û ji berhem û weşangeriyê em têdighên ku êdî roj bi roj şûna uslûbê digire. Gelek wate û şîrove ji bo şêwazê hatine kirin. Ne pêkan e ku em li vir yek bi yek behsê jê bikin. Em ê li vir bi awayekî kurt serpêhatiya vê peyvê ji mêj ta serdemaya modern pêşkêş bikin bê ka ji guherînan çawa bihuriye ta ku niha bûye wek şaxeke ji şaxên zanistekî serbixwe.

2.1. Şêwaz ji Aliyê Ferhengî ve

Di kurdî de heta nivê sedeya bîstem her bêjeya *uslûba* erebî li kar bûye, lê belê piştî helwestên xwerûkirina zimanê kurdî bi taybetî li başûrê Kurdistanê bêjeya *şêwazê* cihê bêjeya erebî girtiye. Ta vî wextî bêjeya *şêwazê* bi wateya *stylea* rojavayê di tu ferhengên kurdî de cihê xwe negirtibû. Di ferhenga *Henbaney Borîne* ya Mam Hejar de *şêwaz* bi wateya, *şêwe*, *şikl û terh*, *rahatin*, *heyet û qiyafe de* hatiye (1369). Di *Ferhenga Kurdistan* a Gîwî Mukriyanî de bi wateya *şêwe*, *destûr*, *tore*, *rêçûn* hatiye (Mukriyanî, 1999). Di ferhenga *Îngilîzî-Kurdî* a Selah Se'dulla de li hember *bêjeya styleê* wateya *rêbaz*, *awa*, *şêwe* û *şêwaz* hatiye nivîsandiye (1998). Her wiha ji bo *stylisticsê* wateya *tur rêbazanî* daye ku tê wateya yek ji rêbazên zanista vekolîna edebiyatê.

Belê *şêwe* û *şêwaz* di nav gel de ne li kar e. Husein Muhammed di ferhenga xwe de dibêje ku *şêwe* ji farisî ye wek *şive* (devok) derbasî tirkî jî bûye. Ji ber ku di nav gel de peyda nabe, nabe ku em bibêjin peyveke îranî ye û di soranî de jî peyveke nû ye (<https://zimannas.com/ferheng/%C5%9F/%C5%9F%C3%AAwe>).

Di berhemên klasîk de peyva *uslûbê* li kar e ku ji erebî derbasî kurmanciyê bûye. Di van salên dawî de peyva *stîlê* belav bûye ku ew jî ji latînî tê û *eslê wê stylus* e û wek *stîlistîk* li cihanê bûye navê zanista *şêwazê*. Di *îngilîzî de stil* û *style* di fransîzî de jî wek *style* di maneya *uslûbê* de li kar e. Di destpêkê de navê amûrekê bû ku serê wê tûj bû û rûxên hişk pê dixeritandin û diterişandin ji bo xêzkirinê. Paşê di fransîzî de bi peyva *stylo* ku di wateya pênûsa hibrî de bû, hat bikaranîn (Divlekçi. 2007: 117-133).

2.2. Şêwaz wekî Têgeh

Wek têgeheke zanistî Tahir-ul Mevlevî di ferhenga xwe de ji bo *şêwazê* wiha gotiye: “*Us-lûb terza beyanê*” ye. Her kesek xwedî awayê vegotîneke şexsî ye bo ku fikr û hest û xeyalên xwe, yanî hizirîn û dilzîzî û sêwirînên xwe vebêje. Ji vê *şêweyê* re *uslûb* tê gotin. Carinan *eda* jî dibêjinê (1994: 177).

Îdrîs Ebdulla (2010: 12) di berhema xwe de dibêje ku dema kesekî diyar bo karekî diyar dest bi şûlekî dike, heke encamekî baş peyda bike, dibêjin “wî *şêwazekî* baş heye, yan bi *şêwaz* e, bi *uslûb* e” an na ku kar bi nebaşî encam bû, dibêjin “*şêwaza* wî nîne, bê *uslûb* e”. Ebdulla, wateya bikaranîna *şêwazê* di nav gel de bi maneya marîfet, zanîn û serkeftin an sernekeftina di karekî de *şirove* dike.

Şêwaz yan *uslûb*, reng û teher û awayê tevger an gotinê ye. Di klasîkan de wek *uslûb* tê bikaranîn. Di nav referansên gelêrî yên kurdî de peyvên wek *kar*, *tevger*, *hereket* ji bo *şêwaza* kesekî tê bikaranîn.

Di ferhengên kurdî de ji bo peyva *şêwazê* ev pênase hene:

Di Ferhengî Zanistgay Kurdistan (1397: 2017) da wateya *şêwazê* wiha ye:

“1. Bîçim û şikl

2. Hevot; çonyetî, rahatîn

3. Rêkilaş; anew; şêweyekî taybet le berêwebirdinî karêk yan pêkhênanî şitêk da

4. Rêbaz; şêweyekî diyarîkiraw û taybet bo dariştin, hondinewe w pêkhênanî berhemêkî hunerî.”

Di ferhenga tirkî de ji bo wateya şêwazê ya ferhengî wiha tê gotin: “Vegotin, awayê bûyîn, gotin û çêkirinê, terz.” (TDK, 2011:2161).

Beşîr Botanî (1995: 45-46) di kovara Helwestê de peyva *mor* di şûna stîlê de bi kar anîye. Peyva morê li vir bi kesayet re têkildar e. Lewra şêwaz kesayeta nivîskar û şairan nîşan dide.

Şêwaza her şairekî şêwaza jiyana wî ye, binyada çand û felsefeya wî ye, nêrîna wî ya di barê jiyandê de û rewşa derûniya wî ye ku diherike ser zimên (Karabulut, 2019: 42). Ji ber vê yekê gotina Buffon *Le style est l'homme meme* (Şêwaz însan bixwe ye) di mijara uslûbê de gelek caran wek referans tê bikaranîn. Lewra şêwaz wek pencemorê di tevger, axaftin, miamele tiştên wek wê de her şexsekî ji yên din cuda dike. Şêwaz kesayeta edebî ya her nivîskar û helbestvanekî/ê ye, wî ji yekî din vediqetîne. Têkiliyeke xurt heye di navbera kesayet û şêwazê de.

2.3. Şêwaz di Navbera Ziman û Edebiyatê de

Şêwaz (uslûb) du alî ye; yek jê zimannasî û ya din jî edebiyat e. Kesên ku ji hêla zimannasiyê ve li şêwazê nihêrîne têgehê jî di vê çarçoveyê de nixandine. Wekî Spitzer ku dibêje şêwaz fenomeneke zimannasiyê ye û ew zanist e ku derfetên bikaranînê vedikole ji bo wan kesên ku wî zimanî bi kar tînin (1964: 151).

Gelek hokarên karîger hene li ser ciyawazbûna şêwazê. Ji van hokaran du, yên sereke ne. Yek, kesayeta nivîskar e ku ji taybetmendiyên derûnî, hest û soz û cesteya wî pêk tê. Ya din babeta nivîsê ye ku bestî ye bi cureyên edebî (janr) û derbarê van hêmanan ve wekî mirov, siruşt, dîn, bawerî û hwd. Hin hokar hene ku çawabûna form û wergirtina nasnameya kesayetî ya nivîskar diyar dikin. Ev jî wek jîngeh (civakî û siruştî), bawerî, nijad, regez û rewşenbîrî ye. Ji bilî vê dabeşkirinê, bi nêrîna hin kesan, hokarên karîger yên li ser şêwazê li gor şexs (sinc, kirdar, hest, şewq, bawer, tendurustî, nexweşî, ...) , civak (aborî, çînî, çandî, dînî, ramiyarî, cografî, niştîmanî, pîşey, perwerde û fêrkari, ...) û ziman (ziman û yasayên edebî) jî tê dabeşkirin (Xusrew Ferşîdwerd, *Derbarey Edebiyat we Neqdî Edebî*, 1378: 220; ‘Elî Bû Melham, *Fi’l-Uslûb’ul-Edebî*, 1968: 22-26).

Wekî ku li jor hat diyarkirin, şêwaz di şûna stîla rojavayê de tê bikaranîn. Helbet stîla ku di edebiyatê de li kar e û wateya wê ya îro û ya demên berê ferq ji hev hene. Divlekçi (2007: 119) vê proseya dîrokî ya li ser wate û têgeha stîlê ji dewrên qedîm heta ber bi serdema modern ve digel mînakên bikaranîna stîlê qonax bi qonax wek gotarekê weşandiye. Destpêka peydabûna stîlê di wateya şêwazê de xwe dispêre tekstên sedsala XIVem. Peyva stîlê di dewrên qedîm de ji bo wê navgînê tê bikaranîn ku ji metal, hestî an tişteke wek wan tê çêkirin ku aliyekî wê tûj e ji bo nivîsandinê û aliyê din jî pahn e ji bo serrastkirin û jêbirina nivîsê, da ku li ser tabletên ji şimayê çêkirî pê binivîsin. Wales (2014: 397) jî behsa guherînên wateyî dike û 10 wateyên stîlê rêz dike di berhema xwe de. Vê yekê jî bi têgeha guherînên metonîmîk rave dike. Ew, *styleê* pêşî ji hêla etîmolojîk ve şîrove dike bê ka çawa ji maneya pênûsê ber bi şêweya nivîsînê çûye û serdem bi

serdem û qonax bi qonax wateyên nû çawa lê peyda bûne. Vê demajoya ku Wales bi berfirehî rave dike em dikarin bi kurtî wiha bidin ser hev.

Bi awayekî sade, çawa ku şêweyên ji hev cuda diteyisin di xêzkirina wêneyan an jî listina *squashê* de wekî wê, şêwaz jî ew awa vegotin e ku di nivîs û axaftinê de jihev cudabûna wê tê fahmkirin. Ev, wateyeke giştî ye ku di destpêkê de ji bo şêwazê nixandînan wiha dihatin kirin: Şêwaza baş û şêwaza nebaş, şêwaza hîcwî û hwd. Li gor Arîsto û yên wekî wî difikirin ev şêwaz, şêwazeke nixandêr e. Pûtepêdanên aşkere hene di xala jor de, ew jî ev e ku di rewşên cuda de şêweyên cuda xwe nîşan didin. Çawa ku du kes *squashê* bilîzin an jî goterekê binivîsin şêwazên wan, dê wek hev nebin. Ji heman çalakiyê ciyawaziyên stîlistîk dikare peyda bibe. Ji ber vê yekê çî edebî çî ne-edebî şêwaz wek guhertoyekê dixuyê di bikaranîna zimên de. Belê di qadên ne-edebî de wekî spor, reklam û zimanê hiqûqê de taybetiyên zimanî yên hevpar tên dîtin ku ew jî xwe-diyê şêwazekê ne. Guherîna şêwazê ne ku tenê ji rewşekê bo rewşeke din diguhere, her wiha ew li gor asta fermiyet û derdorê jî diguhere û ev yek wek guhertina şêwazê tê binavkirin. Axêver jî şêwazê bi kar tînin li gor rewşa mixatabên xwe. Dibe ku şêwaz di zimanê edebî de an jî di navbera janr, serdem û tekstan de ji hev cuda be, wekî şêwaza rojnameyan di navbera sedsalan û ya îro de. Heke wiha be wê demê peyva şêwazê beramberî paşxaneyê berfireh an qadên kartêker an jî çarçoveyekê tê. Şêwaza rojname û kovaran her yek bi xwe jî heye, çawa ku şêwaza serdemekê heye. Şêwaz taybetiyên zimên in. Ev ziman li gor herem, diyalekt, çîn, îdeolojî, qadên zanistî diguhere (Wales, 2014: 397-399). Wekî mînak dema şairek ji torê be zimanê wî di şîra wî de bi awayekî xwe nîşan dide. An jî botî û serhedî be dê her wiha bi vî rengî be. Helbestvanên bawermend û nebawermend şêwaza wan ne wek hev in. Helbestvanek, femînîst be şêwaza femînîzmê li ser wî/wê karîger e. Xaleke din ji bo şêwazê ev e ku têkiliyê xurt bi şêwaz û naverokê re heye û ev her tim mijara nîqaşê ye. Hilbijartina mijarê, şêwaza wê jî diyar dike. Helbestvanek çima û çawa mijara xwe hildibijêre, hokarên wê çî ne? Ji vir rengê şêwazê jî diyar dibe. Her hilbijartinek ji bo naverok û zimanê babetê, ladanê bi xwe re tîne. Ji bo ladan bê diyarkirin şêwaza serdem û helbestvanên hevçerx jî divê bê zanîn.

2.4. Dîroka Bikaranîna Şêwazê

Graham Hough (1969: 1) di destpêka xebata xwe de bikaranîna têgeha stîlê dibe heta destpêka hizra edebî ya Awrûpayê. Di wê serdemê de stîl ji helbestê zêdetir bi retorîkê re têkildar dixuyê. Şêwaz beşek ji metoda îqnaşê tê hesabandin û di nav xîtabetê de tê ravekirin. Retorîka berê xîtabeta dadî, polîtîk û rêûresmî ji hev cuda dinirxand. Û her yek di nav xwe de amrazekê xwe ya cuda hebû. Ji bo bikaranîneke cuda, dewlemendiya peyvan, ristesazî û hunerên ciwankariyê xizmeta armanca kartêkeriyê taybet pêk dianîn.

Retorîk di berhema Arîsto de wek hunerê tê bikaranîn. Rê û rêbazên axaftinê, xwe baş îfadekirin, îqnaşkirin, xweş ravekirin, estetîk, başî û kêrhatina axaftinê wek nixên retorîkê derdikevin pêş. Ji ber vê yekê retorîk dibe hunera xweşbêjîyê. Retorîk û diyalektîk wek hev in. Lewra her du jî bi mirovan û fezaya zanîna wan re têkildar in û ne mexsûsê zanistekê ne. Ev yek jî rê li ber wê yekê vedike ku herkes bikaribe van tiştan (nixên li jor navborî) bi kar bîne. Herkes bi awayekî nêrînan nîqaş dike, erê dike, xwe û fikrên xwe diparêze an jî li hember yekî din radibe. Kesên ji

rêzê vê yekê ya bi awayekî hînbûyî yan jî bi xweberî pêk tînin. Her du awa jî pêkan e û lewma divê her du rê jî bi zelalî bêne lêkolînkirin. Arîsto ji vê lêkolînê derdikeve rê û di xebata xwe de tesbîta sê cure retorîkê dike ku ew jî ev in: *Epîdeîktîk* (vegêrana xwepêşandana rêûresmî), *Polîtîk* û *Adlî* (Aristo, 1995: 33).

Bi ya Arîstoyî, şewazeke baş bi zimanekî zelal û fesîh pêkan e. Ne zêde ji rêzê û ne jî bêyî pêwîstî hebe bala, lê divê di cî de be. Ev yek wateya belaxatê tîne bîra mirov ku di ferhengên de ji bo gotina di cih de ya li gor dem û mekanê tê ravekirin. Nejrêzêbûna zimanê helbestê ji bo pexşanê ne guncan e ku Arîsto ji ber vê dibêje di hunera helbestê de xemla rast bi emilandina peyvên dîtir çêdibe ku nehînbûyî ne û diyar in. Lewra mirov hez ji tiştên balkêş dikan. Tiştên nû bala wan dikişîne. Ev jî di helbestê de gelek li ber çavan dikeve (Aristo, 1995: 167).

Di beşa sêyem ya *Retorîka* xwe de Arîsto behsa sê xalên giring dike di axaftinê de ku yek ji wan, ziman û şewaz e. Li gor Arîsto bi diyarkirina mijarê (yanî tu yê çî bibêjî) mesele safî nabe ev jî heye ku divê ji bo îfadekirina wê çawa pêwîst be em wisa bibêjin. Lê Arîsto li vir balê dikişîne ser sê kêşeyan. Kêşeya yekem ev e ku îqnakirin ji diyardeyan bixwe, dikare çawa bê temînkirin. Ya duyem; ev diyarde di nav zimên de dê çawa bîn serrastkirin. Ya sêyem jî rêbaza axaftina guncan e. Ev yek di serkeftina axêver de xwedî pareke gelek mezin e lê Arîsto dibêje heta niha hatiye piştguhkirin (Aristo, 1995: 165).

Bi diyarkirina metnê, şewaza wê jî diyar dibe. Helbestvan dê çî bibêje û çawa bibêje hem naveroka metnê hem jî şewaza wê diyar dike. Nexwe dikare bê gotin ku şewaz wek kirasê metnê ye û terziyê xwe nîşan dide.

Karakaya (1996: 117-133) di gotara xwe de şewaz û teoriyên şewazê ji aliyê binyad û fonksiyonê ve dinirxîne û tê de behsa nêrînên gelek kesan dike ku di vê qadê de pispor in. Karakaya, berî ku şewazê tarîf bike li ser pênaseya metnê radiweste. Bi ya wî di tesnîfkirina metnê de diyarkirina xeta jor ya metnê gelek dijwar e. Xeta jêr ya metnê jî wiha disenifîne: metna yekpeyvî (biwêj, gotinên pêşyan, wecîze); metnên kurt (çîrok, anekdot, pêkenok, gotar); metnên navîn (çîrokên dirêj, novel...) û metnên dirêj (roman, şano û hwd). Metn ne wek zimannasiyê ye. Di zimannasiyê de rêziman, fonetîk, morfolojî, riste û hêmanên riste yê ji qaîdeyên giştî pêk tên ku li gorî kesan naguherin. Belê metn wek şewazê (hunerên edebî, ladan) derdikeve pêşberî me û ne mecbûr e ku li gorî hemû qaîdeyên zimên tevbigere. Tevî vê metn, şeweyên vegêranê diguncîne ku ji yekî bo yekî din ciyawaziyên xwe hene. Karakaya şewazê wek hunereke vegêranê dibîne. Bi ya wî heke zimên ji aliyê teoriyên erkî (teswîrî/fonksiyonel) û binyadî (pêkhatayî/oluşumcu) ve bê vekolandin, divê hokarên zimanî û derzimanî bîn şênberkirin û van pirs û hokaran li pey babetê rêz dike: Hokarên takekesî çî ne? Di esasê wê de çî heye? Ê hêza kartêkirinê çiqas e? Xencî wê, mercên fizîkî, temen, rewşa hizrî û hestî, îmkanên dewrûberê, rewşa civakî û pergala zimên di şewaza takekesî de xwe dide der. Her wiha gencîneya peyvên, peyvsazî, rêzimana ku di nav taybetiyên zimannasiyê de cih digire û demajoyên van xalan jî wekî fonksiyona ragihandinê nîşanên şewaza takekesî ne.

Takekesîbûna şewazê ji hilbijartina takekesî tê. Yanî her şair an nivîskarek li gor van şert û mercên li jor hate bilêvkirin peyvên xwe û riste yê xwe hildibijêre. Hilbijartin, li gor kapasîteya

bikaranîna zimên an jî qabiliyeta zimên tercîhkirina bikaranînekê ye ji layê nivîskar ve. Gelek îmkân hene ji bo vegêranê ku ziman vê yekê dide destê axêver an nivîskarên xwe. Ji bo girtina derî gelek cure îfade hene. Wek mînak:

Je kerema xwe derî dade!

Keko derî!

Bala te li derî be!

Derî bigire!

Destê te nagihîje derî qey!

An derî bigire an jî bicehime!

Ji bo van îfadeyên hîlbijartî pêk bèn, xelekên zimanî yên li jêr giring in:

1. Hîlbijartina armanca ragihandinê (agadarî, îqna, bi zorê...)
2. Hîlbijartina amrazê (amrazên verbal/devkî û nonverbal/nedevkî)
3. Hîlbijartina kodê (yek zimanî an bîlîngual; devok)
4. Hîlbijartina risteyê (gramer) (risteya erênî, risteya pirsîyarî...)
5. Hîlbijartina şêwazê (şêweya vegotinê) (Karakaya, 1996: 125).

Derbarê vê de di astên cuda cuda de rexneyên curbicur hene. Diyar e ku şêwaz hîlbijartînek e ku ji derfetên ziman an jî cureyên edebî peyda dibe. Li vir qesta me ji derfetên ziman û cureyên edebî ew e bes ne ku yên pêk tînin, yên guncan e ku pêk bîn jî di nav de ne. Îro hin taybetiyên ku ne guncan in bîn îfadekirin dibe ku bi demê re di nav cîhana zimên de bîn îfadekirin û ev jî ne tişteke nedîtî ye. Ji ber vê yekê derfeta îfadeya zimên dikare di du kategoriyan de bê cudakirin: yên pêk hatine û yên dikarin pêk bîn. Sînorên ya ewil di pirtûkên rêzimanê de diyar dibin digel mînakên wê. Ya duyem ev derfeta îfadeya zimên çawa ku di axaftinê de dikare peyda bibe her wiha di berhemên hunerî de û di nimûneyên nivîskî yên dîtir de jî dikare bê dîtirin (Aktaş, 2014: 75).

Armanca axaftin û nivîsandinê lihevkerin e. Her du fonksiyonên zimên jî derbirîna qewameke ji cihana derveyî û ragihandina rewşa mirovên axêver e. Ku wiha be ji van her du fonksiyonên maqûl e ku xwerûtirîn derbirîna peyamê wek norm bê pejirandin û hêlên ku ji derbirîna xwerû veqetin wek ladan bîn pênasekirin (Aktaş, 2014: 77).

Wekî ku diyar bû derbarê şêwazê de gelek wate, pênasê û nêrîn hene. Ev yek qada lêkolînê hem berfireh dike hem jî dijwar dike. Lewra dema ku li ser şêwazê bê lêkolînkirin pîvan û sînorê xebatê dê çawa be, kîjan babet ji bo çî dê were diyarkirin? Têkiliya şêwazê bi zimannasî û edebiyatê re dê çawa bê zelalkirin? Ev pirs kêşeyan bi xwe re peyda dikin. Digel vê, nêrîna klasîk û modern û rojhilat û rojava jî di nav xwe de cîyawaziyan diguncunîn. Belkî tenê pênaseyek ji bo şêwazê ne guncan be lê jêrnavên ku dikevin bin sîwana şêwazê ji bo lêkolîna li ser vê babetê, lêkolera pêdivî bi tehlîlên zimanî û edebî û vekolînên berfireh heye. Hem ji aliyê naverokê ve hem jî ji aliyê poetîka, metod û zimanê helbestvan ve bi rêya vekolînên li ser şêwazê sînorê qadê

dikare bê tesbîtkirin.

2.5. Dîroka Lêkolînên li ser Şêwazê

Dîroka şêwazê bi xebatên şêwazê re dest pê dike. Di gelek çavkaniyan de ev xebat xwe dispêrin *Retorîk* û *Poetîkaya Arîsto*.

Mêjûya lêkolînên li ser şêwazê di erebî de bi du hokaran ve vebestî ye. Ya yekem: Qur'ana pîroz bû ku zanayên musulman bo zêdetir li ser bikolin pêwistî bi vekolîna li ser ziman û şêwazê dîtîn. Ya duyem: Tevgerên wergêranê bûn ku di serdema Ebasiyan de dest pê kir û gelên vê deverê bi berhemên Yewnana qedîm hesiyan bi taybetî piştî wergera *Hunera Şi'rê* û *Retorîkaya Arîsto* (Zerrînkub, 1369: 150-170.)

Li Rojhilatê îlmê belaxat dabeşî sê binbeşan dibe wekî meanî, beyan û bedî. Ev her sê binbeş jî jênavên xwe û metodên xwe hene ku pê ziman û şêwaza berhem û helbestvanan dinirxînin. Bi hatina Îslamê giringiya lêkolînên metnê zêdetir li ser Qur'ana Kerîm bûye. Esasên ilmê tefsîrê hatine diyarkirin. Pêşveçûna zanînen *tefsîr*, *nehîw* û *belaxatê* rê daye ku berhemên derbarê hunera helbestê de jî peyda bibin. Li ser vê peywendiyê di dewra Ebbasiyan de ji bilî wateya ferhengî ya helbestê wateya istilahî jî ketiye rojevê û hunera helbestê bi berfirehî hatiye lêkolînkirin (Çobanoğlu: 2018: 27).

Divlekçi bi têbiniyekê belaxat û retorîkê ji hev cuda dike û dibêje ev, wek egereke ji esasên zanistî pêwist e. Lewra her du têgeh ji hev cuda li hunera vegêranê nêzîk dibin. Çawa ku nêrîna wan cuda ye serpêhatiya wan ya dîrokî ya di nav çandên xwe de jî bivê nevwê ji hev cuda qewimiye. Ji ber vê hindê jî Divlekçi dema behsa çand û edebiyata rojavayê dike peyva retorîkê bi kar tîne û dema behsa çand û edebiyata îslamî dike belaxatê bi kar tîne. Her çend ku Divlekçi wan ji hev cuda bike jî ji aliyê qaîde û formatan ve retorîk û belaxat dişibihin hev. Lewra serdema klasîk û antîk, hem axaftin û hem nivîsînê di nav qaîde, qalib û forman de dixwaze bibîne û metnek çiqas bi van qaliban bê nivîsandin û li gor van qaliban bi hostatî bê honandin ewqas jî serkeftî tê qebûlkirin. Retorîka serdema antîk, di serdemên paş de di nav dîroknas û nivîskarên pexşanê de nîqaşa xwe didomîne. Di serdema navîn û ronensansê de prensîb û qaîdeyên sereke yê retorîkê ji asta rexneya hizrî dibihurin digel wê li ser binyada helbestê jî tesîreke mezin dihêlin û dikevin nav mijarên poetîkayê û teoriya helbestê. Ev nêrîn heta sedsala 18an xwe diparêze (Divlekçi, 2007: 121).

Mekanîkbûn û hişkbûna qaîdeyan di zimannasiyê de xwendekarê edebiyatê Spitzer aciz dike û li ser lêkolîna şêwazê ji xwe re rêbazeke nû difikire ku ji bo bi berhemên edebî û hunerî re bibeke nav temaseke nêzîktir û kûrtir. Zimannasên wek Charles Bally bi nêrîneke ji edebiyatê dûr li vê meseleyê hûr bûn û wan, şêwaznasî wek lêkolîneke jêderkên vegotinê yê zimanekî dît. Di vê nêrînê de zimanê edebî yê ku xema estetîkê ji xwe re dike armanc hêjayî lêkolînê nehat dît. Lêbelê xwendekarên Bally (Cressot, Marouzeau û Devoto) vê yekê nepejirandin û bi diyardeyên edebî yê zimên re jî mijûl bûn (Hough: 1969: 13).

Hough (1969: 2) dibêje êdî giringiya van qaliban nemaye. Lewra ev hemû di nav dîrokê de winda bûne. Rexneya qalibparêz (prescriptive criticism) ji 300 salî zêdetir e nekariye bibe navendeke edebî ji bo tevgerêke edebî. Piştî serdema romantîk bes ji bo fêrgehên nivîskariya afirîner,

dibistanên nûçegihaniyê hebûna xwe didomînin. Xebatên edebî yê modern cesaret nakin ku tiştekî li ser şairan ferz bikin, ji bo pêkanîna şewazekê rêzikan pêşkêş nakin. Bes şewazên ku hatine bikaranîn dinirxînin. Ji vî aliyê ve hevterîb in bi xebatên zimannasiyê re ku ji bo gramereke rast qaîdeyan danaînin lê vedikolin li ser wan qaîdeyan ku hin komên çandî bi awayekî aktîf pê ve girêdayî ne. Armanç ne ew e ku ji bo gotina mirovan yasayan daînin, lê dixwazin fahm bikin wan gotinan ku di pratîkê de tene der. Zimannasî û rexne dikare vegere ser erka xwe ya yasadanîne lê edebiyat êdî durr e ji vê şeweya hizrî ji bilî welatên di bin fişara siyasî de ne.

Ya ku Hough dibêje, heke guherînek hebe ew jî guherîna edebiyat û naveroka wê ye. Ev guherînen qalibî û naverokî, şewazên cuda jî bi xwe re anîne. Edebiyata kurdî ya klasîk jî di dawiya dewleta Osmanî û di destpêka avabûna komarê de rastî ceribînen nû tê di edebiyatê de. Qalib û teşeyên klasîk zû bi zû terka helbesta kurdî nakin lê naverok her ku diçe zorê li wî kirasî dide ku heta qalib li wê nayê, vediçire û hildiweşe. Heta helbestvanên wekî Cegerxwîn, Qedrîcan helbestên xwe bi arûz û formên klasîk dinivîsînin. Lê paşê hin ji wan terka van qaliban dikin. Hin jî li ser qalibên klasîk devam dikin. Lê naverok û şewaza xwe diguherînin, wekî Hecî Qadirî Koyî.

Divlekçi (2007: 119-121) pêvajoya guherîna wateya şewazê bi berfirehî behs dike ku em ê li vir bi kurtî pûte pê daînin:

Şewaz di destpêka sedsala XIVan de bi wateya *metnên nivîskî, telîfên edebî û telîfên gufteyan* tê bikaranîn. Digel wê, bi wateya *şewaza serdem, kom an nivîskarekî* jî tê bikaranîn (Wek şewaza Frengî). Sedsala XVan şewaz bi wateya *rêza peyvan û şeweya veguheştina tiştêkî a ji bo ser nivîsa fermî* tê bikaranîn. Di destpêka sedsala XVIan de wateya *efsane û kîtabe* li şewazê zêde dibe. Dîsa di vê serdemê de ev wate jî lê zêde dibin: *şeweya axaftinê û vegêrana di axaftinên rojane de ya ku dema bi muxatab re têkiliya ragihandinê pêk tê, destpêk an jî beşeke ji nivîsa fermî*. Di heman serdemê de ev wate jî derdikeve; *bi wateyeke giştî taybetiyên berhemên edebî ji aliyê naverokê zêdetir yê ji bo şeweyê*. Zêdetir bi awayê *şewaza baş, xweş* tê bikaranîn. Di dawiya sedsala XVIan de bi van wateyan tê bikaranîn: *şeweyên risteyê, vegotin, peyva ku pê ramanek an hizrek tê îfadekirin*. Di sedsala XVIIan de şewaz û mirov wek hev tînin ku paşê wê bi gotina meşhur ya Buffon “*Le style c’est l’homme même*” (Şewaz, mirov bixwe ye) bikeve lîteraturê ku Divlekçi dibêje ew bi ihtîmaleke xurt ji biwêja latînî ya “*Stylus virum arguit*” (şewaza me, me kifşe dike) tê ku dema veguhast ser zimanê îngilîzî bi maneya *şewaz insan bixwe ye* wiha hate wergerandin; *The style is the man*. Di destpêka sedsala XVIIIan de şewaz di huner û mîmariyê de jî tê bikaranîn û bi stîla hunermend û serdemên wan re têkiliyek peyda dibe.

Hough (1969: 12) du navend û du hokaran derdixe pêş ku geşbûna xebatên şewazê bi wan ve girê dide di serdema modern de. Ji her du hokaran yek rexne ye ku zêdetir li Anglo-Amerîkayê berbelav bû, ya din meyla zimannasiya dîrokî bû ku ev jî li parzemîna Awrûpayê belav bû û ji filolojiya romantîk bingeha xwe digirt. Îroroj her du hokar jî bi hev re bûne yek ku Hough vê yekê wek kêmasiyekê dibîne. Lewra li gorî Hough armanca her duyan jî hev cuda ye û xebatên ku armanca wan jî hev cuda bin giringiya lihevkirina wan jî tune ye. Lê bi awayekî balkêş ev her du qad jî li ser heman babetê hûr dibin û divê rêyek hebe ji bo ku her du jî bi heman perspektîfê bînin. Bi her du awayan jî hêza motîvasyonê (motive force) bertekek bû ji bo dîsîplînen skolastîk

ku mekanîk û xaricî dixuya û eleqeya wê bi tevna zindî ya edebiyatê re zêde tunebû.

Rexneya edebî li Awrûpa û li Amerîkayê ji egerên cuda peyda dibin. Rexneya Amerîkî zêdetir wek îtirazekê ye ji edebiyata Awrûpayî re ku navenda wê Fransa bû. Di heman demê de ev nîqaş rê li ber edebiyata berawirdî jî vekiriye. Edebiyata kurdî ya wê serdemê ji van nîqaşan dûr, mîhraq û boçûnên pêşketina wê gelek cuda bûn. Hem di bin tesîra edebiyata tirkî de bû hem hêlên wê yên serbixwe hebûn. Fikra neteweyî û hişyarkirina gel armanca sereke bû ji bo helbestvanên kurd. Xwe bi folklorê ve girê dida ku ev yek şêwazeke romantîk bi xwe re dianî. Helbestvanan tarîxa neteweya xwe heta bi dewra Nûh Pêxember ve girê didan (Wekî nimûne helbesta Ebdurrahîm Rehmî Hekarî ya bi navê *Perek Zêrîn ji Tarîxê*). Lê digel vê neecibandina ziman û şêweya helbestê jî di kovarên wek *Rojîkurd*, *Hetawî Kurd* û *Hawarê* de dibûn mijara nîqaşê. Ev babet di mijara *Helbesta Kurdî ya Modern* de dê bi berfirehî bê behskirin.

Li Îngilistanê rewş kêr zêde wek Fransayê bû. Lê belê tevgerê ji akademiya û ji lêkolînên edebî yên mektebî (Scholastic) dûr berî sala 1914an zîl dabû ku paşê dê bibûya biyaveke edebî. Di destpêkê de *helbesta T. S. Eliot û rexneya wê*, *helbesta Ezra Pound û propagandaya wê*, *pexşana Joyce û polemîkên Whyndham Lewis* wek tevgerê ve şartî (underground movement) bû li dij sazûmana edebî ya heyî lê paşê ew jî bûn wek dezgeheke edebî. Êdî romanên hest û azweriyê yên serdema navîn û kartêkirina Şoreşa Fransayê ya li ser Wordsworth û Coleridge û mijarên bi vî rengî ji rojevê ketibûn û bala lêkolêr û xwîneran li ser hunermendiya edebî (literary craftsmanship) û honaka berhema hunerî ya devkî bû. Meraq li ser zimanê helbestvanan bû ku diyardeyeke hêza xeyala wan bû. Bi vî awayî meyleke xurt hebû li ser şêwazê ku bi wateyeke berfireh hatibû binavkirin (Hough: 1969: 14-15).

2.6. Rêbaza Lêkolîna Şêwazê

Çawa ku nêrînên derbarê şêwazê de cuda cuda ne, rêbaz jî li gor van nêrînan diguhere. Esasen diyarkirina metnê çî helbestvan û çî nivîskar, cureyê rêbazê jî diyar dike. Ji ber ku her kesekî xwedî şêwazeke cuda ye, teknîk û rêgehên wî jî li gorî wê teşe digirin. Cureyên edebî jî rêbaza lêkolîna şêwazê diyar dikin. Em ê li vir bi awayekî giştî derbarê rêbazên şêwazê de agahî bidin.

Çima ku du hêlên şêwazê hene -hêla zimannasî û hêla edebî- rêbaz jî bi van her du hêlan ve divê bimeşe. Ji aliyê zimên ve çî taybetiyên zimanî pêk hatine û ji aliyê edebî ve huner û vegêranên edebî û hêmanên wê çî ne divê bîn raçavkirin.

Aktaş, di xebata xwe ya bi navê *Edebiyatta Üslûp ve Problemleri (Şêwaz û Kêşeyên Wê di Edebiyatê de)* de lêkolînên li ser şêwazê di nav du koman de dabeş dike. Ji her du koman yek derbarê lêkolîna şêwaza teswîrî (descriptive) de ye. Ev cure şêwaz derbirînê (îfade) ji xwe re dike bingeh. Bi awayekî giştî hûr dibe li ser hêmanên bi teşe û têgehê re têkildar ku ev jî bi peyva ramanê tê îfadekirin. Ev şêwaz têkiliyên di navbera bikaranîna keresteyên zimên de vedikole. Ev yek lêkolîneke zimanî ye ku radiweste li ser awa û fonksiyona zimên ku di metnê de cih girtiye. Ji ya duyem re lêkolîna şêwaza tekewunî (oluşumcu) tê gotin. Ev jî lêkolîna li ser peywendiyên di navbera derbirîn (îfade) û ferdiyetê de ji xwe re dike armanç. Dixwaze di asta ferdî de wate di asta nivîskar û xwîner de li ser sebebê qalib û teşeyên derbirînê raweste yên ku di nav metnê de em li rastî wan tên. Ji vê hêlê ve nêzikî rexneya edebî ye (2014: 45).

Di derbirînekê de hem hest û hem jî qaîdeyên zimannasiyê têkelî hev in. Yanî nabe ku îfade bes ji hêla zimannasiyê ve bê nixandî an jî bi temamî ji hestan hatibe şuştin. Û hestek jî bêyî qaîdeyên zimannasiyê ji îfade û derbirînekê nayê diyarkirin. Lewra metn bi her du hêlan ve dibe metn. Aktaş (2014: 51) vê yekê bi mînaka avê rave dike. Av, bi oksîjen û hîdrojenê dibe av. Heke tu wan ji hev cuda bikî êdî av namîne. Ew dibe du tiştên cuda. Wek du rûpelên pêş û paş ên pelekî.

Her kesek xwedî şêwazek e ku ji aliyê bikaranîna zimên ve an jî di bikaranîna zimên de taybetiyên xwe yê takekesî hene ku wî ji kesên din vediqetîne. Şêwaza hin kesan şêwaza xemgîniyê ye û ya hinên din şêwaza coş û perosê ye û hinên din şêwaza dîdaktîk an jî lîrik bi kar tînin. Mînak Cegerxwîn şêwaza xwe ya coş û perosê heye, Berken Bereh şêwazeke xemgînî bi kar tîne, Melayê Cizîrî bi şêwazeke alî emel dike û hwd.

Rousseau (Altınörs, 2012: 1-10), bingeha peydabûna zimên bi mecazan (tropes) ve girê dide. Mirov hest û arezû û daxwazên xwe bi jest û mîmîkan îfade dikirin, nedigotin, nîşan didan. Siruştî bûn ne ku komele. Ew, rayeka ziman û muzîkê wek hev dibîne. Ziman û melodî li gor kirpandinê bandorê li hev kirine. Jêderka melodîyê hemû şanîdankên bideng yê xemgîniyê û qerînên şanazîyê ne. Ev jî bi awayekî tabîî teqlîtkirina frekansên dangan e.

Hin lêkoler ji sê aliyên ve şêwazê vedikolin: hem ji aliyê avahiyê ve hem ji aliyê fonksiyonê ve û hem jî ji aliyê tekewunê ve. Jixwe ev her sê alî jî bi awayekî têkelî hev dibin û di nav hev de ne. Di asta derbirîn û metnê de bersiva van pirsan divê: Kî xîtabî kê dike? Bergehên dinyaya derve bi sexbêriya kê ve tê tesbîtkirin û ji terefê kê ve tê vegotin? Têkiliya mirovê di pozîsyona vegêranê de ye û yê bûyerê dibîne û yê dijî, ji ku xwe dide der? Vegêr taybetiyên zimanê xwe bi kar tîne an yekî dîtir teqlîd dike? Cudahiyên di navbera cih û dema metnê de û dema qewamên ku wateya xwe di derbirînê de nîşan didin, çawa tîr pêşkêşkirin? Hilbijartina peyvên bi rêya çand û kêfa kê ve di kîjan rewşê de pêk tê? Di peyama ku wateya xwe di derbirînê de vedişêre kîjan fonksiyona zimên li pêştir e? Axirê awayê peywendîya derbirînan bi derbirînen berî xwe û piştî xwe re çawa diqewime? Ev awa peywendî di nav metnê de dubare dibe an na? (Aktaş, 2014:39-42).

Di berhemên klasîk de şêwaz di bin banê retorîk û belaxatê de dihat lêkolînkirin. Qaîdeyên xweşgotin û vegêrê hebûn. Yanî ewil qaîde hebûn. Nivîskar li gor van qaîdeyan berhema xwe dinivîsand. Kesên rexnegir û lêkoler jî li gor van qaîdeyan, berhem dinixandî. Ji ber vê yekê nivîskar çiqas li gor van qaîdeyan berhema xwe nivîsandiba dê ewqas berhemeke hêja û bihuner ba. Dikare bê gotin ku nivîskar sepînerê qaîdeyan e. Belaxat û retorîk tesnîf û hejmeta van qaîdeyan tesbît dike (Aktaş, 2014: 50)

Baweriya mirovan bi zimên hebû dibêje Octavio Paz (1995: 29-30), dema behsa zimên dike pûte bi peyvên dide. Girîngiya peyv û wateya wan dide ber çavan. Û wisa devam dike: “Bêyî ziman ne fikr çêdibe û ne jî tişt (obje). Yekem karê mirov binavkirin û pîrozkirin e, ji bo rasteqînîya ku nayê zanîn. Tiştê ku nav lê nehatibe kirin nikare bê zanîn. Paz, bîdengîyê jî wek zimanekî dihesibîne. Her çend zimanê heywanan jî hebe yê wan wek yê mirovan ne xwedî fikreke razber e. Lê ev ne babeta sereke ye, tiştê li vir cudabûna di astê de ye. Wate her du jî ziman in lê di navbera wan de cudabûneke merhaleyî heye.

Têkiliya ziman û şêwazê Çobanoğlu (2014: 9) wiha rave dike: “Ziman pêk tê ji îşaret û qaîdeyên

giştî yên ku bikaranîna wan diyar dike. Gramer, leksîkolojî (ferhengnasî) û fonolojî (dengnasî) bi van mijaran re eleqedar e. Lêkolînên şêwazê di asta metn û derbirînê (énoncé) de diqewime.

Şêwaz ne bêyî zimannasiyê dibe ne jî bêyî edebiyatê. Bi herduyan re di nav têkiliyê de ye û zanistekê serbixwe ye. Şêwaz bi metnê re tê tehlîlkirin. Tenê li ser maneya ferhengî ya peyvan ranaweste ku ev lêkolîn, xebatê dike xebateke leksîkolojîk. Lê dixwaze maneya peyvan bi metnê re der bixe ku ev jî şêwazê nîşan dide. Aktaş (2014: 50) vê yekê bi mînakê li ser semiyotîkê rave dike û têkiliya xwîner û nivîskar di nav rêbaza derbirînê (significationê) de dinirxîne ku xebatên şêwazê vê rêbazê piştguh nakin.

Wateya yekeyên peyvan hene. Wekî nimûne dema behsa avê tê kirin ev tîrên bîra me: av zelal e, diherike, tê vexwarin, di paqijiyê de tê bikaranîn, ji bo dewama jiyanê pêdivî pê heye û hwd. Ferheng wateyek an çend wateyên peyvan dide. Ji xwe ferhengnasî ji yekeyên wateya peyvan yên herî liberçav pêk tê. Qaîdeyên gramere jî li ser heman hukmê dimeşin. Ji qaîdeyên giştî pêk tên ku li gor şexsan naguhere. Heçî metn e, ew li gor rewşê di çarçoveya yekeyên wateyê de dikare bi metnê re wateyên nû bigire ser xwe. Ku ev jî dê me bibe taybetiyên şêwaza metne (Aktaş, 2014: 13-15).

2.7. Şêwaz û Ziman

Zimanê helbestê zimanê hunerî ye. Ji zimanê axaftinê yê rojane cudatir e, lê di nav wî zimanî de dikemile. Helbestvan divê zimanê dayîka xwe baş bizanibe ku karibe bi peyvan bilîze, wateyên dîtir tîxe nav, bi rêya sentaks û peyvrêziya zimanê xwe bikaribe hest, hizr û razên xwe vebêje an jî zimanê xwe berfirehtir bike. Bikaranîna zimên bi temamî, teserûfeke şexsî ye ku helbestvan bi hostetîyeke şairane berhemên xwe hildiberîne.

“Zimanê helbestê ne zimanê ragihandinê ye yê ku di nav civakê de tê zanîn. Fonsîyoneke wê ya wêdetirî ragihandinê heye. Zimanê helbestvan zimanekî nimayî û hestbar e. Binyada zimanê helbestê ji pergala zimanê asayî ciyawaztir e. Peyv û vegotin di destê helbestvên de dibin pêlîstok, helbestvan bi aliyê hestpêkirinê ve bi wan re tîkildar e.” (Çetin, 2015:171).

Her nivîskar (helbestvan) dixwaze hest û razên xwe, hizr û bîreweriyên xwe bigihîne xwînerên xwe wek daxwazekê siruştî. Belê daxwaz siruştî ye lê vegotina helbestvên çend dikare bi halê siruştî xwe biparêze? An jî xem û fikarên dersiruştî yên ku bandor li ser helbestvên dîkin gelo zimanê helbestvên çend diguherînin? Bersiva vê pirsê bi kamilî tenê helbestvan dizane, belkî ew bi xwe jî ji hinan bê xeber be.

Bîrdozî û her tiştê ku em wek hizr û raman bi nav dîkin, dema ew tebeqeya li jor a hişmendîyê ava dîkin helbest noqî nav avên kûr ên heyîneyan dibe. Helbest ji layê zimanê zindî yê civakê, efsane, xewn û daxwazên wan ên dêrîn wate meylên bixef û yên herî bihêz ên zimên ve tê xwedîkirin. Helbestê mirov diafirîne. Helbest jixwe-veçûn e di navbera civak û ya ku ew afirandî de. Heke Homeros nebûya, civaka yewnanan jî nedibûya wekî niha. Helbest bi rakirina çarşefa li ser me nîşan dide ku em kî ne û me vedixwîne wê tiştê ku em di rastîyê de ew in (Paz, 1995: 41).

Li gorî Paz (1995: 41), kesê (partiyên sîyasî yên modern) ku helbestê bike amraza propagan-

dayê nîrxê wê kêr dibe. Bangeşedêr (propagandakar), fikrên serkirdeyan digihîne gelheyan. Erka wî fermanên dîyar ji jor vediguhezîne bi jêr ve û şîrove û ravekirin ji bo van fermanan bi sînor e. Heçî helbestkar e ji jêr ber bi jor ve diçe, ji zimanê wan kesan ku bi wan re dijî berew helbestê diçe. Veberhênan bi vegera jêderka xwe dibe malê her kesî, malê hevpar. Peywendîya helbestkar û gel peywendîyeke organîk e.

Helbest xwe dispêre zimanê hevpar û civakî, lê ev veguhastin çawa çêdibe, ziman dema ji qalibên civakê derdikeve dibe peyvên helbestê çi dibe ji wan peyvên? Feylesof, xatîb û nivîskar peyvên xwe hildibijêrin li gorî wateyê, nîrxên wê yên edebî, rewîştî û rûhî. Helbestvan peyvên xwe hildibijêrin. Şairê ku li zimanê xwe digere ne wek wî kesî ye ku biçe nav pirtûkxaneyê mîna bazirgan ji peyvên nû û kevin hildibijêre, bê guman ew kes e ku ji destpêkê heta niha bê qerar di nav (peyvên) de digere û di rastîyê de jî her dem di nav wan peyvên aîdî xwe de digeriya. Şair peyvên xwe nas dike ji ber ku ew di nav peyvên xwe de ye û peyv jî di nav wî de ne. Hebûna wan têkelî hev bûye. Ew, peyv bi xwe ye. Fezaya peyvên şair ne ji nav rûpelên ferhengên, belbî ji peyvên wê civaka ku ew aîdî wê ye, pêk tê. Dewlemendiya helbestvên ne ji peyvên mirî lê ji yên zindî tê. Zimanê takekesî ew ziman bi xwe ye ku helbestvan razên wî kişf kiriye an jî formên wê guhertiye (Paz, 1995: 46).

Zimanê dayîkê hê dema mirov di stargeha xwe de ye û çavê wî bi ronahiya rojê neketiye bi mirov re xeber dide. Hest û raz û tiştên dîtir bi deng û rengên peyvên digel gelek tiştên binavne-bûyî di hiş û dilên me de bi awayekî bi cih dibin ku zimanê duyem an sêyem û hwd. xwe nikare bigihîne wê astê.

Paz, têkiliya di navbera helbest û zimên de jî wiha rave dike: “Peyv ku gav diavêjin nav cihana xeyal û xewnan çirûskên agir li wan dikevin û dişewitin. Lê agirê xwe zêde nadomînin. Axaftin esl û kana jiyanê ya helbestê ye belam helbest bi xwe nîn e. Helbest hewla zimên a ji xwe bihurtin e. Lê vegotina helbestkî digel axaftinê li ser heman zemînê ye. Her du jî kar in ne afirînerî ne, peyv ji nav lêvan derdikevin û digel hev danûstendinê dikin. Heçî helbest e ew zimanek e ku bi tena serê xwe bala dibe.” (1995: 34).

Piştî gelek mînak û nirxandinên li ser zimanên helbest û helbestvanan Eaglaton (2015:74), dibêje ku helbestvan materyalistên zimên in. Lê herçend wisa be jî helbest dixwaze xwe bikelimîne, di warê fezîlet û dilpakîya zelal û mutewazî de. Modernîzm digel çend tiştên dîtir qeyraneke bawerîyê jî dîtewisîne li ser zimên. Wate gumanek li ser zimên peyda dibe. Lewra metaforên îsraf û jestên devkî yên nejidil ji zimanên helbestvanan têne der. Li gorî hin nivîskarên modernîst ji bo ku tu xwe bigihîni heqîqeta zimên divê tu fişareke rêxistinî li ser wê pêk bîni. Eaglaton vê yekê bi mîna keke wisa rave dike: rewşeke wisa dişibe pergala wî serdestî ku dixwaze zarokê wî bibe xwedî exlaqeke pak ji bo wê jî bi darê zorê û kotekan heta zarok perîşan be, lê dide.

Moran dema behsa şêweparêzên Rûsî dike têkiliya helbest, ziman û bikaranîna zimanê wan bi vî awayî rave dike: Şêweparêzên Rûsî berê xwe dabûn berheman û berî her tiştî li pey bersiva vê pîrsê bûn: Taybetmendiya şêweyî ya ku berhemeke edebî ji berhemên din vediqetîne çi ye, wate edebîbûn çi ye? Wan edebîbûnê bi têgeha *ostraneniye* rave dikirin. Moran angaştê wan jî

wisa bi lêv dike: Dema em li cîhana derve, heyber, awayên hizirîn û tevgeran dinêrin hînbûnek li ser me peyda dibe. Helbest vê hînbûnê bi zimanê xwe yî resen dihejîne, bi awa û nêrîneke nû ji nû ve hest, raman, heyber û tevgeran nîşanî me dide. Lewra ev ziman ji zimanê me yê rojane, ciyawaztir e (2014: 178).

Özel (2014: 34) piştî cudahiya pexşan û helbestê ji aliyê wate û fonksiyonê ve rave dike, têkiliya zimên bi helbestê re wiha datîne; “helbest zimanê rasteqîn ê mirov û mirovayetiyê ye. Ji ber vê yekê ji çeşndariya vegotinê fikaran nake. Ji ber vê pirwatebûnê ye ku helbest li rastiye xwedî derdikeve. Helbet girîngiya mirov ji bo helbestê tenê ne taybetiya bibîrxistina helbestê ye, bi taybet mirov bi xwe bi awayekî siruştî hin wesfên dîtir dixê nav axaftin û zimên. Ji bo sewalan qêrîn û qijîn, ûrîn û nûrîn, xirîn û nalîn çî be ji bo însanan jî helbest ew e.

Özel di helbestê de girîngiya xwe zêdetir dide ser fahmbarî û têgihîştinê. Yanî ew sewal dema wan dangan derdixin dibe ku mesajek tê de be lê ya girîngtir yê ku deng derdixe, xwe ji bo hemcinsê xwe an jî yekî bîyanî dide nîşandan, bê ka ew afirînerêkî çawa ye? Wate peyama ku helbest radigihîne xwîner bo wî ew tişt e ku wê metnê dike helbest. Rol û fonksiyona ku ziman pêk tîne cureya metnê jî diguherîne.

Anday helbestvanan wekî dînan û helbestan jî wek gotinên dînan dinirxîne. Heke axaftinên dînekî ji devê şairekî derkeve ew axaftin dê bibe helbest. Lê şair dînekî bihiş e û wek zarokekî ye li gorî Anday. Bi zanebûn henekan dike û meknanan tevlihev dike û bi îradeya henekan di şûna zanîne de tercîh dike. Hem henekbaz e û hem gotinên tewş dike şair (Anday, 2015: 24).

Encam

Ev xebat derbarê van mijaran de ye: Şewaz, dîroka şewazê, rewşa geşedana şewazê wekî qadeke zanistî û xebatên şewazê di edebiyata kurdî de. Şewaz di edebiyata kurdî de hêmaneke girîng e ku mîrasa dewlemend a çandî û rengê vegêrana edebiyata kurdî nîşan dide. Lêkolînên li ser şewazê di wêjeya kurdî de dê bikaribin kûrahî û cihêrengiya vê kevneşopiya edebî bi me bidin fahmkirin. Ji ber vê yekê ev xebat, di wêje û zimannasiyê de balê dikişîne ser girîngiya şewazê û diyar dike ku şewaz bi taybetî di edebiyata kurdî/kurmancî de têra xwe nehatiye lêkolînkirin û divê lêkolîn bê kirin.

Xebata me wek xebateke destpêkê behsa girîngî û dîroka lêkolînên li ser şewazê dike. Ji derketina peyva şewazê heta ku wekî şaxeke zanistî geşedan û serencama wê bi awayekî kurt hatiye behskirin. Çarçove û sînorên şewazê hatine ravekirin bi qasî ku sînorên gotarekê hilgire. Têkiliya ziman û şewazê û ji wir jî girîngiya tespîtîkirina ziman û şewaza helbestvan û nivîskaran hatiye vegotin. Ev xebat têkiliya ziman û şewazê jî kiriye mijara xwe. Jixwe şewaz di heman demê de awayê bikaranîna zimên e. Di lêkolînê de pêşketina şewazê ji Aristoteles heta Serdema Navîn û ya îroyîn, bi têkiliyên dîrokî yên şewazê re dinirxîne. Li ser mijarên wekî çawaniya şirovekirina şeweyê li Ewropayê di Serdema Navîn de, çawaniya şirovekirina têkiliya şewê û edebiyatê li Amerîkayê û rewşa niha ya edebiyata kurdî radiweste. Di vî warî de hin lêkolînên ku di van salên dawî de di vî warî de hatine kirin wek mînak hatine hilbijartin.

Şewaz di heman demê de rexneya edebiyatê ye jî. Xebatên bi vî rengî yên dê li ser pîvanên

akademîk û zanistî û li gor teorî û ekolên şêwazê bîn kirin rê li ber geşedana edebiyatê jî dê vekin. Şêwaznasî hêleke xwe bi edebiyatê re hebe hêla din jî bi zimannasiyê re têkildar e. Ji ber vê yekê xebatên şêwaz û şêwaznasiyê dibin pîvan ji bo rexnegîrî û rêbazên edebî.

Bi encama lêgerîna di nav sînorên vê xebatê de hat dîtin ku di edebiyata kurdî de lêkolînên şêwazê hê di asta destpêkê de ne. Ew jî ji aliyê teorî û hewsengandinê ve li ser beşek ji şêwazê rawestiyane. Şêwaza berhemên klasîk hindiktir hatine analîzkirin. Heçî edebiyata kurdî ya nûjen e temamê wan tezên masterê ne.

ÇAVKANÎ

Acun, R. (2016). *Îmaj di Helbesta Kurdî ya Nû ya Bakur de* (Teza Masterê ya Çapnebûyî), Zanîngeha Mardîn Artûklûyê, Mêrdîn.

Adak, A. (2017). “Dengê Ahengê di Helbestên Melayê Cizîrî de” *Mukaddîme*, 8(3), 41-76.

Ahmad, H. O., Ertekin, N. (2020). “Taybetiyên Sebka Iraqî di Helbestên İbn Adem(Wacim) da”, *Bingöl Üniversitesi Yaşayan Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi*, 6(11), 35-56.

Ahmed, A. N. (2019). *Di Xezelên Wefayî yên Kurdî de Rengvedana Taybetmendiyên Sebka Iraqî* (Teza Masterê ya Çapnebûyî), Zanîngeha Van Yüzüncüyîlê, Wan.

Aksan, D. (1995). *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*. Ankara: TDK Yayınları.

Aktaş, Ş. (2014). *Edebiyatta Üslûp ve Problemleri*. Ankara: Kurgan Edebiyat.

Anday, M. C. (2015). *Şiir Yaşantısı Şiir Yazıları*. İstanbul: Everest Yayınları.

Aristoteles. (1996). *Retorik*. (Wer: Mehmet. H. Doğan), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Arsalan, A. H. A. (2021). *Şêwaz di Helbestên Abdulla Peşêw de* (Teza Masterê ya Çapnebûyî), Zanîngeha Van Yüzüncüyîlê, Enstituya Zimanên Zindî, Wan.

Artemêt, M. (2020), *Îmaj di Helbesta Fêrîkê Êsiv da* (Teza Masterê ya Çapnebûyî), Zanîngeha Bingölê, Bingöl.

Botanî, B. (1995). “Hunermendê Ahengbêj Beşîr Zaxoyî”. *Helwest*, 1, 45-46.

Çetin, N. (2019). *Şiir Çözümleme Yöntemi*. İstanbul: Akçağ Yayınları.

Çoban, A. (2004). *Edebiyatta Üslûp Üzerine*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Çobanoğlu, Ş. (2018). *Modern Şiir Dilinde Sapmalar*. Ankara: Hece Yayınları.

Divlekçi, C. (2007). “Tarihsel Süreç İçerisinde Üsluba İlişkin Tanım Çabaları ve Bir Tanım Denemesi”, *AÜİFED XLVIII*, II, 117-133.

Eaglaton, T. (2011). *Şiir Nasıl Okunur?* (Wer: Kaya Genç), İstanbul: Agora Kitaplığı.

Ebdulla, Î. (2010). *Şêwaz û Şêwaznasî*. Hewlêr: Kolêjî Zimanî Zankoy Selaheddîn.

Eminoğlu, N. (2022). “Estetik û Cureyên Wê di Şîrên Melayên Cizîrî de”, *Nûbihar Akademî*, 5(17), 101-115. <https://doi.org/10.55253/2022.nubihar.1111890>

Gîwî M. (1999). *Ferhengî Kurdistan*, Hewlêr: Weşanxaneya Aras.

Hareem H. S. (2017). *Hozanetî di Hozanên Sebrî Botanî da* (Teza Masterê ya Çapnebûyî), Zanîngeha Van Yüzüncüyîlê, Wan.

Hawar. (1932). 11, 2. Stenbol: Weşanên Belkî.

Hejar. (1369). *Henbaney Borîne*. Tehran: Sirûş.

Hemin K. M. S. (2016). *Runbêjî di Helbestên Ehmed Muxtar Caf de* (Teza Masterê ya Çapne-

bûyî), Zanîngeha Van Yüzüncüyilê, Wan.

Hough, G. (1969). *Style and Stylistic*. London: Routledge & K. Paul.

Karabulut, M. (2019). *Üslupbilim (Stilistik) ve Necip Fazıl Kısakürek'in Şiirleri Üzerinde Stilistik Bir İnceleme*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Karakaya, Z. (1996). "Üslup ve Üslupbilim Kuramları", *Akademik Açı*, Hj. 2.

Mevlevî, T. (1994). *Edebiyat Lügati*. İstanbul: Enderun Kitabevi.

Moran, B. (2014). *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Orhan, Ö. (2020). *Temayên Bingehîn ên Poetîkaya Şikoyê Hesên* (Teza Masterê ya Çapnebûyî), Zanîngeha Van Yüzüncüyilê, Wan.

Özel, İ. (2014). *Şiir Okuma Klavuzu*. İstanbul: Tam İstiklal Yayıncılık Ortaklığı.

Paz, O. (1995). *Yay ve Lir-1: Şiir Nedir?* İstanbul: Era Yayıncılık.

Rohanî, M. M., Senendecî, M., Peşabadî, Y. Kerîmyan, M., Emînî M. J. (1397). *Ferhengî Zanistgay Kurdistan*. Senendec: Pexşangay Zanistgay Kurdistan.

Altınörs, S. A. (2012). "Rosseau'nun Dilin Kökeni Meselesine Yaklaşımı", *Bilig*, hj.63.

Rozhhelat, S. O. G. (2023). *Şêwazên Derbirîna Hizrê -Mînak: Devera Duhokê* (Teza Masterê ya Çapnebûyî), Zanîngeha Van Yüzüncüyilê, Wan.

Selah S. (1998). *Qamûsa Seaheddîn Îngilîzî-Kurdî*.

Spitzer, L. (1964). Üslûb Tedkikleri ve Muhtelif Memleketler (Wer. Fikret Elpe). *İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 13, 151-164.

Subaşı, K. (2016). "Vegotina Hêmayî û Metaforîk di Mamikên Kurdî de" *Nûbihar Akademî*, 1 (1), 71-90.

TDK. (2011). *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu. Ankara.

Yıldırımçakar, M. (2017). "Heyranok ji Hêla Ziman, Şêwaz û Naverokê ve: Nimûneya Herêma Wanê", *Nûbihar Akademî*, 2 (7), 79-91.

<https://zimannas.com/ferheng/%C5%9F/%C5%9F%C3%AAwe> (Dîroka pêgihîştinê: 20.09.2022).

KIRDEYA HOŞDARÎKIRINÊ DI GOTINÊN MEZINAN DA

Araz Khalaf AMO

Atasözlerinde Uyarı Eylemleri The Fact of Admonition in Proverbs

Araz Khalaf AMO

ORCID: 0000-0002-8763-4182 | khalafaraz25@gmail.com
Teaching Assistant, University of Duhok, College of Basic
Education, Kurdish Language.

Citation/Jêgir/Atif:

Amo, A. Kh. (2024). Kirdeya hoşdarîkirinê di gotinên mezinan da. Kurdiyat (9), 25-38. DOI: 10.55118/kurdiyat.1380067

Article Types/Cureyê Gotarê/Makale Türü:

Research Article/Gotara Vekolînê/Araştırma Makalesi

Received/Dema Hatînê/Geliş Tarihi: 23.10.2023

Accepted/Dema Pejirandinê/Kabul Tarihi: 15.03.2024

Publication Date/Dema Weşandinê/Yayın Tarihi:
30.06.2024

Peer-Review/Hekemî/Hakemlik:

Three anonymized-Triplet External/ Sê Nenas-Sê ji derve/
Çift Taraflı Kör Hakemlik-Üç hakem

Reviewing and Plagiarism/Nirxandin û İntihal:

This article has been scanned by iThenticate plagiarism
website./ Ev gotar di malpera întihalê ya iThenticate ra hati-
ye derbaskirin./ Bu makale iThenticate adlı intihal sitesinde
taranmıştır.

Ethical Statement/Beyana Etik/Etik Beyanı:

It is declared that scientific and ethical principles have been
followed while carrying out and writing this study and that
all the sources used have been properly cited./ Hatîye be-
yankirin ku di pêkanîn û nivîsîna vê xebatê de hemû rêzikên
zanistî û etik hatine şopandin û hemû çavkanî bi awayekî
têkûz hatine referanskirin./ Bu çalışma yapılırken ve yazılır-
ken bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve kullanılan tüm kay-
naklara uygun şekilde atıfta bulunulduğu beyan edilir.

Conflicts of Interest/Nakokiyên Berjewendiyên/Çıkar Çatışması:

There is no conflict of interest between the author and any
parties in the article./ Di gotarê de li navbera nivîskar û ti
alîyên din nakokîya berjewendiyê tune ye./ Yazar ile maka-
lede yer alan taraflar arasında herhangi bir çıkar çatışması
bulunmamaktadır.

Grant Support/Alîkarîya Darayî/Maddî Destek:

The author acknowledge that they received no external fund-
ing in support of this research./ Nivîskar beyan dike ku wan
wî ji bo vê vekolînê ti fonên derveyî wernegirtine./ Yazar, bu
araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadıkları-
nı kabul etmektedirler.

Copyright & License/Mafê Telifê & Destûr/Telif Hakkı & Lisanslama:

Authors publishing in the journal retain the copyright to their
work licensed under the CC BY-NC 4.0./ Nivîskar li jer lisan-
sa CC BY-NC 4.0 mafê xwe yê li ser xebata xwe diparêzin./
Dergide yayın yapan yazarlar, CC BY-NC 4.0 kapsamında
lisanslanan çalışmalarının telif haklarını saklı tutarlar.

* Ev xebat, bi îstifadeya ji teza me ya mastirê ya bi navê "Kirdeya Hoşdarîkirinê di Gotinên Mezinan de" hatîye amadekirin.

Kurte

Ziman gelek kirde û kiryanan radigihîne. Ew kirde, çi rasterast bihên ragihandin, an jî bi rêya hawirdorê hest pê bê kirin. Yek ji wan fakterên ku bi zengînkirina zimanî radibe pragmatîk e. Hoşdarîkirin sereketirîn kirdeya pragmatîkê ye, û roleke giring di nava zimanî da heye, bi şeweyeke taybetî, herwesa bi şeweyeke sertaserî rola xwe di nava civakê da dibîne. Çimkî ev kirde bi hoşdarîkirina komelgehê radibe, da ku bihêne parastin û dîrkerin ji ewan kar, kiryar, reftar û hizrên neguncav, ewên heyîn û dê hebin. Ev kirde di hemû mecalên jîn û jîyanê da dihêne bikaranîn. Gotinên mezinan, ew gencîneyên bi qîmet in, ku mayîndeyên ji bab û kalên me ne. Ew nexşeyên xwecihî ne, ew in ku heta îro jî qîmeta wan kêr nebûye, berewajî bihêztir lêhatîye û bûye tovê hemû kûr û danîştinên rewşenbîrî û asayî. Çimkî axêver ji bo selimandin û bihêzkirina axiftinê, û çendîn meremên din penayê ji bo vî janrê folklorê dibe. Kirdeya hoşdarîkirinê ji hêla formê ve kurt û sivik e, lê di warê naverokê da peyamek kûr û kêrhatî heye. Ev xala hevpar e, di navbera kirdeyê û gotinên mezinan de. Çimkî ev beşa edebîyatê ji hêla ruxsarê ve kurt e, û xwedî naverokeke kûr e, ev çende di pragmatîkê da rolek mezintir dilîze. Bi vî wateyê ev her du cure derbirinê ji naverokek berfireh dikin bi rêya kurtasîyê. Herweha amanca van xizmetkirina civakê ye, da ku hişmend bin û dîr bin ji nexweşî û belayan.

Peyvên Sereke: Ziman, Pragmatîk, Kirde, Hoşdarîkirin, Gotinên mezinan.

Özet

Dil birçok eylem ve durumu aktarır, bu eylemler ister doğrudan ister çevre aracılığıyla iletilir. Dili zenginleştiren faktörlerden biri pragmatiktir. İkaz etmek pragmatizmin en önemli işlevidir ve dil dünyasında önemli bir role sahiptir. Bu rol genel olarak toplumda karşılık bulur. Çünkü bu eylem, toplumu onları korumaya veya kaçınmaya teşvik ederek ortaya çıkar. Yaşamımızda yanlış eylem, davranış ve uygunsuz düşünceler vardır ve var olacaktır. Bu ikaz etme sayesinde hayatın bütün bağlamlarında kullanılmaktadır. Atasözleri, atalarımızın bize bıraktığı kıymetli hazinedir. Çünkü bugün bile değerini kaybetmeyen yerli harita, aksine güçlenmiş, derin ve entelektüel ve sıradan tüm tartışmaların sebebini oluşturur. Konuşmacı konuşmasını daha etkili ifade etmek için kelimelerin ya da ifadelerin temel anlam dışında folklorun derinliklerinden de istifade eder. İkaz etme eylemi biçim olarak kısa ve hafiftir, ancak içerik olarak derin ve anlamlı bir mesajla sahiptir. Bu gibi eylemlerin atasözleriyle ortak noktası budur, çünkü bu edebi sözler doğası gereği kısadır ve derin bir içeriğe sahip olduğundan pragmatizmde daha büyük bir rol oynar. Bu anlamda bu iki anlatım türü kısalık yoluyla bir içeriği genişletir ve bunların amacı toplumu mutlu etmek ve hastalıklardan ve felaketlerden uzak tutmaktır.

Anahtar Kelimeler: Dil, Pragmatik, Eylem, Uyarmak, Atasözleri.

Abstract

Language conveys many actions and situations. These actions are communicated either directly or through the environment. One of the factors that enrich language is pragmatics. Admonition is the most crucial function of pragmatism and has a vital role in the language world. This role is generally reciprocated in society. Because this action occurs by encouraging society to protect or avoid them, there are and will be wrong actions, behaviors, and inappropriate thoughts in our lives. Through this warning, it is used in all contexts of life. Proverbs are the precious treasure left to us by our ancestors. The indigenous map, which has yet to lose its value even today, has become more robust, profound, and intellectual and constitutes the reason for all ordinary discussions. To express his speech more effectively, the speaker uses the depths of folklore and the basic meaning of words or expressions. The act of admonition is short and light in form but has a deep and meaningful message in content. This is what such actions have in common with proverbs since these literary expressions are short in nature and play a more significant role in pragmatism because they have a more profound content. In this sense, these two types of expression expand content through brevity, and their purpose is to make society happy and keep it free from diseases and disasters.

Keywords: Language, Pragmatic, Action, Admonition, Proverbs.

Destpêk

Kirdeya hoşdarîkirinê babeteke giring e, bi gelemperî di civakê de û bi taybetî jî di zimanî de. Di axaftina rojane û nivîsînê da berdewam tê bikaranîn û sûdeke baş bo xelkê heye. Çimkî wan ji metirsî û zîyanan diparêze û nahêle ku ew bikevine nav arîşeyan. Digel vê jî edebîyata folklorî bi şeweyeke giştî, ji gelek formên derbirînkirinê pêk tê. Nexasim gotinên mezinan, bêtir ji hemû cur û beşên din ên edebîyata folklorî ev babete di nav da tê xuyakirin. Ev jî ji ber forma wê ya kurt û hebûna hejmara wan ya zêde, bi kurtî gotinên mezinan rengvedana hizir, bîr, ketwar, dîrok û rewşenbîrî ya civakî ya miletî ye; bi erkê parastin, arastekirin, perwerdekirin û hoşdarîkirina kesan radişe. Giringîya vê xebatê ew e ku her du beşên edebî û zimanî bi hevdu ra bê têkilkirin.

Amanc ji vê lêkolînê ew e ku em bikarin kirdeya hoşdarîkirinê bidin xuyakirin û destnîşan bikin, ji aliyê giringî û çawanîya karanîna wê ve, û diyarkirina wê layenê hevbeş ê bihêz ewê di navbera kirdeya hoşdarîkirinê û gotinên mezinan da heye. Çimkî heta niha jî me serbûr ji ewan rûdan û karasatan wernegirtine, yê ku gotinên mezinan di derheqê wan da hatine gotin. Me ni-kariye kirdeya hoşdarîkirinê di gotinên mezinan da bi şeweyeke rast û durist bidine xuyakirin. Ji ber vê yekê jî ev gotinên mezinan bi tenê mayîne gotin.

Ev xebat hem di warê zimanî û hem jî di warê edebî da cih digire. Ji ber vê çendê sînore wê berfireh e. Ji aliyê zimannasîyê ve sînore wê lêkolînê bi rolê kirdeya hoşdarîkirinê di asta prag-matîkê da girêdayî ye. An ku di çarçoveyek pragmatîkê da tê berhevkerin û ji vî sînorî derneketî-ye. Herweha ev çende li gorî stratejîyên Searle ji bo kirdeya hoşdarîkirinê hatîye encamdan. Ev stratejî li ser çend gotinên mezinan hatine analîzkirin.

Ev lêkolîn li dû rêbaza “wesfî-şîkarî” hatîye encamdan û piraktîkirina lêkolînê li dû dabeşki-rina zanayê zimanî Searle, ji bo stratejîyên hoşdarîkirinê hatîye analîzkirin. Ev xebat ji sê beşan pêk tê û di çarçoveya zanista zimannasî û edebîyatê da ye. Çimkî di vê xebatê da gotinên mezinan, li gorî stratejîyên Searle ji bo kirdeya hoşdarîkirinê tene şirovekerin. Lê di vê lêkolînê da gotinên mezinan li gorî stratejîyên ziman tene tesnîfkirin. Ev yek bû sebeb ku kirdeya zimanî ya herî giring, bi beşa herî giring a edebîyata folklorî ra bê tevlihevkerin, ev yek ji bo vê xebatê bû navnîşan.

1. Kirdeya Hoşdarîkirinê

Di zimanê kurdî da peyva hoşdarîkirinê bi gelek awayan hatîye şirovekerin. Her ferhengek li gorî nêrîn, peymanên civakî û zarava hoşdarîkirinê rave dike. Di piranîya ferhengên kurdî da, zaravê hoşdarîkirinê bi zaravayê hişyarkirinê ra tevlihev kirine. Lê ger em ji nêz ve li vê yekê binêrin, diyar dibe ku yek ji erkên kirdeya hoşdarîkirinê, hişyarkirin e. Ev yek jî delîl e ku piranîya kirdeyên axaftinê di nava kirdeya hoşdarîkirinê da hatine razandin.

Têgeha hoşdarîkirinê gelek wateyên cuda dihewîne. Ev yek jî dewlemendîya wê kirdeya axaf-tinê nîşan dide, ji ber dewlemendîya wê kirdeyê hîn jî guman heye, negihîştîye tu wateyeke yek-girtî. Wateya hoşdarîkirinê girêdayî ye bi hawirdora ku lê diqewime û ji hêla her wergirî ve bi rengekî cuda tê şirovekerin. Hoşdarîkirin berhema çalakîyên wekî rêberî, razîbûn, şîret û girêdana wê bi komeka karên cuda û curbicir, yê ku ji hêla amûrên civakî ve tene piştgirîkirin.

1.1. Destpêkek ji bo Kirdeya Hoşdarîkirinê ya di Zimanî da

Hoşdarîkirin kirdeyeke axaftinê ye, wekî yek ji şêwazên zimanî û amanceke giring a pragmatîkê tê dîtin. Axêver hewl dide ku guhdêrî li ser tiştên ku jê ra hatine pêşkêşkirin hoşdar bike. Axêver radibe bi arastekirina guhdêrî bi kirin an nekirina karekî. Hoşdarîkirin wekî şîreteke ye, heke mirov wê bike, dê bihêr parastin, wekî din dê zirarê bibîne. Ev yek dimîne li gorî wê rewşa ku nameya hoşdarîkirinê tê da tê pêşkêşkirin, wekî van hevokên jêrîn:

Hişyar be otombêlê bi lez neajo.

Ez te hoşdar dikim ku divêt otombêlê bi lez neajoyî.

Ger ev her du hevok bi hawirdorê ra werin tevlihevkirin û bi dengekî rast werin gotin. Ew dê were vê wateyê gava ku otombêl bi lez were ajotin dê qezayek xirab çêbibe.

Hoşdarîkirin di hundirê xwe da wateyên daxwazî û fermanî hildigire. Axêver daxwazek an jî fermanekê ji guhdêran ra dike ku pêşîyê li kiryarên xirab bigirin, pêdivî ye ku hoşdarîkirinê naverokeka pêşnîyazkirî ya baş hebe da ku morala guhdêran zêde bike û bandorê li xebata wan ya paşerojê bike, wekî hevoka jêrîn:

Ez te hoşdar dikim ku dev ji cixare kişandinê berdî.

Ji aliyê pragmatîkê ve, ev hevok xwedî wateyeke pir xirab e. Nîşan dide ku kişandina cixareyê pir xirab e û ger neyê rawestandîna dê zirarê bide tenduristîya guhdêr û dê bibe metirsî li ser jîyana wî (Searle, 1975: 71-Parker & Rieley, 2005: 21). Li vir diyar dibe ku pîranîya kirdeyên axaftinê dibine erkên kirdeya hoşdarîkirinê û amanca wê ya sereke şîretkirin û rastkirina jîyanê ye, ji bo parastina guhdêran ji bûyer û belayan.

Bi nêrîna Rakman Save hoşdarîkirin şîreteke e ji bo kirin an nekirina tiştêkî tê dayîn. Hoşdarîkirina guhdêrî ye li pêşîyê, li ser xetera kirina tiştêkî nebaş dide, ku ev yek li dij xwestekên guhdêran be, da ku guhdêr ji van kiryanan dûr bisekinin (Silêman, 2021: 75). Axêver dema ku bizane rewşa guhdêrî ne baş e, peyama xwe pêşkêşî guhdêran dike. Lewra ger guhdêr guh nede axêver, dê kêşeyên guhdêrî çêbibin, li vir em dikarin bibêjin ku amanca vê wekî gefkirinê ye, da ku guhdêrî bitirsînin, lê cudahiya wê ew e ku tehdîd di berjewendîya axêverî da ye û hoşdarîkirin di berjewendîya guhdêran da ye. Gelek çalakî hene ku dibe ku hoşdarîkirin yek an çend ji van çalakîyan di nav xwe da bihewînin, lê ne merc e ku hemûyan bihewîne, ew çalakî wek: ragihandin, axaftin, şêwirmendî û her tiştê din ên bi vî rengî ne. Herweha Searle qebûl dike ku peyva hoşdarîkirinê nêzîk e ji bo peyvên din ên wekî şîret, agahdarî, hişyarî...hwd, û dibêje hoşdarîkirin têgehek giştî ye ku derbirinê ji xetereyeke rastîn an potansiyel îfade dike (Elî, 2020: 235).

Ji tiştê ku me berê niha behiskirî, ji me ra eşkere bû ku hoşdarîkirin li gorî awayê pêşkêşkirin û dariştinê, herweha çawanîya şirovekirina wê ji hêla hawirdorê ve dikare zêdetir ji yek rehendê watedar û bi bandor bi xwe ve bigire, wekî hevokên jêrîn:

Ez te hoşdar dikim xwe dûr bikî ji agir.

Ez te agahdar dikim ku agir xeternak e.

Axêver di van her du hevokan da hoşdarîyê dide guhdêran ku pirsgirêkek heye û divê were çaraserkirin, lê bi rengê din, di hevoka yekem da dibêje xwe ji agir dûr bigire û di hevoka duyemîn da jî bi eşkere dibêje ku agir xeternak e, digel vê yekê jî peyva agir bi wateya: şer, fitne, nexweşî... tê zanîn.

1.2. Pênaseyên Kirdeya Hoşdarîkirinê

Zana û zimanzanan kirdeya hoşdarîkirinê bi çend awayên ji hev cuda pênase kirine, bi vî awayê li jêr:

1. Zimanzanê Amrîkî Hinkle derbarê hoşdarîkirinê da dibêje: Hoşdarîkirin ew pêvajo ye ku tê da axêver peyamekê ji guhdêr ra dişîne û hoşdarîyê dide ku tiştê bike yan neke. Çimkî ew di berjewendîya guhdêran da ye (Hinkle, 1997: 5).

2. Hoşdarîkirin radibe da ku guhdêrî bitirsîne, ji bo ku nekeve tengasîyê, tê bikaranîn. Li vir ev tirsandin di berjewendîya guhdêran da ye, bi vî awayî kirdeya hoşdarîkirinê dibe rêbereke civakî (Îbn Menzûr, 1999: 92). Li gorî vê pênaseyê, di kirdeya hoşdarîkirinê da axêver ji bo baştirkirina jîyana kesên derdora xwe dixebite.

3. Lito û Miler dibêjin: Hoşdarîkirin piştgirîyeke eşkere ye ku hoşdarîyê dide bikarhêner da ku amade be. Ji ber ku xetereyek heye û ev xetere hewce dike ku guhdêrî gelek zanîn li ser hebe (Elî & Koçer, 2021: 28).

4. Solomon dibêje: Hoşdarîya rast û bi bandor ew e ku kurt û watedar be û du wate nebe, yek wate û yek peyam jî kurtirîn ferman bide (Solomon, 1995: 9). Di vê wateyê da dema ku axêver bi karê hoşdarîkirinê ra mijûl dibe, hewl dide ku axaftina xwe pir kurt bike û peyama xwe bi awayekî herî kurt pêşkêş bike.

Hemû bi pênaseyên xwe nîşanî me didin ku kirdeya hoşdarîkirinê giringtirîn kirdeya pragmatîkê ye û formeke zimanî ya giring e. Hoşdarîkirin axaftineke bi amanc e ku peyamekê hildigire, axêver hewl dide ku vê peyamê kurt û bi bandor bike. Ji ber ku ger guhdêrê vê peyamê werne-gire û nekeve bin bandora vê peyamê dê bikeve nav pirsgirêk û alozîyan. Ev ne tenê di ziman da di jîyana rojane da jî giringî û nirxa xwe heye.

1.3. Zimanê Hoşdarîkirinê

Hoşdarîkirin bîyaveke zimanî ye, û amanceke giring a pragmatîk e. Axêver hewl dide ku guhdêran hişmend bike, ku ji her bûyer û pirsgirêkê ra amade be. Ev pêvajo di berjewendîya guhdêran da ye. Axêver bi rola çavdêr û rênîşanderî radibe, ji ber vê yekê ziman û rêbaza pêşkêşkirina kirdeya hoşdarîkirinê pir giring e, ger bi zanistî neyê arestekirin, peyama hoşdarîyê ya rast nagihîje guhdêran.

Axêver berî ku peyama xwe ji guhdêran ra bişîne, divê li ser awayê bikaranîna ziman bifikire. Çimkî zimanê ku di kirdeya hoşdarîkirinê da tê bikaranîn pir giring e. Em dikarin bibêjin ku girîngiya ziman li hember naveroka wê peyama di hundirê nameya hoşdarîyê da tê pêşkêşkirin. Guhdêr berî bikeve bin bandora peyama hoşdarîkirinê, dikeve bin şewaz û zimanê ku di nameya hoşdarîkirinê da tê bikaranîn. Derbarê zimanê hoşdarîkirinê da divê axêver ji bo gihandina peyamê

bi zimanê xwe haydar bin. Çimkî kesê ku bi îngilîzî diaxive nikare peyamên hoşdarîkirinê yên bi zimanê almanî bixwîne û fam bike, ji ber vê yekê divê di peyamên hoşdarîkirinê da ji yek zimanî zêdetir were bikaranîn.

Galter û Lionerdu, me li ser pirsgirêka pîrzimanîyê hişyar dikin. Yek ji çaraserîyên pirsgirêka pîrzimanî, bikaranîna dîzayna pilêtan e ku dê li gorî rêjeya niştecihan bê dabeşkirin, heke 70% îngilîzî, 15% spanî û 15% mayî zimanên curbicur in, li wê demê pişka şêr wê bi îngilîzî be, tê wateya ku pîranîya nameya hoşdarîkirinê divê bi îngilîzî be û paşê bi zimanê spanî pîlanê nîşan bide (Elî & Koçer, 2021: 25).

Rêyeke din a giring a famkirina peyamên hoşdarîyê bikaranîna wêneyan e, divê ew wêneyê ku bê bikaranîn hilgirê hizra gelemperî be. Peyamên hoşdarîya taybet asta razîbûn û têgihîştina xetereyê berhemtîne. Gava ku peyama wan bandorê li temaşvanan bike dê bigihîje amanca xwe. Ji bo ku guhdêr ji nameya hoşdarîkirinê bandor bibe, divê peyam zelal û taybetî be. Ji ber vê yekê peyamên taybetî astek bilindtir bawerîya hoşdarîkirinê derdixîne û xetereyên ku têne dîtin, ji ber vê yekê xetereya kesane bi bawerîya bi hoşdarîyê ve girêdayî ye. Heke wesa be dê amanca hoşdarîyê bigihîje û dê bandorê li guhdêran bike (Thomas, 2012: 74). Ger name kurt be û wateya wê zelal be, anku name hilgira aborîyê be, wê demê encam dê baş be û bandorê li guhdêran bike. Ger nameyên hoşdarîkirinê ne zelal bin û xwedî wateyeke veşartî bin, wergir dê xwe di xetereyê da nebîne û dê bifikire ku name ji wî ra nehatîye şandin û ew ji xetereyê derketîye (Perry, 1981: 153).

Li gor van tiştên li jor, em dikarin ji bo zimanê hoşdarîkirinê hin taybetmendîyan dîyar bikin:

1. Zimanê hoşdarîkirinê aborîkirinê dihewîne, anku di nava xwe da kurtbirîyê bi kar tîne.
2. Zimanê hoşdarîkirinê zelal e.
3. Zimanê hoşdarîkirinê gelemperî ye, anku pîrzimanî ye.
4. Zimanê hoşdarîkirinê yek hizrê hildigire.
5. Zimanê hoşdarîkirinê amandardar e.
6. Zimanê hoşdarîkirinê arastedar e.

1.4. Qadên Kirdeya Hoşdarîkirinê

Hoşdarîkirin di ziman da bi giştî karekî berfireh e û di jîyana civakî da xwedî roleke taybet e. Ji bo rêvekirina pêvajoya jîyanê tê bikaranîn da ku tu pirsgirêk û zehmetî dernekevin. Ji ber vê sînore berfireh ev kirde xwedî qadeke taybet e. Ev qad ji çar beşan pêk tê ku wê çalakîyê çêdikin.

1. Axêver “Hoşdarker”: Ev kes bi şandina nameyên hoşdarîkirinê ji komek mirovan ra an jî ji civakekê ra radibe, ku haya wan jê hebe û nekevîne tengasîyê. Axêver ji hêla hejmarê ve yek e, lê nameya hoşdarîkirinê dibe ku hilgirê fikir û ramanên komeke mirovan be. Di kirdeya hoşdarîkirinê da kesê ku nameyên hoşdarîkirinê pêşkêş dike, divê xwedî ezmûn be û bizane ku meriv çawa bi hişê mirovan ra mijûl dibe.

2. Guhdêr “Hoşdarkirî”: Kirdeya hoşdarîkirinê xwedî cihekî giring e û di gelek waran da xizmeta mirovahîyê kirîye. Ji ber vê yekê dema ku axêver nameyeke hoşdarîyê pêşkêşî kesekî yan

komek kesan dike, kesên ku ev name ji wan ra tê pêşkêşkirin dibêjinê guhdêr. Guhdêr ew kes e ku axêver rênîşanderîya wî dike, da ku di jîyana xwe da ji her xeletî û pirsgirêkan dûr bikeve. Dibe ku guhdêr yek an jî çend kes bin.

3. Mijar “Hoşdarî”: Mijara yan jî têkilîya di navbera axêver û guhdêran da, bi nameyên hoşdarîyê yan jî hoşdarî tê navkirin. Ev mijar ramanên axêverî ne, ev mijar bi xwe ra gelek peyamên ji hev cuda li xwe digirin. Hemû ji bo xizmeta guhdêran têne bikaranîn da ku ew ji hemû nexweşî û belayan bîn parastin.

4. Jîngeh “Hawirdor”: Axêver di derbarê civak û hawirdora guhdêran da xwedî agahdarî ye. Lewra dema ku nameyeke hoşdarîyê pêşkêş dike. Ji bilî ramana rasterast a di vê nameyê da gelek mijar û ramanên din jî hene, ku guhdêr wateya rast a nameya hoşdarikirinê fam bike, û bigihîje zanîna nîyeta axêver divê ew bi hawirdorê ra tevlihev bike, da ku nîyeta axêverê fam bike. Jîngeh ew jîngeh e ku hemû tiştên nezimanî di hundirê wê da hene, lê di kirdeya hoşdarikirinê da li ser hawirdora di navbera axêver û guhdêran da diaxivin.

2. Gotinên Mezinan

Gotinên mezinan di folklorê gelan da, wekî beşeke giring tê dîtin. Herweha yek ji amûrên herî binirx ên derbirinê û neynika zelal a şaristanîya gelan e. Ev xezîneyek mezin a serpêhatîyên mirovan e, ku hemû kevneşopîyên neteweyan dihewîne. Ji ber vê yekê miletan hertim giringîyeke mezin dane wê, gelek nixxên exlaqî, civakî, sîyasî û olî di xwe da dihewîne, anku gotinên mezinan ji bo mirov wekî makeqanûnan in. Her yek ji van gotinên mezinan derseke xweş dide me, ger em li gotinên mezinan binêrin, em dê bibînin ku wan di hemû aliyên jîyanê da cih girtîye û gotinên bikêrhatî ji bo her rewşê hene.

Di zimanê kurdî da, ji bo gotinên mezinan gelek peyv û têgeh hatine bikaranîn. Çimkî her herêmek li gorî dengnasî û zaravayê xwe peyvek bi kar anîye, weha: Gotinên Mezinan, Gotinên Pêşîyan, Pendên Pêşîyan, Pendî Pêşînan, Pende Bawekan...hwd. Ev yek ji ber dewlemendîya zimanê kurdî ye. Di *Ferhenga Kurdistan* da “Gotin” yanî pend tê wateya: Amojgarî, terin, moç, mûçyarî, amojyarî, rîyonî, bela, gêçel, ruşe, karasat, ketin, etik, hetik, serkone, bebirdin û namûsbirdinê tê bikaranîn. Herweha peyva “mazinan” tê wateya pêşîyan, bav, kal û rabirdûwan, yanî yên berî me tîn. Bi gelemperî gotinên mezinan tê wateya axaftin û serpêhatîya mirovên mezin ên berî me (Mokriyani, 1999: 165). Socadî li ser gotinên mezinan dibêje: Ew hevok in, yanî çend bêjeyên kurt ên kurdî bi hev ra hatine nivîsandin û wateyeke bilind di xwe da dihewînin. Ji mêj ve ketine ser zimanê kurdî, awayê jîyanê, urf û bawerîyan çî ji aliyê reftarên sîyasî, civakî, malbatî, dewlemendî û xîzanîyê li cîhanê dîyar dikin (Xankî, 2008: 13).

Gotinên mezinan di bingeha xwe da ji çîrok û serpêhatîyên rasteqîn hatine. Ev agahdarî bi devkî têne şandin û bi rengekî kurt û hêsan têne pêşkêşkirin. Amanc ew e ku hemû gel jê sûd wergire. Gotinên mezinan ji bo milet şîret û rêberîyê dikin. Ji ber vê yekê em dikarin bibêjin ku çendîn gotar û şîretên bi bandor û birêkûpêk ên bav û kalên me ne, gelek salan berî niha wekî çandek gihîştine me. Di jîyana xwe ya rojane da wekî delil û qanûn bi kar tînin, û sûd jê girtine (Şarezûrî, 1981: 7). Di serdemên kevnar da jîyan hêsan bû, û her tiştê ku dihat bikaranîn berhema wan bixwe bû, ev ders û çîrokên ku wan di bûyer û rewşên cuda da, di gotin çand û edebîyata wan

ya wê demê bû. Îro jî qanûn û destûr in ji bo ku em jîyana xwe pê bi rê ve bibin. Gotinên mezinan cureyekî edebî ye, ew bi kurtîya xwe, bedewîya wateyê, nazikîya hevgirtinê û rastîya têgihîştinê navdar e. Çi gel ji gotinên mezin vala nînin, yanî di nav hemû çînen millet da xuya dikin. Berevajî helbest û pexşana hunerî ya ku tenê ya çînen jorîn e (Herib, 1999: 146). Bi vê wateyê pêwendî û têkilîya gotinan bi civakê ra diyar dibe, anku ev gotin ji civakê hatine girtin. Milletê kurd rêzê ji gotinên mezinan ra digire. Di civaka kurdî da em dikarin bibêjin gotinên mezinan mil bi milê bîr û bawerîyên hemû olan, ayetên Qur'anê û hedîsên Pêxember (sxl) wekî qanonên civakî û aborî ji bo çareserkirina pirsgerêkên gel bikar anîne (Şareza, 1976: 12), Bi vê wateyê ev gotin di nav neteweya kurd da qanûn in, bîr û bawerîyên civakî yên neteweyê nîşan didin. Pîr caran bi van gotinan pirsgerêkên xwe çareser dikin.

2.1. Zimanê Gotinên Mezinan

Di gotinên mezinan da zimanekî sade û asan tê bikaranîn, zimanê rojane yê gel e. Yanî ne zimanekî felsefî ye. Vê yekê kir ku di nava gel da belav bibe û bikeve ser zarê her kesî. Çimkî zimanê gel, milkê hemû milletî ye, anku zimanê xwenda, nexwenda, dewlemend û feqîran e. Gotinên mezinan di civakê da derketine, yanî ev gotin berhema raman, dîtin, îdeolojî û têgihîştina neteweyê. Ji ber vê yekê zimanê ku di van gotinan da tê bikaranîn, zimanê rojane yê neteweyê ye. Loma jî derbirînê ji nax û dilê millet dike, û bi awayekî sivik û hêsan tê gotin. Ji bo ku civak bi tevahî têbigihîje û ji bo birêvebirina jîyana xwe bikar bîne. Gotinên mezinan di qonaxên destpêkê yên jîyanê da bi devkî dihatin bikaranîn, heta roja me ya îro bi piranî di nav kesên nexwendewar da têne bikaranîn. Yanî di qonaxên destpêkê yên jîyanê da, xwendin û nivîsandin kêmbû. Ji ber vê yekê axaftin bi awayekî melodîk dihate gotin, anku gotinên mezinan rîtmîk in, ew bi kurtî û hêza xwe ya rîtmîkî ji axaftina rojane têne cudakirin.

Gotinên mezinan afirandina herî biçûk ya devkî a zimanê neteweyî ye, di warê mantiq û rêzimanê da hevokeke temam e, bi piranî rîtmîk û kêşdar e, herweha kurt û sade ye. Lê ew ji bo ramanek taybetî pir dewlemend û ronî ye, ji serpêhatîya civakî û dîrokî ya neteweyê hatîye girtin (Ebdula, 2017: 95). Yanî gotinên mezinan kurt û dewlemend in, ger bê lêkolînkirin, ev dewlemendîya gotinên mezinan hemû vedigere zimanê wê. Çimkî bi zimanekî sade, hêsan, berfireh, zelal û ritmîk tê gotin û nivîsandin. Lewra her kesê gotinên mezinan bixwîne, dê fam bike û bifikire ku ji bo wî hatine nivîsandin. Çimkî civaka wî îfade dike. Loma jî tê gotin ku zimanê gotinên mezinan zimanê hemû milletî ye.

Zimanê gotinên mezinan bi awayekî xweş û lihevhatî hatîye nexşandin û xwedî rîtmeke xweş e. Carinan jî bi awayê helbestê tê gotin û nivîsandin, anku rîtmîk e û ziman jî pir sade û rewan e (Şareza, 1976: 15). Ziman di gotinên mezinan da rehendek giring e, bedewbûn, kurtbûn û sadebûna ziman, rûxsarên giring ên vê rehendê ne. Dema ku ev zimanê xweş bi naverokeke xweş ra were tevlihevkerin, dê gotinên mezinan wekî peykerê bedewîyê were dîtin, wekî vê gotinê “Bihar bi gulekê nayê”, di warê bedewîyê da hûn dê çend gotinan bibînin ku nîrxê wan bi zêr û koral e. Ev nîrx hemû vedigere ji bo ziman. Di gotinên kurdî da wêneyên zimanî yên xweş hene, bi kurdîyeke xweş, sivik, nazik, sade hatine nivîsandin. Peyvên ku ji bo nivîsandina gotinên mezinan têne bikaranîn, ji bo lêkolînê amûrên baş in. Çimkî hemû peyvên kurdî yên resen in, û hemû jî

yên milletê kurd in, ger peyvek bîyanî, wek: ‘erebî, farisî, tirkî..., tê da hebe, û ew peyvên bîyanî were lêkolînkirin, dê derkeve holê, ev peyv girêdayî zimanê kurdî ye, lê ew ji ber bazirganî an hatinûçûnê bi zimanên din ra tevlihev bûye. Ev ji bo ziman û ji bo gotinê nabe kêmasîyek, ji ber ku dîyardeyek zimanî ya normal e.

Gotinên mezinan beşeke giring a folklorê ne, û di jîyanê da cihekî giring digirin, di nava hemû civakan da têne zanîn û bi her qulaçên edebîyatê ra hatîye tevlihevkirin. Herweha ziman û gotinên mezinan têkilîyên dualî hene, anku zimanê gotinên mezinan berbelav û hêja kirine û ji aliyê din ve jî gotinên mezinan zimanê resen parastîye. Li ser zimanê gotinên mezinan tê gotin: Gotineke ji gotina hatî gotin cuda ye, lê ji aliyê wateyê ve nêzik in. Ziman û rîtim di gotinên mezinan da pir giring in, heta ku qaîdeyên rêzimanê jî dişikînin. Amanca vê yekê ew e ku rêzikên rêzimanê bişikînin, da ku rîtma axaftinê xirab nebe, wekî vê gotina mezinan:

Xwezîya sêwîya, ne hêvîya.

Gotin di nav gel da bi vî awayî hevpar e, lê gotina rastî ev e:

Xwezîya sêwîyan, ne xwezîya hêvîyan.

Belê da ku di warê formê da xweş be û di warê zimên da jî bi hêsanî û sivik were derbirîn, peyva xwezîya carekê hatîye bikar anîn û ji bo sivikkirina wê nîşana pir hejmarîyê hatîye rakirin. Gotinên mezinan xwedî zimanekî sade û zelal in, bi awayekî kurt têne pêşkêşkirin, ji ber vê yekê, ew bi hêsanî tên qebûlkirin û ji her babetên din ên wêjeya gelêrî bêtir belav bûne. Bi vê wateyê gotinên mezinan bi zimanekî bêasteng hatine naskirin. Destûrîbûna gotinên mezinan bûye sebeb ku piranîya mirovan ji wan gotinan bawer bikin.

2.2. Hoşdarikirin Wekî Rehendeke Gotinên Mezinan

Hoşdarikirin kirdeyeka axaftinê ya pir giring e, di çandê da bi gelemperî, û di gotinên mezinan da bi taybetî rolek mezin dilîzin. Ger mirov bi zanistî li gotinên mezinan binêre, dê dîyar bibe ku di hemû gotinan da hoşdarikirin heye, lê her gotinekê peyamek heye, anku nameyên hoşdarikirinê peyamên hoşdarî, şîret, tehdîd, tirsandin, rêberîyê hildigirin. Hoşdarikirin rehendeke giring a gotinên mezinan e, ji ber ku piranîya gotinên mezinan hoşdarîyan hildigirin. Gotinên mezinan û hoşdarikirin xwedî heman amanc in, û her du jî ji bo wê amancê dixebitin, ew jî xizmetkirina guhdêran e, û ji bo berjewendîya guhdêran têne pêşkêşkirin, ji bo ku pêvajoya jîyanê nesekine û bi pêş ve biçê. Ev nîşan dide ku peyamên hoşdarîyê yên ku di gotinên mezinan da hene bikêrhatî û bibandor in.

Herweha gelek taybetmendîyên hevpar û têkilîyên dualî hene, nameyên hoşdarikirinê yên di gotinên mezinan da hatine xemilandin bûne sedem ku millet bikeve bin bandora van gotinan, û ji bo jîyana xwe bike qanûn. Gotinên mezinan jî asta kirdeya hoşdarikirinê bilind kirîye û sînorê wê berfireh kirîye, heta wê astê ku hoşdarikirin di hemû aliyên jîyanê da cih girtîye. Zimanê hoşdarikirinê û zimanê gotinên mezinan wekî yek in, di warê kurtî, zelalî û pêşkêşîyê da rêbaza pêşkêşkirina van her du cureyan bi bûyeran ve girêdayî ye, ger hewce be, dê bi rengekî hişk û bi hêrs were pêşkêşkirin û heke rewîş aram be, dê bi rengekî sivik û xweş were pêşkêşkirin.

1.1.1. 3. STRATEJÎYÊN HOŞDARÎKIRINÊ DI GOTINÊN MEZINAN DA

3.1. Modela Searle ji bo Kirdeya Hoşdarîkirinê

Di mijarên zimanî da bi gelemperî rêyên taybet yê analîzkirina kirdeyên axaftinê hene. Ji wan rêbaz û amûran ra stratejî tê gotin. Hoşdarîkirin bi gelemperî di ziman da û bi taybetî di pragmatîkê da karekî giring e. Loma ji bo ku ev çalakî bigihîje encam û nirxên rast divê bi stratejîyeke giring were şirovekirin.

Di vê beşê da em dê stratejîyên hoşdarîkirinê li gorî xwendina Searle bikar bînin. Gelek zimanzan ji bo kirdeya hoşdarîkirinê stratejî danîne. Lê piştî nirxandinek kûr, xuya bû ku stratejîyên Searle ji bo vê xebatê stratejîyên çêtirîn in. Bi van stratejîyan em dê hewl bidin ku bigihin têgihîştin û amancên rast ên gotinên mezinan.

Stratejîyên Searle li ser çar cureyan têne dabeşkirin (Elî & Koçer, 2021: 57-61). Bi vî awayî:

3.1.1. Hoşdarîkirina Eşkere (Explicit Warning)

Ev stratejî bi awayekî eşkere ye. Zelalbûna vê stratejîyê vedigere ji bo wan huner û formên di nav da. Amanc ji vê yekê ew hêz û melodîya di vê stratejîyê da ye. Hin peyv hene ku têgehên cextkirinê “tekîdkirinê” hildigrin. Ev peyv hêza xwe di hevokê da digirin, wek: sond, formên nerêkirinê û formên pêwîstîyê...hwd (Elî, 2023: 89). Di vê stratejîyê da awaza “melodî” jî heye, her ku awayê gotina hevokê hat guhertin, yanî hin peyv tên girankirin an tên guvaştin an jî bi awayekî hêrs tên gotin. Ev yek wateya hevokê ya rast xirab dike. Bi vî awayî hevoka ragihandin dibe hevoka pirsî û fermanî. Ev cure hoşdarîkirin di gotinên mezinan da bi zelalî tên dîtin. Wekî ku li jor hatî behiskirin. Hoşdarîya eşkere ji hêla hêz û awaza xwe ve ji stratejîyên din ên hoşdarîyê tên cuda kirin. Amanca hêzê bikaranîna peyvên serdest û cextkirî ne, wek: sondxwarin, peyvên pêwîstîyê, peyvên redkirinê, peyvên nalîn, peyvên du‘akirinê. Herweha wateya awazê jî dema ku awayê gotin û bilêvkirina axaftinê diguhere, lê di gotinên mezinan da awaz tune ye. Ji ber ku gotinên mezinan bi awayekî xweş û bikêr tên gotin, dema ku awaz di gotinên mezinan da bê bikaranîn, dê wate û giringîya xwe winda bike, û namînin gotinên mezinan dê bibin gotinên rojane. Ev cureyê hoşdarîkirinê bi vî awayî di gotinên mezinan da tê bikaranîn:

Yê bi serî sond xwarî (Rêkêş Amêdî, 2019: IV: 1082).

Ev gotina mezinan bi eşkere hoşdarîkirinê dide, bi rêya bikaranîna peyva “sond”, dema ku şer an pirsirêk çêdibe, heke kesek were êşan an birîndar bibe, heke ew kes biryara tolhildanê bide, wê demê ev gotina mezinan tê gotin. Raman ew e ku sond xwarîye, ku dê heyfa xwe hilîne. Amanca vê gotinê hişyarkirina kesên gunehbar e da ku ji wî kesî dûr bikevin.

Emanet, emanetê Xwedê ye (Oncu, 2020: II, 1170).

Ev gotin hoşdarîyek xweş pêşkêş dike, bi rêya peyvên “emanetê Xwedê”, ev peyv ji bo vê gotinê formeke hêzê ye, ji bo parastina emanetê tê xuyakirin, anku ew emaneta Xwedê ye, yanî divê meriv hay jê hebe û dest nekinê. Herweha divê ew baş bîn parastin, heta xwedanên emanetî werin.

Heta bi çavê xwe nebînî, sondê li ser nexwîne (Amêdî, 2019: IV: 966).

Di vê hevokê da peyvên “sond nexwin” an jî sond nexwînin formeke hêzê ye, bi rêya vê formê tê zanîn, ku ev gotin bi eşkere hoşdarîyê dide mirovan. Mebesta vê yekê ew e her tiştê ku mirov dibêjin hûn bawer nekin. Çimkî her kes jî bo berjewendîyên xwe diaxive. Ev gotin mirovan hoşdar dike, ku heta hûn tiştêkî bi çavên xwe nebînin bawer nekin, û sond nexwin. Herweha dibêje ku nabe axaftinên xelkî bandorê li me bikin û em bibin dîvelankên wan. Ev gotina mezinan li jêr jî hatîye analîzkirin, jî bo wê yekê ku ev stratejî ji hev bînin cuda kirin.

3.1.2. Hoşdarîkirina Nepenî (Implicit Warning)

Ev stratejî wateya wê yekser nayê dîtîn, lê ramanek an xeyalekê hildigire. Bi vê wateyê ne awaz, ne hêz ne jî şeweya axaftinê û hevokê heye. Herweha wateya wê bi rêya derdorê jî yekser nayê dîtîn. Ji bo famkirina wateya rastîn a vê stratejîyê, divê em xwedîyê agahdarîyên baş bin. Ji ber ku hêza vê stratejîyê vedigere jî bo xeyalek taybetî. Ev fikrên xeyalî vedigerin bawerîyên olî, civakî, netewî, însanî...hwd, ev fikir di dilê civakan da hatine çandin, bi vî awayî dê asta têgihîştina gel derkeve holê. Ji ber ku her kes nikare wateya rastîn a vê stratejîyê fam bike. Navê vê stratejîyê jî wê yekê hatîye, ku her kes jî fikir û bawerîyên ku tene bikaranîn bawer nakin, û guman li cem wan derdikeve. Çimkî dibe ev civak xwedî asteke nizim ya zanîne be, an jî xwedî fikir û bawerîyên cuda bin. Anku jî her sê stratejîyên din cuda ye. Bi vê wateyê hêz û melodîya axaftinê nîne û wateya wê bi forma gotinê nayê îfadekirin û tu wateyên nerasterast jî nagire, yanî derdor di vê stratejîyê da rol nalîzin. Ev stratejî bi vî awayî di nava gotinên mezinan da tê xuyakirin:

Bawerîya kurdan her bi çîya tê (Oncu, 2020: III, 769).

Ev gotin fikra bêdewletbûn û bêxwedîyê hildigire. Ev fikir di nav piranîya kurdan da heye, dibe ku hinek bibêjin ev fikir derew e, lê ev bêdewletbûn jî bo kurdan bûye derd. Ji ber vê yekê, ev raman di vê gotinê da bi xweşikî hatîye xemilandin, bi vê fikrê kurdan hoşdar dike ku bibin yek û jî bo berjewendîyên neteweya kurd kar bikin. Rast e wê çîya kurdan bihewîne, lê çîya nikarin jî hemû Kurdan ra xwarinê amade bikin, lewma divê ev gotin bandorê li kurdan bike, ku bibin yek, ev fikir wekî bawerîyeke netewî ye.

Tûyek li hewşa xwe çand (Se‘îd, 2011: 49).

Di vê gotinê da peyva “Tû” û kurdayetî bi hev ve girêdayî ne. Dema kurd li cihekî binecî ban dareke tûyê di mala xwe da diçandin, yanî fikrên wan ên kurdewarî saxlem in. Li çîya nebin jî dê kurd bin û xizmeta kurdayetîyê bikin, eşkera ye her kesê ku kurdayetîyê bike, ew dê yan bê girtin yan jî bê kuştin yan jî neçar bimîne jî welêt bireve, ev qedera kurdan e. Amanca vê gotinê ew e ku ji xwe ra felaketek çêkir, vê ramanê wekî bawerîyeke netewî di jîyana kurdan da cihê xwe girtîye.

3.1.3. Hoşdarîkirina Rasterast (Direct Warning)

Ev stratejîya hoşdarîkirinê rasterast di gotinên mezinan da xuya dibe. Anku rasterast di navbera pêkhateya gotinê û erkê gotinê da têkilîyek heye. Ev yek bi awayên ragihandin, pirs û daxwazan tene îfadekirin, gelek caran peyvên rasterast jî hene, ku vê stratejîyê îfade dikin, ev stratejî bi vî awayî di nava gotinên mezinan da xuya dibe:

Gelê raze ranabe, lînexî hişyar nabe (Oncu, 2020: I, 54).

Ev gotin hoşdarîyeke rasterast pêşkêşî miletî dike, ev yek bi rêya peyva “hişyar”, anku şiklê ragihandinê ye. Ev çend delîl e ku ev gotin rasterast civak û mirovan hoşdar dike, ev tê wê maneyê ku ger civak û netewe hişmend û zana ne bin, ji bo hişmend kirina wan zordestî û lêdan hewce dike, bi vê wateyê ger civak bikeve xewa xefletê, ji bo şiyarkirina wan pêwîstî bi hêzê heye.

Ku mirov qenc be, dinya qenc e (Oncu, 2020: I, 845).

Ev gotina mezinan hoşdarîkirina rasterast pêşkêş dike, ev bi rêya forma ragihandinê tê kirin. Vê gotinê hoşdarîyek xweş bikar anîye, dibêje: Ger hûn dixwazin dinya, yanî mirov û civak ji me ra baş bin, divê hûn ji wan ra dilovan û rêzdar bin. Çimkî qencî û xirabî di destê mirovan da ye. Heke tu baş bî, hemû dinya baş e û heke tu xirab bî, hemû dinya xirab e. Anku hûn ji kirinên xwe berpîrs in, bi vê wateyê ger hûn vê gotinê bişopînin û di jîyana xwe da pêk bînin, jîyan dê pir çêtir be, ev yek ruhê lêborîn û dilovanîyê li civakê belav bike.

Heta bi cavê xwe nebînî, sondê li ser nexwîne (Amêdî, 2019: IV, 966).

Ev gotina rasterast û di şiklê ragihandinê da hoşdarîyek giring radigihîne. Ev gotina mezinan ji bo civaka me ya îro pir pêwîst e. Ji ber ku îro her kes li gorî daxwazên xwe behsa mirovan dike. Kesek rast behsa mirovan nake, mebesta vê yekê ew e, ku tiştê te gotin ne rast e, ji ber vê yekê divê meriv hişmend be, ku nekeve tengasiyê, tenê tiştên ku hûn bi çavên xwe dibînin bawer bikin. Herweha behsa sîfetên baş ên mirovan bike û yên nebaş veşêre. Çimkî Xwedê û civak ji kesê ku xirabîyên kesên din vedişêrin hez dike.

3.1.4. Hoşdarîkirina Nerasterast (Indirect Warning)

Ev stratejî bi awayekî nerasterast di gotinên mezinan da xuya dibe, wekî ku ji navê wê jî diyar dibe, di navbera forma axaftina mezinan û erkê wê da têkilîyek nerasterast heye. Di vê stratejîyê da jîngeh roleke giring dilîze. Ger gotinê tevî hawirdorê nekin, wateya wan a nerasterast xuya nabe. Ev stratejî di piraniya gotinên mezinan da heye. Ji ber ku piraniya gotinan peyamek nerasterast hildigirin, da ku bikarin di nav gel û civakan da hoşdarîyê bidin. Ev stratejî bi hemû awayan, wekî: ragihandin, pîrs, ferman, amaje, eger û encam tê îfadekirin. Ev stratejî bi vî awayî di nava gotinên mezinan da xuya dibe.

Hêrsa qîzê, kela dîzê (Oncu, 2020: III, 167).

Ev gotin bi awayekî nerasterast derbarê hêrsa jinê da agahîyan dide. Dibêje hêrsa keçikê wekî kela qazanê ye, yanî zû germ dibe û zû sar dibe. Mebesta vê yekê ew e ku gava keçek aciz dibe, divê hûn li ser xwe bin û bi gotinên xweş pê ra biaxivin, ji ber ku xwezaya jinê ye ku ji tiştên biçûk aciz bibe û hûn dikarin wê bi gotineke xweş aram bikin. Giringiya vê gotinê ew e ku dema ku jin aciz dibe, tu bi awayekî ciwan û bi rêz pê ra biaxve, ji bo ku tu pîrsgirêk dernekevin, dema tu vê serederîyê pê ra bikî, wê şerm bike û lêborîna xwe ji te bixwaze.

Ew bîra te av jê vexwarî, kevira navêjê (Şingalî, 2010: 10).

Ev gotina mezinan bi awayekî nerasterast hoşdarîyekê dide mirovan. Mebesta vê yekê ew e, ku nabe meriv bê nan û xwê be, yanî dema kar û berjewendîya meriv ji yekî yan tiştêkî ra xilas bibe, divê meriv bi xirabî qala wan neke. Ger ew mirovekî xirab jî be, divê tu xirabîya wî veşêrî û

ji mirovan ra nebêjî, ji ber ku ji we ra alîkarî û fêde kirîye, ger mirov vê gotinê bişopînin û jîyana xwe da bi kar bîne, di nav mirovan da dê ruhê hezîkirinê hebe.

Encam

Hoşdarîkirin kirdeya axaftinê ya herî giring e. Bi gelemperî roleke girîng di ziman de û di pramatîkê da jî roleke taybet dilîze. Ev kirde di wêje û hemû qadên jîyanê da jî tê dîtin, çimkî nameyên hoşdarîkirinê bi zimanekî sade, zelal û kurt ji bo civakê tên pêşkêşkirin. Ji ber vê yekê pêşwazîyeke baş li van nameyên hoşdarîkirinê tê kirin. Ev îsbat e ku kirdeya hoşdarîkirinê bandorek baş li ser dil û mejîyê mirovan kirîye.

Gotinên mezinan beşeke giring a edebîyata folklorî ye, di encama bûyerên jîyanê da peyda bûne. Li gorî felsefe û asta zanîna neteweyan derbarê jîyana civakî da tê hejmartin, wekî çandekê pêşîn tê hesabandin, û mîna neynikekê ye, ku kevneşopî û serpêhatiyên neteweyê nîşan dide.

Modela Searle ji bo kirdeya hoşdarîkirinê, bi êşkere di gotinên mezinan da tê dîtin. Anku her çar stratejîyên hoşdarîkirinê, bi ciwanî li ser Gotinên mezinan hatine analîzkirin. Ew stratejî ev in:

Hoşdarîkirina êşkere di nav gotinên mezinan da bi awayekê zêde nayê dîtin, lê em nikarin bê-jin nîn e. Çimkî di gotinên mezinan da gelek awayên hêzê hene. Lewma awaz di gotinên mezinan da nîn e, ev stratejî bi kêmî tê dîtin.

Hoşdarîkirina nepenî di nav gotinên mezinan da gelek kême e. Çimkî asta vê stratejîyê bilind e, ji ber ku derbirinê ji gelek hizir, pirsgerêk û bawerîyên xurt dike. Civak gelek çaran ji van bawerîyan bawer nake û qebûl nake. Çimkî dibe ku ew bawerî li cem hemû civakê ne gunca be. Herweha hemû mirov ne xwedî asteke başzanînê ne, ku van ramanan fam bikin. Ev stratejî delîl e ku gotinên mezinan ramanên baş û hêja hildigirin.

Hoşdarîkirina rasterast, ev stratejî di nav gotinên mezinan da bi başî tê dîtin, anku di nav mîletî da zêde parve bûye, ji ber ku wate û mebestên vê stratejîyê bi rêya forma gotinên mezinan tê zanîn. Ev nîşana wê yekê ye ku gotinên mezinan bi zimanekî sade tene gotin, dixwazin kêrî civakê bînin, lewma bi awayekî rasterast peyamên hoşdarîkirinê pêşkêşî civakê dikin.

Hoşdarîkirina nerasterast di nav gotinên mezinan da bi awayekî zêde tê dîtin, anku di nava piraniya gotinan da heye. Mezinan xwastîye hin peyamên hoşdarîkirinê yê nerasterast bidin civakê, da ku hişmend bin, û di jîyanê da baş bifikirin. Herweha bi awayekî zanistî bûyer û pêşhatan bi rê ve bibin.

ÇAVKANÎ

- Amêdî, R. (2019). *Ferhenga Gotinên Mezinan*. Dihok: Parêzgeha Dihokê.
- Aykaç, Y. (2022). Kêşeya Wergera Biwêj û Gotinên Pêşyan di navbera Tirkî û Kurdî de. *Bin-göl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi*, 7(14), 69-83.
- Açar, Z. (2020). Wergera ji Tirkî bo Kurdî û Bikaranîna Hin Peyv û Qalibên Girîngê ên Kurdî di Wergerê de. *Kurdiyat*(1), 83-103. <https://doi.org/10.5281/zenodo.3895077>.
- ‘Ebdula, E. M. (2017). *Gotara Civakî di Gotinên Mezinan da “Devera Behdînan” Wekî Mî-nak*. Teza Lîsansa Bilind. Zanîngeha Dihok: Kolîja Perwerda Binyat.
- Elî, Ş. S & Koçer, D. X. B. (2021). *Ziman û Hoşdarîkirin*. Dihok: Gazî.
- Elî, Ş. S. (2020). *Şirovekirina Gotarê*. Dihok: Muksî.
- Elî, Ş. S. (2023). *Ji Watayê Bo Watayê “Komeka Vekolînan”*. Dihok: Gazî.
- Herb, T. (1999). *Ewlîyetu’l-Nes*. Lubnan: Weşanxana el-Mu’essestu’-Cami’îyye li’ d-Dirasat we’n-Neşri we’t-Tewzî’.
- Hinkle, E. (1997). “The Appro Priateness of Advice, Dtc and Multi Choice Date”. *London: Routledge*, 4(3), 49-68.
- Îbn Menzûr. (1999). *Lîsanu’l-‘Ereb*. (Çapa Sêyem). Lubnan: Îhya et-Turas el- ‘Erebî.
- Mokriyani, K. (1999). *Ferhengî Kurdistan*. Hewlêr: Aras.
- Oncu, M. (2020). *Gotinên Pêşyan*. Wan: Sîtav.
- Parker, F & Riley, K. (2005). *Linguistics for Non-Linguistics Library of Congress Cataloging in data*. Printed in USA.
- Perry & Etal. (1981). *Evacuation Planning Emergency Management*. Lexington. Massachusetts and Toronto: Lexington Books.
- Şareza, K. (1976). *Pendî Pêşînan le Şî’rî Kurdî da*. Bexda: Korî Zanyarî Kurd.
- Şarezorî, E. M. (1981). *Pendî Pêşîna*. Bexda: el-Hewadis.
- Searle, J. R. (1975). “Indirect Speech Act”. *New York: Academic Press*. 3(1), 54-82.
- Se‘îd, N. M. (2011). *Çend Gotin û Pejnên Kurdan Ji Devera Badînan*. Dihok: Hawer.
- Silêman, L. F. (2021). *Kirdeya Gefkirinê Di Zimanê Hozanê da “Dîwana Baxê Kurda”*. Dihok: Gazî.
- Şingalî, E. E. (2010). *Gotinên Mezinan û Îdyom Li Çiyayê Şingalê*. Silêmanî: Şivan.
- Solomon, K. A. (1995). *Warning: When Do They Help, When Do They Hurt*. Santa Monica Rand.
- Thomas, E. D. (2012). *Human System Responses to Disaster*. New York: Fifth Avenue.
- Xankî, K. (2008). *Gotinên Mezinan di Hozana Ceger Xwîn da*. Dihok: Azadî.

KARWAN, EŞÎR Û BAZINBELEK: NÊRÎNEK LI VARYANTÊN FILÎTÊ QUTO

Tarık YORĞUN

Kervan, Aşîret ve Tüfek: Filîtê Quto'nun Varyantlarına Bir Bakış
Caravan, Tribe and Rifle: An Overview of the Variants of Filîtê Quto

Tarık YORĞUN

ORCID: 0009-0002-3576-2948 | tyorgun30@gmail.com
Graduate Student, Institute of Living Languages, Department of Kurdish Language and Literature, Bingöl University, Türkiye.

Citation/Jêgir/Atîf:

Yorğun, T. (2024). Karwan, eşîr û bazinbelek: Nêrînek li varyantên Filîtê Quto. Kurdiyat (9), 39-76. DOI: 10.55118/kurdiyat.1488769

Article Types/Cureyê Gotarê/Makale Türü:

Research Article/Gotara Vekolînê/Araştırma Makalesi

Received/Dema Hatîne/Geliş Tarihi: 23.05.2024

Accepted/Dema Pejirandinê/Kabul Tarihi: 20.06.2024

Publication Date/Dema Weşandinê/Yayın Tarihi: 30.06.2024

Peer-Review/Hekemî/Hakemlik:

Double anonymized-Two External/Cot Nenas-Du ji derve/
Çift Taraflı Kör Hakemlik-İki hakem

Reviewing and Plagiarism/Nirxandin û İntihal:

This article has been scanned by iThenticate plagiarism website./ Ev gotar di malpera întihalê ya iThenticate ra hatiye derbaskirin./ Bu makale iThenticate adlı intihal sitesinde taranmıştır.

Ethical Statement/Beyana Etik/Etik Beyan:

It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited./ Hatîye beyankirin ku di pêkanîn û nivîsîna vê xebatê de hemû rêzîkên zanistî û etik hatine şopandin û hemû çavkanî bi awayekî tîkûz hatine referanskirin./ Bu çalışma yapılırken ve yazılırken bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve kullanılan tüm kaynaklara uygun şekilde atıfta bulunulduğu beyan edilir.

Conflicts of Interest/Nakokiyên Berjewendiyên/Çıkar Çatışması:

There is no conflict of interest between the author and any parties in the article./ Di gotarê de li navbera nivîskar û ti aliyên din nakokîya berjewendîyê tune ye./ Yazar ile makalede yer alan taraflar arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Grant Support/Alîkarîya Darayî/Maddî Destek:

The author acknowledge that they received no external funding in support of this research./ Nivîskar beyan dike ku wan wî ji bo vê vekolînê ti fonên derveyî wernegirtine./ Yazar, bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almamıştır.

Copyright & License/Mafê Telifê & Destûr/Telif Hakkı & Lisanslama:

Authors publishing in the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0./ Nivîskar li jer lîsansa CC BY-NC 4.0 mafê xwe yê li ser xebata xwe diparêzin./ Dergide yayın yapan yazarlar, CC BY-NC 4.0 kapsamında lisanslanan çalışmalarının telif haklarını saklı tutarlar.

Kurte

Kilama dirêj a bi navê Filîtê Quto tê nasîn, yek ji wan vegêrana ye ku di nava kurdan da gelek berbelav e û ji aliyê gelek dengbêjên ji herêmên cuda ve tête gotin. Ev vegêran xwe dispêre şerekî di navbera du eşîran da ku di dawîya sedsala 19an da li herêma Bişêriya Batmanê qewimîye. Qewama ku zêdetir bi navê Filîtê Quto belav bûye, di gewher de ji ber babeta bacwergirtina ji karwanên eşîra Etmanekan derketiye holê. Ji ber navdarbûn û berbelaviya xwe di nav çanda devkî û civaka kurdî da, ev qewimîn bûye babeta vegêranên cihêreng ên wekî stran, kilam û kilamên dirêj û herwiha bûye babeta xebat û vekolînan. Ji ber ku li qadeke berfireh tê vegêran, li gorî varyantan hin xalên vegêranê da guhertinên berçav derdikevin pêş. Ev xebat dixwaze xelekên sereke yên ku di navbera varyantan da diguherin, tespît bike û wan li gorî epîzodên varyantan bide ber hevdu. Her wiha ev xebat hewl dide rola çanda devkî û dengbêjiya kurdî binirxîne di çarçoveya belavkirin û navdarkirina van qewamên sedsala dawî di nav civaka kurdî da. Di vê xebatê de, kilama Nuroyê Meter ku yek ji vegêrana herî dirêj û kamil a li ser Filîtê Quto ye hate bernivîsandin. Di kilama Nuroyê Meter de, rêzêrûdana vegêranê ji amadekariya karwanê eşîra Etmaneka dest pê dike û gelek xalên sereke yên vegêranê yên wekî taybetiyên karwanan, armanca bazirganiyê, diyalogên bi bazirgana ra û her wiha daxwaza Elî Etmanekî ya dîtîna Almas Xanimê û kuştina Filîtê Quto tê da bi hûrgilî tîn behskirin. Çend xalên sereke yên cudahiya vê vegêranê ji bo danberheviya bi varyantên din re wekî bingeş hate bikaranîn.

Peyvên Sereke: Dengbêjî, Çanda devkî, Epîzod, Varyant, Filîtê Quto.

Özet

Filîtê Quto olarak bilinen uzun *kilam* Kürtler arasında çokça bilinen ve birbirinden ayrı coğrafyalardaki birçok dengbêjin söylediği bir anlatıdır. Bu anlatı 19 yy. sonlarında Batman'ın Beşiri bölgesinde yer alan iki aşiret arasında yaşanan çatışmayı konu edinmektedir. Daha çok Filîtê Quto olarak bilinen bu olay, özünde Etmaneki aşiretinin kervanından alınmak istenen yol haracından dolayı yaşanmıştır. Kürt toplumunun sözlü geleneğinde çokça bilinen popüler bir anlatı olduğu için, bu güne kadar dengbêjler arasında icra edilmiş ve çeşitli araştırmalara kaynaklık etmiştir. Çok geniş bir coğrafyada söylenen bir kılâm olduğundan varyantların bazı bölümlerinde gözle görülür farklılıklar gözlemlenmektedir. Bu çalışmada varyantlar arasında değişen, belli başlı farklı bölümleri tespit ettik ve bu varyantları çeşitli epizotlara göre karşılaştırdık. Çalışma kapsamında Kürt sözlü kültürünün, son yüzyıllarda yaşanan olayların aktarılması ve toplumun geniş kesimlerinde ulaştırmasındaki rolü de irdelenmiştir. Karşılaştırma çalışması için Dengbêj Nuroyê Meter'in söylediği uzun ve kapsamlı Filîtê Quto kılâmının varyantını esas aldık. Bu varyantta Nuroyê Meter, olay örgüsünü Etmaneka aşiretinin karvanlarını hazırlama aşamasından başlatıyor, ticaretin amacı, tüccarlarla olan diyalogları ve aynı zamanda Etmanekili Ali'nin Almas Hanımı görme ve Filîtê Quto'yu öldürme isteği gibi başlıca konular detaylıca işleniyor. Bu anlatının başlıca epizotları diğer varyantlarla karşılaştırmalı bir biçimde ele alındı.

Anahtar Kelimeler: Dengbêjlik, Sözlü gelenek, Epizot, Varyant, Filîtê Quto.

Abstract

The narrative, or kilam, known as Filîtê Quto, is widely known among Kurds and recounted by many dengbêjs across various regions. Originating in the 19th century, this narrative is based on a conflict between two tribes in the Beşiri region of Batman during the late 1960s. The incident, more commonly referred to as Filîtê Quto, happened mainly due to a road toll that was attempted to be imposed on the caravan of the Etmaneki tribe. As a well-known and popular event within the oral tradition of Kurdish society, Filîtê Quto has been the subject of oral tradition studies. Given its wide geographic dissemination, notable differences can be observed in various parts of its variants. In this study, we identified major divergent episodes among these variants and conducted a comparative analysis of the variants based on these episodes. Additionally,

we assessed the role of Kurdish dengbêjî tradition in popularizing and disseminating the events of the past century within Kurdish society. For comparison, we used the longest and the most detailed variant of the Filîtê Quto narrative, sung by Nuroyê Meter. In this version, Nuroyê Meter begins the story with the preparation of the Etmaneka tribe's caravans, and describes key elements such as the purpose of their trade, their dialogue with merchants, and Etmaneki Ali's desire to meet Lady Almas and kill Filîtê Quto. These main themes of the narrative were used as a basis for comparison with other variants.

Keywords: Dengbêjî, Oral tradition, Episode, Variant, Filîtê Quto.

Destpêk

Di dawîya sedsala 19em da li herêma Xerzan a ku dikeve navbera bajarê Bidlîs û Batmanê, di navbera serokê eşîra Reşkotan Filîtê Quto û serokê eşîra Etmanekîyan Emê Etmanekî da şerêk diqewime û derdora pêncî mirovî di encamê da têne kuştin. Piştî vî şerê navborî dengbêj vê qewamê dikine nava vegêranên xwe û li seranserê welêt belav dikin. Li gor çavkanîyan şerê Filîtê Quto û Emê Etmanekî di navbera salên 1860-70î, an jî di navbera salên 1880-90î da qewimiye (Alpar, 2018: 4) û ji wê serdemê heya roja me ya îro bûye kilam/miqameke sereke di nava tradîsyona dengbêjîyê da. Herçiqas li gor varyantên berdest, sedema derketina vê qewamê jî hevdu cuda bin jî rastîyek li ber çav e ku di vê qewamê de gelek kes hatine kuştin. Kilama ku li ser vê qewamê derketiye, ya bi navê Filîtê Quto, ji heremên Qafqasyayê heya Şingal, Zaxo û Dihokê, ji Efrînê heya Serhedê di nava cimaet û civînên kurdan da tê/hatîye vegotin. Em dikarin bibêjin ku heta îro belkî bi sedan dengbêjî ev qewam bi kilamên xwe ve di nava civat û şevbihêrkan da gerandiye. Bi saya serê çanda devkî ya kurdî gelek qewam û serhatîyên ji bo civakê giring bi vî rengî di nava civaka kurdan de hatine parastin û rolên cihêreng ên civakî, çandî û adetî wergirtine. Her wiha vê çanda devkî kir ku dîroka kurdan a nêzîk, di hiş û bîra civakî da zindî bimîne û civak bikare di encama wan vegêranan da çendîn aliyên baş û xirab derxe û xwe bi pê ra rêk û pêk bike.

Li gorî dane û berhemên berdest, xebatên li ser şerê Filîtê Quto hatine kirin li gorî lêgerîna lîteratûrî ya ku me kirî wiha ne; varyanta Dengbêj Reso (Güneş & Şahin, 2019: 204 -209; Gültekin, 2013: 155-169), Dengbêj Huseyno (Güneş & Şahin, 2021: 269-275) û Dengbêj Silêmanê Hacî Osê Nemet (Akyol, 2015: 112-113), Dengbêj Salihê Qubinî, Cahîdê Dengbêj û Karapêtê Xaço (Kevirbirî, 2009: 60 - 74). Xêncî van, Gültekin li gel ya Dengbêj Reso, varyanteke Dengbêj Kerem (2013: 155-162) jî bernivîsandîye. Ji aliyê dî ve sê varyantên kilama Filîtê Quto ku ji hêla Dengbêj Reso, Karabêtê Xaço û Dengbêj Nesoyê Zado bûye mijara xebata lîsansa bilind a bêtez a Hikmet Alpar (2018). Herwiha Recep Çapan (2019) jî varyantên sê dengbêjan nîrxandiye. Dîsa Hecîyê Cindî di pirtûka bi navê *Folklorê Kurmancîyê* da ev kilam bi navê “Karwan Rabû” nivîsiye û belav kirîye (2016). Li gel van berhemên weşîyayî û çapbûyî, filmeke dirêj a Filîtê Quto di TRT Kurdî da hatiye pêşkêşkirin. Ev filma navborî ya bi kurmancî ku bi giştî 27 deqe ye, şerê Filîtê Quto aniye ser ekranê (TRT Kurdî, 2022). Bi pê ra Koma Weten ku yêkem koma *rocka* kurdî jî tê nasîn, bi awayekî hunerî li ser Filîtê Quto straneke bi navê “Filîtê Quto – Şemmê Rebenê” gotine û belav kirine (Koma Weten, 2010). Tevî van xebatan çend bernameçêkerên serbixwe û qenalên TV ên kurdî, şerê Filîtê Quto kirine bername û weşandine (Waar TV, 2022; Rudaw TV, 2019; Sorgul, 2022; Erkmen, 2019). Her wiha bi qasî ku em gihîştinê bi dehan dengbêjan jî ev

kilama Filîtê Quto gotine û li ser torên civakî hatine belavkirin.¹

Em jî dê di vê xebatê da hewl bidin ji çar varyantên Filîtê Quto, çar epîzodan bidin ber hev. Wekî destpêka xebatê, me nirxandina çanda devkî kir û piştê da naveroka kilamê baştir bête nirxandin, kurteya çîroka şerê Filîtê Quto û kurteya her çar varyantên danberhevîyê berpêş kir. Di berdewamê da me derheqê epîzodê kurteagahiyek da û li gor çar varyantên kilamê çar epîzod dane ber hev. Herî dawî me di pêvekê da bernivîsa kilama Filîtê Quto ya ku me ji varyanta Dengbêj Nuroyê Meter wergirtî ku li gor daneyên berdest yek ji wan vegêranên herî dirêj û berfireh e, pêşber kir.

1. Çanda Devkî a Kurdî û Dengbêjî

Bi gelemperî têgeha çandê wekî tekiliyê avaker ya civakîbûnê hatiye pejirandin. Ev têgeh berê bi wateya çandina hin tiştan, hilberîna tiştên ku hatibin çandin dihate bikaranîn. Di sala 1871ê da antropologê bi navê Tylor wateyê zanistî li vê bêjeyê bar kiriye. Li gor Tylor, çand ji dema ku mirov wekî qebîleyan dijiyan û vir ve heye. Dîrokî ye, bi pêvajoyê re ava dibe. Di nav çî welatan da bi carekê derneketiye holê, belê mayînde ye ku ji nifşekê tê veguhastin ber bi nifşekê dî ve (Çiftçi, 2015: 111) û bi vî terehî hem rola xwe ya esasî pêk tîne û hem jî paşxaneyêke bîra hevpar a civakî ava dike. Di nava civaka kurdan da jî çanda devkî pêş ketiye. Çanda devkî ew çand e ku bi rêya deng û rûbirû bi pêş dikeve û bi taybetî di nava wan çandan da ku nivîs û teknoloji pêş neketiye. Hemî mijar, bûyer, binyad, teşe û fonksiyonên ku bikarin veguhastinê ava bikin, dikevî nava çarçoveya vê çandê ya ku bi tekiliyê û bi devkî di navbera nifş û kesan da digere (Kardaş, 2017: 3). Çend taybetiyên hunera devkî yê ku di pêvajoya vegêranê da pêk tîne wiha ne:

“Ya yekemîn vebêj di şuna hevokên dirêj, hevokên kin û bi pey hev bi kar tîne, ya duyemîn vebêj, di cihê veçirînê da, berhevkerîne esas digire. Tiştên ku tim li hev tîne bi kar tîne. Piştî demekê ev gotin, di nava vebêjan û çanda devkî de dibin qalib û zû bi zû ji bîr nabin. Xala sêyemîn, dubareya zêde û bi ber e. Bi vê rebazê ve vebêj plana xwe ji bîr nake û ji bo berdewama vegotina xwe ji xwe re demekê vediqetîne. Ahenga gotinê wînda nabe. Xala çaremîn, “kevneperestî” ye. Kesên ku çanda devkî diparêzin, ji bo ku tiştên ku bi kedê hîn bûne ji bîr nekin, hişk bi adetan digirin.” (Çiftçi, 2015: 113).

Bi pêkanîna vê çarçoveya taybetmendiyên çanda devkî kir ku bûyer, mîtoloji, evîndarî

¹ Me lêgerînek biçûk tenê li ser Youtubê kir û ji 50 kilamên ji dengbêjên cuda rastî me hatin. Hinek ji wan dengbêjên ji herêmên cuda ku ev kilam gotine ev in: Dengbêj Şakiro, Dengbêj Aydın, Karabête Xaço, Ferzoyê Rizo, Egîdê Cimo, Reşîdê Beso, Dengbêj Huseynê Muşî, Dengbêj Ehmedê Bêrtî, Dengbêj Zahiro, Dengbêj Teyîbê Qurtalanî, Dengbêj Reşîdê Patnosî, Dengbêj Salihê Beynatî, Dengbêj Sidîqê Qarlıova (Bozo), Dengbêj Elendê Usiv, Dengbêj Xenî, Dengbêj İsmailê Selîmîyê. Dengbêj Ehmedê Qilîçîyê, Mihemed Canê Xerzî, Tahiro, Mistefayê Cangoranî, Mihemedê Canşah, Hacî Aşur, Hekîmo, Fetoyê Hodik, Brahîmê Pirîkî, Hiznî Kizavî, Fadîlê Kufragî, Hesênê Şîlbê, Teyîbo, Tahir Çolak, Selîmê Batmanî, Maşalyê Qizilagacê, Kurmanç Bakurî, Mihê Xemo, Faîkê Kiffê, İsa Evdirrehman, Arif, Mihyedîne Hezêrxî, Evdilkerîmê Patnosî, Emerê Entaxê, Hecî Salih, Hekîmo, Remzî Moral, İsevê Evdirrehman, Dengbêj Museyib, Mehmet Emîn, Eskender Gulî, Celoyê Babiya, Dengbêj Elbarî, Şamilê Beko, Adil Dîlmaç û Dengbêj Henîfê İsmet û Çîrokbêjê Şengalî Mamê Emer û helbet gelek varyantên din ji hene ku diqewime ku me bi dest nexistibin.

û qewimînên girîng ên di dîroka kurdan da hatine pê, xwe bi asoya nîfşên nûjen ên civakê ra bigihînin. Her wiha ev feraset him ji bo neqşandina bîra civaka kurd bû bingehek qewîm, him jî bo avakirina hizra netewe û netewedewletê roleke karîger pêk anî (Alan, 2013: 31). Li gel van taybetiyên di çanda devkî da dengbêjî jî cih û roleke giring dilîze di vegêrana qewamên dîrokî yên di nava kurdan da. Wekî peyvê dengbêj ji peyvên ‘deng’ û ‘bêj’ê pêk tê û bi terîf û şiroveya navê xwe ve cextê dibe li ser deng û bêj(i)yê. Deng, îşaretê bi wê deqa devkî ya hunerî dike ku bi bêjê ve dibe meqamê ku tê vegêrandin. Bi vî awayî, îcrakirina performansa dengbêj a vegêraneke hunerî li ser du tiştên esasî ava dibe: çîrok (*deng*) û performansa wê ya hunerî ya vegêranê (*bêj*) (Delikaya & Ertekin, 2021: 16). Ji aliyê din ve Uzun (2006:11) dengbêjîyê bi kurtî wiha pênase dike; dengbêj ew kesê ku rih û can dide deng. Ew kesê ku ‘deng’ ji xwe re kiriye pîşe. Ew kesê ku kelim kiriyê kilam. Gelek taybetiyên kesê dengbêj hene ku yek ji wan jî gerokbûna wan e ku pê hem repertuvara xwe xurt dikin hem jî cografyaya xwe nas dikin:

“Dengbêj ku bi gerokbûna xwe ve mînanî mêşa hingiv ji gelek der û deveran qiset û çîrok, serhatî û qal û qewimînan hîn dibe. Ew, bi van gerên xwe ve ku bi gelemperî wekî parçeyeke karê wî bi xwe ye, -beşdariya li şahiyên, danîna kirîvatîyê û dawet- li ser cografyaya xwe ya fîzîkî û çandî gelek agahî û zanînen kûr bi dest dixê. Ji ber karên xwe dengbêj tim di nav civatê de li dawet û şahiyên digere û gund namîne ku ziyaret nekiribe. Dengbêj ji dawetekê ji bo yeke din, ji gundekî bo gundekî din tim rêwî ye û erdnîgariya xwe ya lokal bi tevî çiya, newal, gund, zozanan ve baş hîn dibe.” (Delikaya & Ertekin, 2021: 15).

Lewra dengbêj wan hîndarîyên xwe dike neqş bo vegêrana xwe, dike aheng bo melodîya xwe û ev jî dibin kereste, him ji bo tradîsyona çanda devkî ya kurdî him jî bo motîfên bîra civakî. Lê belê ev jî heye ku, nav û nasnavên dengbêjan li gor herêm, zarava û devokan diguhere. Bo mînak:

“Li bakurê Kurdistanê navê wan dengbêj e. Li herêma Riha û Semsûrê jî navê wan delal e û ji aliyê din ve kesek nikare bibêjê ku, şaxa ku filan dengbêj gotiye, ji sedî sed rast e. Ji ber ku her dengbêjekî/ê ev kilam li gor zanîn û hunera xwe jî nû ve afirandiye. Digel ku çarçoveya kilamê yek e jî, di nava xwe da taybetiyên wan - nav, naverok, devok û hwd- jî hene. Li gor lêkolînan dibe ku şaxên din jî lê zêde bibin. Zêdebûna van şaxan hîmê rastiya bûyerê, kilamê û hunerê naguherîne. Di ser da dewlemendiya zimanê kurdî û ciyawaziya devokan jî nîşan dide.” (Çiftçi, 2015: 155-122).

Naveroka mijarên vegêrana dengbêjan bi jîyana rastîyê ra gelek têkildar e. Bi piranî dengbêj di berhemên xwe da qala bûyerên dîrokî yên wek şerên eşîran, şerên eşîr û desthilatan (dewletan) (Karacan & Nayman, 2014: 366), qewimînên xwezayê yên wek erdhej, lehî û hwd. qala mijarên evîn, revandina jinê dikin. Di berhemên xwe da serpêhatiyên gel vedibêjin. Hunera xwe li hin herêman bi enstrûman li hin herêman bê enstrûman saz dikin, civakê ji her alî ve nas dikin, tore û edetên civakê baş dizanin û aliyan civakê yên baş û yên ne baş di berhemên xwe de vedibêjin (Kardaş, 2017: 10). Ji bo têkiliya di navbera bûyerên qehremanî û rasteqîniya wan jî Yaşar Kaplan ji İzzeddîn Mistefa Resûl wiha neql dike û dibêje; mijarên beyt û vegêranên strankî piranî li ser du babatên sereke tene dabeşkirin; babetên qehremanî û babetên dildarî, û didomîne; cureyê duyemîn her çend qehremanî tê da hebe jî wekî cureyê berê xeyal tê da serdest nîne. Vê cureyê

berevajî ya din realist dibîne. Bi dîtina wî gelek caran lehengê wê kesekî rasteqîn e. Di berdewama nirxandina xwe da Kaplan “ji aliyê naverokê ve vegotinên kurdî” dabeş dike û vegêrana Filîtê Quto jî di bin sernavê mijara “naveroka vegêranên sitrankî” da dinirxîne û li bin beşa “sitranên qehremanî” da disinifîne (Kaplan, 2022: 280-281). Li gor Kaplan em dikarin bibêjin vegotina kilama Filîtê Quto sitraneke qehremanî ya dengbêjîyê ye. Li aliyekî din mirov dikare şopa dîrokî ya kilam (Yüksel, 2023) û destanên kurdî (bo nimûne bnr. Subaşı, 2023) bi vekolinên nivîskî jî derxe meydanê, ji ber ku pareke mezin a van vegêranan xwe dispêre rastiyê.

Li kêleka van taybetiyên dengbêjîyê, dengbêjên ku îro çanda devkî îcra dikin bi piranî zilam in û hejmara dengbêjên jin gelek kême e. Rexmê ku gelek serpêhatî ji devê jinan jî hatine neqlkirin rola dengbêjên jin di îcrakirina vê hunerê da qels xuya dike. Em dikarin bibêjin gelek kilamên dengbêjîyê ji deng û keserên jina derketîne û ev kilama Filîtê Quto ya ku me bernivîsa wê kirî jî bi piranî ji devê Şema dîya Filît hatîye vegêran. Dîsa wekî gelek kilamên di kilama ku Dengbêj Şakiro ji bo Ferzende Beg vegotî ji devê Besraya jina Ferzende beg hatîye neqlkirin. Sedemên vê rewşa dengbêjên jin têkilî li gel rêxistinbûna civakê, bi hizra bavîksalarî ya serdest û bawerîya civakê ya olî ra heye (Schafers, 2016: 269). Ji ber ku ev mijar bi serê xwe xaleke lêkolînê ya berfireh e, em zêde nakevîne nava hurgilîyan û em ê balê bidine ser kilama Filîtê Quto.

2. Li ser Kanîya Badereşê Şerê Du Eşîran

Li Kevana Qîrê, li ser Kanîya Badereşê ya ku dikeve Xerzana Bidlîsê, di çaryêka dawî ya sedsala 18 an da şerek di navbera du eşîran da pêk tê ku dikeve nava vegêranên hemî dengbêj, kilambêj û çîrokbêjên herêmê. Ev şerê ku di navbera serok eşîrên Etmaneka û Reşkotî da qewimî wekî şerê Filîtê Quto bi nav û deng bûye. Di derheqê dîroka vî şerî da qasî ku me agahî bi dest xistî, Mihemed Seîd Temel dibêje qewimîn di salên derdora 1860 û 1870yan da çêbûye û Hacî Ehmed ê kurê Mistê ku neviyê Filîtê Quto ye dibêje, ev şer berîya 120 salan qewimîye (bnr. Alpar, 2018: 9; Kebirbirî, 2009: 65).

Serok û rihspîyê eşîra Etmaneka Mamê Emê, ji Geliyê Bidlîsê ji eşîra Etmaneka ye. Eşîra Etmaneka eşîreke mezin e. Li seranserê metropolên Tirkîyeyê û li Anatolya Navîn belav bûne. Hatina wî ya bi karwan re jî, li ser xatirê ku şêwr û mişewiran bikin, bi xwe ye. Temen ango emrê wî li gor sala qewamê, li dora 70-80 sal e (Kevirbirî, 2009: 61). Reşkotan hem navê eşîreke mezin e li Deştê Xerzanê, hem jî navê mintiqeyeke berfireh bi xwe ye. Sînoren herêma Reşkotan, ji ava Bişêrîyê dest pê dike û heta Pira Malabadê ku nêzîkî Farqînê (Silvân) ye, diçe. Her wiha jî hêlekê ve jî navçeya Hezoyê (bi tirkî, Kozluk) wekî sînore Reşkotan e ku ji berê de li vê herêmê file, êzidî û misilman bi hev ra jîyana xwe domandinê û hê jî wekî herêma êzidîya tê binavkirin. Bi vê babetê ve girêdayî Karapêtê Xaço di hevpeyvîna xwe ya rojnamevan Mehmet Aktaş pê ra kiribû wiha dibêje; wê demê hemû axa û beg ên kurdan xwedîyê hinek filehan bûn. Ew fileh wekî eşîra wan bûn. Di fermanê da, Filîtê Quto xwedî li filehên xwe derket û xwîna filehekî jî nerijand. Lê, ew dijminê bazirganan bû, diçû pêşîya karwanan. Bi siwarîyên xwe re li pey talanan digerîya (Kevirbirî, 2009: 65-60).

Çîroka vî şerê navdarbuyî bi qewlê Salihê Kevirbirî (2009: 61) ku ji M.Salih Yorulmaz ê (Salihê Hemê) li gundê Eyndara Misircê nişteci neql dike, wiha ye:

“Di wê sala ku ev şer diqewime ji ber sedema xela/nangiranî li Xerzanê çêdibe *û eşîra Etmaneka* ji ber bêmecalîyê berê xwe didin herêma Dîyarbekirê. Barê wan xwê ye û li gel ga û gamêşan pêncî û pênc mirov bargiran in. Dema digehine Kanîya Badereşê, konê xwe vedidin. Mamê Elê, gazî Elî dike û jê dixwaze ku ew pê re were nav konên Reşkotan ku dew an jî aveke cemidî vexwin û hinek bêhna xwe berdin. Mamê Elê Emê û Elî têne binê konên Reşkotîyan, bi navê Şîrîne ku kêça Kesperê File ye, çav bi Elî dikeve û aşîqî bejn û bala Elî dibe. Şîrîne ya ku bi hiznê dinyayê zehf bedew û xweşik bûye, radibe tê bi dêzgîne hespê Elî digire. Ev yek dibe sebep ku Mamê Elê zêde biqehire. Ji ber ku Mamê Elê aciz dibe bi birazîyê xwe Elî û Şîrîne re dike qarqar. Di vê navberê da Filîtê Quto, ku mêrxas û serekê eşîra Reşkotan e, ji ber xirecir *û qareqara Mamê Emê*, ji xew şîyar dibe, xwe berjêr qesrê dike û qesta van her du ciwanmêrên xerîb dike. Ew û Mamê Emê zirtan li hev dikin, başebaş ji hev re dibêjin. Mamê Emê ji Filît ra wisa dibêje:

- Lawo Filîto! Gava em ji rîya xwe dageriyan, tu mêrekî çê yî were pêşîya min

Piştî van gotinan, Mamê Elê *û Elî diçin ser konên xwe û berê xwe didin Dîyarbekirê*. Piştî ku karwanê Etmaneka, dunûstandinên xwe yên li Dîyarbekirê diqedînin berî ku karwan dagere, Elîyê birazayê Mamê Emê li “Sûka Şewitî” çav bi tivingeke şeşxane ku bi bazineke zivîn lê pêçaye, dikeve. Piştî ku “Bazinbelek”ê ji xwe ra diki-re karwan ber bi Xerzanê ve dadigere. Wexta ku tên dikevin nav axa Reşkota Kevanê Qîre, li wan dibe şev. Di vê navberê da Filîtê Quto tê pêşîya wan. Li wê derê Filîtê Quto tê daw û doza xerac û baca rê ji Etmanekiyan dixwaze. Mamê Elê dibêje; “Filît lawo, ji xwe ra hêstirek ji serî, yekê ji navê û yekê jî ji paşîyê ji xwe re bigire wekî xerac û baca rê bibe. Lê çavê Filît li şeşxana milê Elî ye û dixwaze wê tivingê bidine wî. Memê Elê dibêje Filît; “te li ku seh kiriye ku eşîran tivinga milê xwe, wekî bac û xeraca rê dane xelkê. Qey tu nizanî tiving namûs e. Tu ji karwanê kîjan hêstirî bibî, tu serbestî. Lê heger tu tivinga min dixwazî, encax ew tiving bibe qelene dayîka te Şemê”. Piştî van gotina Mamê Emê bi tivinga şeşxanê guleyekê li Filît dide û wî dikuje. Wê rojê, li Kevana Qîre li Dalana Paşo, serekê eşîrê Mamê Emê jî di nav da, eşîra Reşkotîyan wekî heyfa Filîtê Quto, 52 kesa ji eşîra Etmaneka dikuju. Tê salox-dayîn ku karwan ji 55 kesî pêk dihat û tenê sê (3) kes ji wan filîtine. Şakir Epözdemir, di nivîsareke xwe da dîyar dike ku navê wan her sê kesên ku ji şerê Qîre sax filîtine ev in; Ji mala Xîzê Resûlê Şênî, ji mala Seydê Silêmanê Têlo û ji mala Emê Resûlê Belik e.”

Çîroka kilama Filîtê Quto, ya ku me ji berhema Kevirbirî(2009) neql kirî wiha diqede. Lê ji ber ku ev kilam, gelek belav bûye û ji hêla gelek kesî ve hatîye vegêran, di xelekên serekê yen rêzerûdanê da guhetinên bingehîn pêk hatine. Ji aliyê dî ve di çend varyantan da guherîn ew qas xurtin ku mijar vediguhere ser hêlek dî. Li gor dengbêj Naîfê Hemo (Medya, W. 2021). ku wekî

dengbêjek navdar ê herêma Duhokê ye, dibêje; Filîtê Quto axayê Dêrezorê ye û neviyê Emê Etmanekî ye. Ango Şemê, ku wekî dîya Filîtê Quto tê zanîn, keça Emê Etmanekî ye. Her wekî vê varyanta dengbêj Naîf Hemo, li herêma Şingalê jî çîrokbêj Mamê Nemir di çîroka Filîtê Quto da neql dîke ku Mamê Genderê Etmanekî û Filît xal û xarza ne û hev kuştîne (Qîranî, 2022). Em ji van mînakên varyantan digehine wê encamê ku kilam çî qas berbelav bibe li gor naveroka çîrokê guherînên cihê pêk hatine. Loma ew varyantên ku em dê bidin ber hev, gelek nêzikî vê çîroka ku me neql kirî ye.

3. Kurteya Varyantên Danberhevîyê

Ji bo çanda devkî, taybet ji bo belavbûna kilama Filîtê Quto, mekanê qewamê xwedî roleke sereke ye. Wekî tê zanîn ev şerê navborî di herêma Xerzanê da pêk hatîye û ev herêm him di navbera çend herêmên cuda û navendî da ye, him jî li ser rêya bazirganî û hatin çûyîna wê serdemê da cih digire. Vê taybetîya herêmê ya ku lê qewimî, raste rast bandorekê li ser belavbûna varyantên vê kilamê dîke. Me jî ji bo babeta danberhevîyê, di nava dehan varyantên vê kilamê da varyantên Dengbêj Nuroyê Meter, Nesoyê Zado, Dengbêj Reso û ya Dengbêj Kerem hilbijartin. Gava niha em li jêrê kurteyên van vegêranan pêşber dikin dê ferq û cudahiyan wan çêtir bêne dîtin.

3.1. Kurteya Varyanta Dengbêj Nuroyê Meter

Dengbêj Nuroyê Meter di sala 1941 an da li Dutaxa Agirîyê jî dayîk bûye. Kilam li ber destê Dengbêj Evidilselamê Koskê fêrî bûye. 1955 an dest bi dengbêjîyê dîke heya sala 1983 an distrê. Piştî Şêx Silhedin ku li Dutaxê Şêxeke bi nav û denge, Nurîyê Meter di xewnê da dibîne û Nurî karê dengbêjîyê berdide. Di salên piştî wê çend cara diçe Almanya û Fransayê tê û di sala 1996 an da mala xwe dibe Stenbolê û li wê derê medreseyekê vedike û dersdarîyê dîke. Di sala 2019 an da li Stenbolê koça dawî dîke.²

Di destpêka vegêranê da dengbêj Nuroyê Meter bi awayekî çîrokbêjî dest bi kilamê dîke. Rêzerûdana vê varyantê li gel Emê Etmanekî hatîye sazîkirin. Emê Etmanekî axayê eşîra Etmaneka ye û wê hingê li binya Bidlîsê dijî. Vêca carekê dema tena serê xwe diçe Bişêrîyê, li ser pira Balîşokê rastî çend Êzidiyan tê ku rêya kesekî girtine û zilmê lê dikin. Emê Etmanekî wî mirovî jî nava deste wan Êzidiya derdixe û dema hev nas dikin dizane ku ew Filîtê Quto ye. Bi vê minasebetê Filîtê Quto dibêje “te ez ji destê wan xilas kirim dê bixwaze ka tu çî ji min dixwazî”. Mamê Emê jî dibêje “ez dizanim ku dema karwan di Bişêrîyê ra derbas dibin tu baca rê ji xelkê distînî. Rica min ewe ku dema karwanê Etmanekîyan di vê derê ra derbas bûn, baca rê jê nestîne(1:52). Filîtê Quto jî dibêje “baş e” û soz dide ku bac û xeraca rê ji karwanên Etmaneka nestîne.

Di ser vê hevdiîna Emê Etmanekî û Filîtê Quto ra heft sal derbas dibin. Di wan serdeman da li herêmê baran nayê, genim ranabin û her wekî ku xelayek rabibe. Ji ber xelayê Mamê Emê radibe karwanekê amade dîke. Bi gel amadekirina karwanê Etmaneka, Dengbêj Meter dest bi vegêrana dengbêjkî dîke. Karwanê Mamê Emê jî çarsed hesp, dewar, qatir û gayan pêk tê û li gel birazayê xwe Elî serkarwaniya karwanî dîke û berê xwe didin Bişêrîyê da ji bo eşîra xwe pêdî-

² Me di roja 11.05.2024 ê da bi gel birayê wî yê bi navê Hecî Ehmed, ku li Stenbolê niştecihe, bi rêya telefonê hevdiîtin kir û ev agahiyên derheqê jîyana Nurîyê Meter ji wî hatine neqilîkirin.

vîyên wekî nan, genim, ceh, nal û hwd. bistînin û vegezin. Dema digehine herêma bi navê Kevana Qîrê, Kanîya Badereşê, Elî ji Mamê Emê ra dibeje “ev heft roj in em li rê da ne. Ez ê herim li wî konê xuya dike, tasek mast bixwim û werim”. Helbet Elî dizane ku li wê derê Şîrîn Xanima keça Kesfer Axa ya bi delalîya xwe ve nav û deng heyê. Şîrîn Xanim jî li gel Filîtê Quto ev sê heyv in destgirtî ne. Mamê Emê jî li gel Elî bi hev ra diçin wî konê mezin yê Kesfer Axa. Li wê derê dilê Şîrîn Xanimê dikeve Elî û dilê wan li hev dikele di dawîyê da gustîlên xwe li hevdu diguherînin û vedigerine gel karwanê xwe. Diçin Bişêrîyê danûstadinên xwe dikin. Di vê navberê da Elî ji xwe ra şexşaneke³ bi zêr hatiye neqîşandî distîne. Vedigerine rêya xwe ya ber bi binya Bidlîsê.

Di vegeerê da dema carek dî digehine pozê Qîrê, kevana Qîrê li ser kanîya Badereşê karwanê xwe disekînin da vehesin. Elî careke dî siwar dibe diçe ba Şîrîn Xanimê. Vê carê Filît hay ji wan dibe û dibêje “erê min sond dabû ku ez bac û xeraca rê ji Mamê Emê nestînim. Belê vê carê ya te kirî nabe ku bê berdel bimîne”. Elî vedigere ji Mamê Emê ra hal û rewşê dibêje. Mamê Emê jî ji jê ra dibê “ma min ji te ra negot barê namûsê giran e, neçe nav konê Reşkota”. Belê gotin bêçare ye. Filît pêncsed zilamên eşîra xwe dide gel xwe û diçin berîya karwanê Etmaneka radiwestin. Mamê Emê dibêje “min tu cara bac û xerac nedaye, belê vê carê ezê sê qatirên barkirî bidime te tu ji xwe ra bibe”. Filîtê Quto de’w û doza bazinbeleka li milê Elî dike û dibêje “nabe ku heya ez wê bazinbeleka milê birazayê te nestînim rêya te vekim”. Bi vê gotinê Mamê Emê dibeje “kê dîtîye silaha li milê zilama bo bac û xeraca rê hatibe dayîn. Şerm e vê tiştê nebêje. Ez ê çawa vegeerime nava êla xwe bêyî ku şexşane nebe”. Filîtê Quto bi israr şexşanê daxwaz dike. Mamê Emê jî dibêje “ez ê bi wî qewlî şexşanê bidim ku bibe nextê dîya te ya Şemê”.

Bi vê xircirê şer derdikeve û Mamê Emê, Filîtê Quto dike. Bi gel kuştina Filîtê Quto şer mezin dibe û 60 karwanî yên eşîra Etmanekîya di encama şerê wan da tene kuştin. Beşa dawî ya kîlamê bi piranî ji devê Şema dîya Filîtê Quto hatiye vegêran. Şemê her tim dibêje Filît neçe berîya vî karwanî. Ew karwan yê Emê û Elî ye wan tu caran nedane kesê bac û xeraca rê. Filît guhdarîya Şemê nake û diçe. Şemê dibêje tu her çûyî pêşîya karwanî, belê ger tu xwe li ber şexşana wî bilivîni ez şîrê xwe li te helal nakim. Bi vî awayî dema Filît tê kuştin Şemê dibêje Êla Reşkotan “çê bin çê bixebitin herin tola Filît rakin (Koçersor, 2021)”.

Kilam herî dawî bi dengê gazin û lomeyên Mamê Emê diqede. Mamê Emê brîndare û ji Eliyê birazayê xwe ra dibêje “va ye ez birîndar im, piştî vî emrê xwe te şer bi me da kirin û zarokên me li ber dîwara mane bêxwedî û bêxwedan”.

3.2. Kurteya Varyanta Nesoyê Zado

Dengbêj Neso di sala 1932an da li gundê Zado ji dayik dibe. Navê wî yê rastî Nusret e û di zaroktiya xwe da qet naçûye dibistane, lê piştê fêrî xwendin û nivisandinê bûye. Di sala 1968 an da diçe bajarê Edenê û piştî sê çar salan vedigere gundê Zado û heya dawîya emrê xwe li wê derê dijî. Li ber destê nasekî xwe yê bi navê Feqiyê Mihê Qaso fêrî dengbêjiyê bûye û herî zêde dibin bandora Dengbêj Evdalê Zeynikê da maye. Dengbêj Neso di sala 1998an da li gundê Zado diçe ser dilovaniya Xwedê (Alpar, 2018:16).

³ Şexşane tifenga lûle dirêj a leşkerên peyade ye. Di vê kilama Filîtê Quto da “şexşane” amûra herî giring a kîlamê ye ji ber ku hema hema di hemî guherto/varyantên vê kîlamê da sedema derketina şer ev tifeng e.

Dengbêj bi agahdar kirina rewşa xela/nangiranîyê dest bi kilama xwe dike. Serokê eşîra Etmanek Mamê Gindê ye û Emê yê birazîyê wî şeş meh in destgirtî ye. Parek mezin a vê varyantê ji bo bedewî û delalbûna Emê hatîye veqetandin. Etmanekî karwanê xwe bo rêya Deşta Heranê, Berîya Sirûcê, Xeta Helebê amade dikin. Destgirtîya Emê bi gel pêşniyazî û nesîhetan, çend daxwazên dîyarîya yên wekî Meya Mendana, Kevoka Kedî, Bisqê Beydûrê, Nesxoraçîyên Memorîyan û h.w.d jê dixwazê ku vegeerê bi xwe ra bîne.

Karwanê Etmaneka bi rê dikeve û bêyî ku li cihekê raweste diçe Berîya Sicûrê li nava eşîra Berêzan da bi cî dibe. Emê Etmanekî dema ji bo bazirganîyê li nava sûka Sirûcê digere, rastî du tivingên şeşxanê tê û wan dikire. Gelek dîyalogên dirêj û hûrgilîyên danûstandinên Emê bûne mijarên vê varyantê. Dema hatin wî cihê ku konên Reşkotîyan dibînin, Emê daxwazê ji Mamê xwe dike da ku biçê nava konan û hindek mast bixwe û vegere. Mamê Gindê dibêjê “neçe, rêya me maye yek an du qonax. Tu rabe hespê xwe siwar bibe here nava êla me, em dê karwan biajon û werin.” Emê dibêje “ez dê biçim, li hespê xwe jî peya nabim û hindek mast bixwim werim.”

Emê diçe li ber konê Almas Xanimê radiweste. Filîtê Quto ji berê da sond xwarîye ku mêrê bi Almas Xanimê ra xeber bide, wî bikuje. Emê Etmanekî li ber derê kon radiweste bêyî ku peya bibe tasek mast ji Almas Xanimê dixwaze. Almas Xanim dema Emê Etmanekî dibîne yek ser dilê wê dikeve Emê û jê dixwaze ku peya bibe lê bibe mêvan. Lê Emê vê qabûl nake û dibêjê “em rêya dûr tên, hatime tasek mast bixwim û herim.” Wê gava Emê û Almas bi hevra xeber didin, jinên Reşkotîyan dibînin ku zilamek li ber derê konê Almas Xanimê ye û pê ra xeber dide. Ev agahî diçe guhê jina Filîtê Quto û gava Filît ji xewa subê şîyar dibe jina wî jê ra dibêje.” Almas bi kesekê Etmanekî ra xeber daye.” Filîtê Quto bang li xulamên dike û dixwaze ji meselê serwest bibe. Ew jî dibêjin “karwanê Mamê Gindê va ye li Kevana Qîre, Emê vê subê hatîye ji Almas Xanimê ra xeber daye.” Li ser vê agahîyê Filît xulamên xwe dişîne ba Mamê Gindê û daxwaza şeşxana milê Emê û sê hêstirên barkirî dike. Mamê Gindê dibêje “bila Filît me li nava eşîra serçemandî neke. Vê carê jî weke her car em bac û xeracê nedin. Ez bigehime mala xwe soz be ku sê hêstira bi girêdana Mamê Gindê û bihayê şeşxanê ezê zêra bo bişînim”. Li ser van xeberdanan Emê Etmanekî dibêje xulamên “herin bibêjine Filîtê Quto bila rêya xwe nemîne û were Delava Qîre bibe mêvanê me. Eger go na, barê hêstira û şeşxane qelenê dîya wî, Şemê ye.” Piştî van gotinan Emê ji Mamê Gindê ra dibêje derdê wan ez im. Tu were piştî min veke, Meya Mendana, Kevoka Kedî, Nesxoraçîyên Memorîyan here bide bûka xwe bila gazincan bike (Alpar, 2018: 22-38).

3.3. Kurtêya Varyanta Dengbêj Reso

Dengbêj Reso di sala 1902 an da li Îdirê gundê Kerîmbeylîyê ji dayik bûye. Mala bavê wî berîya werine Îdirê li Rewanê gundê Sehatulî û Varansofka yê nişteci bûn. Dengbêj Reso li ber destê apê xwe Evdoyê Dengbêj ferî kilam gotinê bûye. Evdoyê Dengbêj gelek caran li gel Dengbêj Gulê û Evdalê Zeynikê ra kilam gotîye. Jîyana Reso ji ber bêdebarîya aborî di nava koçberîyê da domîye. Gelek gund û bajaran maye. Her wiha sê çar salan li bajarê Manîsayê dimîne. Di sala 1983 an vedigere Muşê, 24 ê Kanûna, sala 1984 an da li Enqerê di nexweşxaneyê da koça xwe ya dawî dike (Güneş & Şahin, 2019: 27-30).

Dengbêj Reso kilama Filîtê Quto ji vegera karwanê Etmaneka dide destpêkirin. Di vê varyantê

da serkarwanîyê Elî û Mamê Gindê dikin. Dema karwanê Etmaneka ji bazirganîya Mûsilê vedigerin têne Kevanê Kêrê li ser Kanîya Qîrê ji bo vehesînê radiwestin, Filît tê pêşîya wan digire û pîrsa barê karwanê wan ji Elî dike. Elî bersivê dide û jêra dibêje ger tu ji bo baca rê hatibî du hêstirên barkirî ji xwe ra bibe. Lê Filît dibêje ez hatime baca rê û ji xwe ew her du hêstir yên min in, ez bazinbeleka/şexşana milê apê te yê Mamê Gindê dixwazim ji bo baca rê. Gava Elî van gotina digehîne Mamê Gindê, pîr aciz dibe lê dîsa jî dixwaze navberê germ bike.

Elî dema dibîne Filît ji ya xwe venagere û fikra xwe naguherîne ji Filît ra dibêje ev şexşane tenê bi awayekê dikare bikeve destê te ew jî dema bibe qelenê dîya te Şemê. Di dawîya van gotinan da Emê guleyan diavêje û Filîtê Quto li ser hespê wî dîkuje. Vegêran bi hawar û qazinên dîya Filît Şemê diqede. Di vê vegêranê da tenê carekê behsa bûyera xwarina mast û hevdişîna Elî û Şîrîna File dibe (Güneş & Şahin, 2019: 204-209).

3.4 Kurtêya Dengbêj Kerem

Dengbêj Kerem li gor ku Mehmet Gültekin (2015)⁴ neql dike di sala 1922 an da li Îranê ji dayîk dibe. Di serhildana Agirîyê da dema kalikê wî dimire, bi gel bav û dîya xwe derbasî Îranê dibe. Piştî ku bavê wî jî li wê derê dimire, bi apê xwe ra derbasî nava tîrka, bajarê Îdirê dibe. Dengbêj piştî jîyanêke bi trajedîya dagirtî di sala 1997 an li Bazîdê koça dawî dike.

Di vê varyantê da jî xela/nangiranî mijara vegêranê ya destpêkê ye. Di vê varyantê da Elî û Emê her du ciwanên tolaz in û Mamê Gender mezinê wan e. Karwanê Etmaneka piştî çar roja digehe ser Kanîya Qîrê, biniya Qubînê. Li wê derê Emê û Elî daxwaza xwarina avdewa miya ji Mamê xwe dikin û her du radibin diçine nav konê Reşkota da ku xizmeta xwe pêk binîn. Herçiqas Mamê ji wan ra bibêje “neçin, ev konên Keser in, xezûrê Filît e û Şîrîn destgirtîya wî ya sê mehan e” jî wî guhdar nakin û her du ciwan radibin û ber bi çûyîna da dibêjine Mamê Gender, ez ê biçim û Şîrînê ji wî bistînim, ji xwe ra bikim kewanîya mala xwe. Diçin ber konê Keser radiwestin û avdewa miya vedixwin. Di wê gavê da dilê Şîrîna File dikeve Emê Etmanekî. Şîrîn wan vedixwîne hundirê konê û mazûvanîyeke bêhempa ji wan ra dike. Filît bi wan dihesse û wan ji konê xwe diqewitîne.

Piştî van bûyera Emê ji Filîtê Quto ra dibêje “ger tu mêr bi vegeerê da were ser rîya me” û ber bi karwanê xwe ve diçin. Karwanê wan diçe Bişêrîyê û li wê derê Mamê Gender ji bo Elî û Emê du şexşanan distîne. Di vegeerê da dema digihijine binya konên Êzîdîya, Elî û Emê dibêjin em ê herine nava konê Reşkota, Filît mêr be bila bê û bacê ji me bistîne. Diçin û rastî Şîrînê tên û Filîtê Quto jî cara duyem wan dibîne û diçe pêşîya karwanê wan û daxwaza şexşana milê wan dike ji berdela bac û xeraca rê. Filît bi wergirtina hêstira qayîl nabe û şer derdikeve. Emê Etamekî Filîtê Quto dîkuje û Şîrîn Xanimê jî ji xwe ra nîkah dike û bi xwe ra dibe (Gültekin, 2013: 155-162).

4. Taybetîyê Varyanta Nuroyê Meter

Wekî di kurtêyan da hatîye destnîşankirin, di her çar varyantên vê kilamê da rêzebûyer ji hev du cudatir hatîne honandin. Di varyantên kilamê da navê serlehengan wekî hev bin jî rola wan

4 Me ev agahiyên ku Mehmet Gültekin di nivîsa xwe da, ya ku di “Rojnameya Bazîdê” di sala 2015an da parvekirî, di roja 14.06.2024 ê bi rêya telefonê, bi kurê wî yê bi navê Mehmet Kılıç dane piştrastkirin.

ya civakî guherî ne. Xelekên rêzerûdanê bi awayekî eşkere di her varyantê da ji hev cîyawaz in. Bi gel van xalên guherbar, varyanta ku zêdetir nêzikî çîrokê ye ya Nuroyê Meter e. Tenê di wê varyantê da dema çûyîna karwanê Etmanekiya, Emê û birazîyê wî Elî, bi hev ra diçine ber derê konê Filîtê Quto û daxwaz dikin ku hewcedariyên xwe pêk bînin û li wê derê Şîrîn Xanim hevsarê hespê Elîyê Etmanekî digire. Xaleke di ya hevpar jî ew e ku varyanta Meter nêzikî çîrokê dike, kirîna şexşanê ye. Him di çîrokê da him jî di varyanta Meter da şexşane ji aliyê Elî ve tê bazarkirin û kirîn. Dîsa tenê di varyanta Nuroyê Meter da encama şerê van eşîran, wekî ji çîrokê hatiye neqilkirin bi kuştina gelek kesan diqede. Meter di vegêrana xwe da behsa kuştina şêst (60) pêyayên Etmanekiya dike ku ev encam di varyantên din da qet nehatiye behskirin.

Em dikarin bibêjin ku her çî qas ev her çar dengbêj yê herêma serhedê bin û di wê herêmê da dengbêjî kiribin jî, di guherto/varyantên vegêranên van dengbêjan da heman bûyer di xelekên cuda da diguherin. Guherîna xelekên rêzerûdanê di çanda devkî û îcrakirina dengbêjîyê da pêkhatinên asayî ne. Ji xwe ev xebat dê cextê bibe li ser wan xelekên ku di guhertoyan da wekî epîzodên guherbar hatîne çespendin û dê wan bide ber hev.

5. Epîzod

Epîzod ji aliyê etîmolojiyê ve peyveke yewnanî ye ku ketiye zimanê kurdî. Ev peyv ku di gelek waran da tê bikaranîn, ji bo perçeyên vegêranî yê berhemên folklorê jî tê xebitandin. Epîzod bi gelemperî wiha hatiye pênasekirin; di destan, çîrok, hikayet û hwd. da ew beşên duyemîn in ku bi hev girtineke navxweyî bi mijara sereke ve têne girêdan (Çotuksöken, 2012: 85). Di şaxên hunerên di da jî wiha derdikeve pêşberî me; di metnên edebî da bûyer an jî diyardeya di asta duyem da ya girêdayê mijara sereke. Di muzikê da beşên serbest ên ku mijaran ji hev vediqetîne û di şanoyê da jî wekî bizava duyem ya tevlî bizavekê dibe (Kaplan, 2020: 36) tê zanîn. Em dikarin bibêjin di serhatî û vegêranên gelêrî da rûdan û epîzod li ser hev têne nijandin/îstîfîkirin û rêzerûdan xelek xelek pêkve têne risandin û bi hev ra têne girêdan (Kaplan, 2023: 132), bi vî awayî ev xelek dibin merhaleyên wê çendê ku vegêran bi hêsanî bikare bûyera sereke ava bike. Ji aliyê di ve bi gelemperî di vegêran an jî metnên zargotinên nivîskî da rêza epîzodan wekî hev bin jî di gelek vegêran û metnên zargotinan da epîzod an xuya nakin an jî dibe ku rêza wan cih guherîbin (Alay, 2011: 178). Her wekî kêmbûn û cihguherîna (li gor hin çavkanîyan) epîzod zêde dibin û xelekên bûyerên cuda li buyerê têne zêdekirin (Şimşek, 2022: 505-504).

Me jî li gor agahî û çavkanîyên berdest epîzodên bi gelemperî ji bo xebatên danberhevîya vegêranên folklorîk têne bikaranîn wiha peyitandin;

1. Malbata lehengî
2. Ji dayîkbûna lehengî
3. Perwerdeya lehengî
4. Evîndarbûna lehengî
5. Rasthatina lehengî ya li gel evîndarê
6. Derketina lehengî ya ber bi xerîbîyê
7. Kesên dibin asteng ji bo evîna wan û zewicandina evîndarê li gel keseke di

8. Vegera lehengî ya ber bi welêt
9. Encam (Kaya, 2010: 305)

Li gor daneyên ber destê me di tu guhertoyên kilama Filîtê Quto da pêkhatina van rêzebûyerên epîzodan yê li jor hatine dîyarkirin bi awayek kronolojîk cîh nagirin. Her çar epîzodên destpêkê (1, 2, 3 û 4) bi tu awayan nehatine vegêran. Lê belê ji ber ku di epîzoda çarem da piştî ku lehengên bûyerê hevdu dibînin dibin evîndarên hev, me ev epîzod jî di nava epîzoda pêncem da nixand. Epîzoda heftem jî di du guhertoyan da bi awayê nêzikî vê gotine hebe jî me tewli xebata xwe nekir. Ji ber vê çendê epîzodên ku emê danberhevîya wan bikin wiha ne;

Epîzod I. Rasthatina lehengî ya li gel evîndarê

Epîzod II. Çûyîna lehengî ya xerîbîyê

Epîzod III. Vegera lehengî ya ber bi welêt

Epîzod IV. Sedema Deketina Şer û Encama Vegêranê

6. Çar Varyantên Filîtê Quto û Danberhevîya Çar Epîzodan

Guhertoyên ku emê ji bo epîzodan bikin çavkanî li gor encama têgerîna lîteratûrî hatine dîyarkirin. Referansa me ya ewil ji bo varyanta vegêrana Dengbêj Nesoyê Zado, projeya teza lisansa bilind a bêtez e ku Hikmet Alpar amade kirîye û di vê xebatê da danberhevîya sê varyantên şerê Filîtê Quto hatiye kirin. Di vê xebata xwe da Hikmet Alpar sê varyantên ku Karabêtê Xaço, Dengbêj Reso û Dengbêj Nesoyê Zado gotî dane ber hev. Alpar bi gel kurtejiyana her sê dengbêjên navborî, nixandina xalên hevpar û cuda yê varyanta dike. Berdewama xebata xwe da sedema derketina qewimînê, dabeşkirina formen qewimînê û li gel nixandina ziman û naveroka varyantan pêşber dike (Alpar, 2018).

Berhema ku ji bo varyanta me ya duyem bûye çavkanî, vegêrana Dengbêj Reso ye ku me ji pirtûka bi navê Antolojîya Dengbêjan -1; Dengbêj Reso wergirt. Ev Antolojîya Dengbêjan ji hêla Ömer Güneş û İbrahim Şahin ve hatiye amadekirin. Ev berhem ji beşên wekî kilamên serhildanê, kilamên evîniyê, kilamên li ser şer û pevçûnên navxweyî-êşîrî, kilamên li ser xwezayê, ramanê, jîyanê û hwd. pêk tê. Di dawîya vê antolojîya navborî da beşek destanên kurdî jî cîh digirin (bnr. Güneş & Şahin, 2019).

Çavkanîya me ya bo varyanta sêyem jî Dengbêj Kerem vegêra ye, referansa me pirtûka bi navê *Zargotina Kurdên Serhedê* ye ku Mehmet Gültekin nivîsiye. Di vê berhemê da Gültekin 110 kilam û destanên epîk ên dîrokî, mîrxasî û serhildanan ku li herêma Serhedê berbelav in tomar kirine. Di vê pirtûkê da du varyantên Filîtê Quto cih digirin ku yêk ji hêla Dengbêj Reso a din jî ji hela Dengbêj Kerem ve hatiye gotin (Gültekin, 2013). Li gel van me ji bo referansa xwe ya dawî jî Dengbêj Nuroyê Meter hilbijart ku me dengê wî li ser tora civakî (Youtube) wergirt û bernivîsî bo xebata xwe (bo guhdariyê bnr. Koçersor, 2021). Ji bo danberhevîya epîzodan dê varyanta Dengbêj Nuroyê Meter bibe varyanta sereke ku em dê li gor vê varyantê epîzodan bidin ber hev. Wekî di jî me nîşandayîna varyantan wiha saz kir ku em dê ji dewla gotina varyantê navên dengbêjan bikarbînin.

Varyanta 1em: Dengbêj Nuroyê Meter (Filîtê Quto; Koçersor, 2021); *Varyanta 2em*: Dengbêj Nesoyê Zado (Hikmet Alpar, Berawirdkirina Sê Guhertoyên Destana Filîtê Quto, Zanîngeha Artuklu, 2018, Mêrdîn, r. 17- 33). *Varyanta 3yem*: Dengbêj Reso (Ömer Güneş & İbrahim Şahin, Antolojîya Dengbêjan-1; Dengbêj Reso, Weş Nûbihar, Çap/2, 2019, Stenbol, r. 204-209). *Varyanta 4em*: Dengbêj Kerem (Mehmet Gültekin, *Zargotina Kurdên Serhedê*, Weş. Avesta, 2013, Stenbol, r. 155-162).

7. Danberhevîya Epîzodan

Kilama Filîtê Quto ji ber ku di erdnigarîyeke berfireh belav buyî û ji hêla gelek dengbêjan ve hatîye sitêrandin, di vegêranê da rastî guherînên sereke hatîye û van guherînan jî kirîye ku lehengên duyemîn biguherin. Ji ber wê çendê dema em varyantan didin ber hev serlehengê eşîra Etmaneka diguhêre û car dibe Emê Etmanekî, car jî dibe Elîyê Etmanekî. Her wekî serlehengê zilam, serlehenga ji eşîra Reşkota ya jin jî car dibe Almas xanim ku dotmama Filîtê Quto ye û car jî dibe Şîrîn Xanima Kesfer Axa. Ji bo van guherîna divê em bidin dîyarkirin ku her çî qas ev navên lehengên vê kilamê biguherîn jî ne di mekanê qewimînê da ne jî di dem û xelekên qewamê da guherînên mezin pêk nehatîne. Vegêrana navê cihan di hemû varyantan de xaleke sereke ye ku bi gelemperî pê benden kilamê dest pê dikin û nav li dû hevdu tîr rêzkirin. Bo nimûne, Nuroyê Meter wiha dibêje:

“Emê go Elî lo lawo Kevanê Kêrê, Kanîya Badîreşê, Pira Batmanê bişewite li vî tatî di gava dinê da sîyar û peyayê Reşkota girane pêncsed zilam pey Filtê Quto bûne ta wê sibê bûne qatî.” (Koçersor, 2021).

Ew mekanê kilama Filîtê Quto ku li gorî varyantan rastî guherînên biçûk tî, mekanê sereke ye ku kuştina gelek kesan lê diqewime, hema hema di hemû varyantên kilamê de behs pê dibe. Piştî mirina ew qas kesan li mekanekî “dengbêj wan cih û warên ku lê qewimînên trawmatîk pêk hatine dixê bîra civakê û şîna kesên mirî dike, bîr(anîna) wan kesan di bîrewerîya civakî de tomar dike” (Delikaya, 2024: 34).

7.2. Epîzoda I; Rasthatina Lehengî ya li Gel Evîndarê

7.2.1. Dengbêj Nuroyê Meter

Dema karwanê Etmaneka ji Bidlîsê tî û li kevanê Qirê li ser kanîya Badereşê disekine, Elî diçe nav konên Reşkotiyan da ku mast bixwe û li ber konê Kesber Axa rastî Şîrîn Xanimê tî. Şîrîn dibêje:

“Go xwezî ji xêra xwedê ra xortê Wanê, şevêkî ji şevê payîza li taxîma deq a sing û berê min bibûya mêvanê” (Koçersor, 2021; 13: 36).

7.2.2. Dengbêj Nesoyê Zado

Di vî varyantê da dema karwanê Etmanekîyan vedigere serleheng û dotmama Filîtê Quto Almas xanim hevdu dibînin û dilê Almas Xanimê dikeve Emê Etmanekî. Almas Xanim dema Emê

dibîne wiha dibêje;

“Lê çavê wî, mîna stêrka karwanqiran e.
Simbêleke reşe tenike, li ber lêvan e” (Alpar, 2018: 28).

7.2.3. Dengbêj Reso

Her wekî varyantên di di vê da jî Elî diçe ji bona mast bixwe li ber derê konê wan rastî Şîrîn Xanimê tê.

“Tu ji bona hebek çeqilmasta miya çû li konê Şîrîna File bû mêvan
Tu bûye sebebe vî karwanî law çavê kozî û kulfetê me ma hemû li rêya ne”
(Güneş & Şahin, 2019: 204).

7.2. 4. Dengbêj Kerem

Emê diçe ber konê Kesfer Axa da tasek mast bixwaze. Wê gavê Emê û Şîrîn Xanima qîza Kesfer Axa rastî hev tên û dilê Şîrîn Xanimê dikeve Emê Etmanekî.

“Çevê min çevê Emê ketî Filit li ber çevê min mîna du perane
Li wan dide xwarinê birince qeleçamê, dûwê helikane
Ramîsan hatine sê qurîş, du perane” (Gültekin, 2013: 156).

7.3. Epîzoda II; Çûyîna Lehengî ya Xerîbîyê

Di vê epîzodê da çûyîna lehengî ya xerîbîyê ne ji ber evîndarîya hezkirîya xwe ye, ji ber rabûna xelayê ye. Piştî rewşa rabûna xelayê eşîra Etmaneka dikevîne nava hizr û amadehîyên peydakirîna pêdivîyan û karwanê xwe bi rê dixin.

7.3.1. Dengbêj Nuroyê Meter

Eşîra Etmaneka di vê varyantê da berê karwanê xwe didine Bişêrîyê da ku ji bo xwe pêdivîyên wekî nan, ceh, xwê û genim bistînin û bi gel wan tifenga bi navê şexxane jî tê bazarkirin û sitandin.

“Bihîstina ku min bihîstîye dibên li welatê Bişêrîyê rakirin lawo du tew û tirmenanî
Nan li sûka orta Bişêrîyê cizîr û pir erzanê” (Koçersor, 202; 17:01).

7.3.2. Dengbêj Nesoyê Zado

Li gor Dengbêj Zado, karwanê Etmaneka xwe berdidin binya Sirûcê li nav êla Berazan xwe bi cî dikin. Di nava sûka Sirûcê da Emê ji xwe ra şexxanê distîne.

“Derketine Deşta Haranê, Beriya Sirucê, mije bi dûman e.
Lê bala xwe danê, danîne êlê Berrêzan e” (Alpar, 2018: 20).

7.3.3. Dengbêj Reso

Vê varyantê da dengbêj berê karwanê Etmaneka dide ber bi bajarê Mûsilê. Lê belê behsa kirîna şexsanê – bazinbelekê nehatiye kirin.

Em ê berê xwe bidin Mûsilê belkî li pêşîya welatê me nebe xelaya nan e” (Güneş & Şahin, 2019: 204).

7.3.4. Dengbêj Kerem

Li gel vê varyantê dibe du car ku karwanê Etmaneka ber bi Bişêrîya Batmanê ve diçe da ku danûsitandinên xwe pêk bîne. Di vê varyantê da jî sitandina şexsanê derdikeve pêşberî me.

“Bîst û çar şeve wan tamam bû,
Derketine kora Bişêrîyê serê sûk û çarşiyane” (Gültekin, 2013: 158).

7.4. Epîzopda III; Vegera Lehengî ya Ber bi Welêt

Qewimîna Şerê Filîtê Quto li gel eşîra Etmanekîya di hemî varyantan da piştî vegera karwan diqewime. Karwanê Etmaneka dema ber bi bajarê Bidlîsê vedigere, her wekî ku di çûyînê li Kanîya Badereşê sekinîbûn di vegeêrê da jî tîn û li ser heman kanîyê disekinin bo vehesînê. Qewimîna şerî jî piştî vê kêlîyê rû dide. Ango ev cihê navborî mekanê sereke yê vê qewamê û kilamê ye.

7.4.1. Dengbêj Nuroyê Meter

Karwanê Etmaneka piştî pêkanîna danûsitandina pêdivîyên xwe ji Bişêrîya Batmanê dikevin rê û ber bi Bidlîsê ve vedigerin.

“De min bala xwe dê di gava dinêda wexta ketine rê û dirbanê roja wana ketîye pêncî û duduyanê.

Karwanê wana ketîye pozê vê sibengê pira Batmanê pozê kêrê kanîya Badereşê pozê di Kebanê” (Koçersor, 2021; 23:54)

7.4.2. Dengbêj Nesoyê Zado

Eşîra Etmaneka pêşîya karwanê ku dabûne deşta Sirûcê, piştî çend rojan carek dî bar dikin û ber bi Bidlîsê ve dikevîne rê.

“Bi rê ket, karwanê Etmankan e.
Lê sîh zilamin panzdehê wan bi şexxane ne, panzdehê wan destvala ne.
Çend roja ajotin bê dan, bê nan e” (Alpar, 2018: 25).

7.4.3. Dengbêj Reso

Behsa vegera karwanê Etmanekîya mijara sereke ya vê varyantê ye û her wekî varyantên din, di vegeêrê da karwanê Etmaneka li kevana Qîrê li kanîya Badîşokê radiwestin.

“Kevanê Kêrê, li Kanîya Qîrê, Pira Batmanê li Delavê Paşo peşî vegeêrîya ser paşîyê danî” (Güneş & Şahin, 2019: 204).

7.4.4. Dengbêj Kerem

Dengbêj Kerem hisaba rojên çûyin û hatina karwanê Etmanekîya ku di rêyan da mayîne hisab dike û vegera karwanê Etmaneka wiha tîne zimên.

“Birawo, ji vir da bîstçar, ji wir da bîstçar,
Çend? Çilheşt, hatine biniya êla Ezdiyane” (Gültekin, 2013: 158-159).

7.5. Epizoda IV; Sedema Derketina Şerî û Encama Vegêranê

Me di vê epîzodê da him sedemên derketina şer. Him jî encama qewama şerê Filîtê Quto pêşber kirin. Ji ber ku di her varyantê da sedemên derketina şerî diguhere lê belê encam wekî hev pêktê. Ji bo vê jî me pêwîstî dît ku em bi kurtî sedemên derketina şer nîşan bidin da ku him valahîya ber bi encamê ve diçe were dagirtin him jî encam baştir bê fehmkirin.

7.5.1. Dengbêj Nuroyê Meter

Di vê varyantê da sedema derketina şerê bûye naveroka kilama Filîtê Quto, evîndarîya Eliyê Etmanekî û Şîrîn Xanimê ye. Ji ber ku Şîrîn Xanim desgirtîya Filîtê Quto ya heft salan e û ev dibe sedem ku Filît rêya karwanê Etmaneka zeft bike û şexşana li milê Elî ji bo baca rê jê bixwaze.

“Lawo heke ez te nekujim ezê bac û xeraca te’j te bistînim şexşana milê Eliyê Etmanekî namusa di çeligê mêranê” (Koçersor, 2021; 31:50).

Etmanekî bi dayîna sê qatiran qayîl dibin belê Filîtê Quto carek di daxwaza şexşana li milê Elî Etmanekî dike. Şexşanê nadin Filîtê Quto û şer diqewime. Di vî şerî da Filîtê Quto, Emê û Eliyê Etmanekî û gelek mirovên din dimirin.

7.5.2. Dengbêj Nesoyê Zado

Di vegêrana vê varyantê da jî sedema derketina şerê navborî hevdişîna Almas Xanim û Emê ye. Ji ber ku Filîtê Quto sond xwariye ku kesek bi dotmama wî, Almasê ra xeber bide dê wî bikuje.

“Heçî, kurê bavan eman gidî! Go bi Almasê re bikevê xebirdanê, mijûliyan e.
Sund xwariye, bi berdanê pîrekan e” (Alpar, 2018: 27).

Gava ku Emê Etmanekî diçe ber konê wan û bi Almas xanimê ra dikeve xebirdanê, Filît jî vê dike hecet da ku rêya karwan bigre. Ji ber axaftina her du kesan silaha milê Emê wekî baca rê jê dixwaze. Emê Etmanekî wiha bersiva Filît dide;

“Bêjinê, Emê di go: Hêstira pêşî, şexşana milê mi, qelendê diya wî Şemê ye.
Lawo, çî ji destê wî tê, bila xwe ji para nedê, rabê serê oxirê ye” (Alpar, 2018: 32).

Her çiqas mezinê eşîra Etmaneka Mamê Gender, dixwaze Filîtê Quto bike mêvan û bixwaze navberê germ bike jî ev daxwazên wî pêk nayên. Filît û Emê bi çek û şexşanan şerekî bê eman dikin û di dawiyê da her sê lehengên vê vegêranê jî di nav da gelek kesên din jî dimirin.

7.5.3. Dengbêj Reso

Dengbêj Reso bi gelemperî rasthatina Filîtê Quto û Elîyê Etmanekî ya li ser Kanîya Qîrê dike mijara vegêrana xwe. Sedema derketina şerî di vê guhertoyê da jî hevdiîna Elî û Şîrîn Xanimê ye. Ji ber vê hevdiîna Şîrîn û Elî, Filîtê Quto tê û doza baca rê dike û dîsa şeşxana milê wî ji bo bac û xeraca rê jê dixwaze;

“Sond xwarî ew li ber destê Şîrîna File ye
ewa Bazindbeleka milê apê te ye Mamê navê wê bûkê ye” (Güneş & Şahin, 2019: 205).

Tevî ku di berdewamîyê da mezinê Etmaneka bi dayîna çend hêstirên barkirî qanih bibe jî Filîtê Quto ji ya xwe nayê xwarê û daxwaza şeşxana li milê Emê dike. Di encamê da şer diqewime û Filît, Emê û Elîyê Etmaneka têne kuştin.

7.5.4. Dengbêj Kerem

Ev varyant li gor sê varyantên din cuda û cîyawaz e. Derketina şerî her wekî di varyantên din da hatiye gotin dîtina Emê û Şîrînê ye belê Emê di destpêka vegotinê da dibêje ez dê Şîrînê ji Filîtê Quto bistînim (Gültekin, 2013: 156) û ji xwe ra bikim kebanîya mala xwe. Dema karwanê Etmanekîya vedigere tê li kanîya Badereşê, li kevana Qîrê disekinin Filîtê Quto tê li ser rêya wan disekine û ji Mamê Gender ra dibêje;

“Go ez qebûl nakim, herd birazîyê wî dihatin bi dergistiya min ra diketin laqirdîyane
Bira bên derkevîne meydana mêrane” (Gültekin, 2013: 160).

Piştî van gotinan Mamê Gender li gel Filîtê Quto dikeve şerî û 25 mirovên Filîtê dikuje. Piştî Emê dikeve şer û Filîtê Quto dikuje. Piştî kuştina Filîtê Quto Şîrîn Xanimê ji xwe ra mehr dike;

“Elî, Emêr hev ra deste xwe li şeşxanê bir û anî
Çawa gulek avîtê, qapaxa sere Filît hilanî
Emê çû Şîrîn nikah kir ji xwe re anî” (Gültekin, 2013: 161).

Di encama danberhevîya epîzodên vê kilamê da xalên hevpar û cihê derdikevin pêşberê me. Em dikarin cudahîyên di navbera varyantên vê qewamê wiha rêz bikin; di hemî varyantan da kesê ku diçe ber konê eşîra Reşkota, civanek ji eşîra Etmaneka ye. Belê di varyanta yekem û ya sêyem da Elîyê Etmanekî ye, di varyanta duyem da Emê Etmanekîye û di ya çarem da Elî û Emê bi hev ra ne. Ev jina ku li gel kesê ji eşîra Etmaneka rastî hev tên û dilê wan dikeve hev; di varyanta yekem, sêyem û çarem da Şîrîn Xanime û di varyanta duyem da Almas Xanime. Di varyantên qewamê da babetêke di ya ji hev cihê jî sitatûya Almas û Şîrîn Xanimê ye. Di varyanta yekem da Şîrîn dezgirtîya Filît ya heft salan e, di ya duyem da Almas Xanim dotmana Filîtê Quto ye, di ya sêyem da behsa babetê nehatîye kirin û di ya çarem da jî Şîrîn dezgirtîya Filît a sê mehane. Bi vê ra girêdayî cudahîyeke di jî ew e ku cihê karwanê Etmaneka diçe bo bazirganîyê ye. Di varyantên yekem û çarem da karwan diçe Bişêrîyê, di ya sêyem da diçe Mûsilê û di ya duyem da jî diçe Sirûcê.

Xalên hevpar yên her çar varyantan wiha derdikevine pêş; mekanê qewamê Kanîya Badereşê

ye. Mijara şeşxanê jî xaleke dî ya hevpar ya varyantaên kilamê ye ku dema Filîtê Quto hatina wan ya ber konê xwe wekî meseleya namûsê fêm dike û ji bo baca wan ya rê, şeşxanê ji wan dixwaze. Wekî tê zanîn, bi taybetî di nava kurdan da, bi giştî di nava gelek civakan da sîlah wekî namûsa mêran tê zanîn. Dema Filîtê diçe pêşîya karwanê Etmaneka bacê dixwaze, Etmanekî bi dayîna çend hêstirên barkirî qayîl dibin lê Filîtê Quto mijar kirîye ya namûsê û şeşxanê jî ji ber wê çendê ji wan dixwaze. Etmanekî jî dayîna şeşxanê wekî mijarek namûsê fêm dikin û ji Filîtê ra dibêjin “şeşxane qelenê dîya te Şemê ye” û bi vî awayî di her çar varyantan da şer diqewime. Her wiha xalek dî ya hevpar a çar varyantan ew e ku serlehengê qewamê Filîtê Quto ye û di encama sê varyantan da jî Filîtê Quto û mezinê eşîra Etmaneka dimirin. Tenê di varyanta Dengbêj Nesoyê Zado da behsa babeta mirinê nehatîye kirin.

Encam

Çanda devkî a kurdî bi her alîyê xwe ve çandêke dewlemend û zindî ye. Ev çandê roleke pir giring rabûye ku bi awayeke şareza bi îcrakirina dengbêjan sedsalane pêk hatîye û pêktê. Çanda devkî piranî di nava wan civakan da xurt e ku nivîsandin li nav wan bi pêş neketiye. Vê çandê kir ku şahî, şer, qewam û serpêhatîyên di diroka kurdan da jî werine parastin û ber bi nîfşên nû ve werine neqlkirin.

Şerê ku bi navê Filîtê Quto navûdeng bûye û mirov dikare bibêje ku hema hema li hemî herêmên kurd lê dijîn tê zanîn, bi gel çanda devkî hatîye parastin. Gelek dengbêjan ev qewimîn bi şewaz û awazeke xweser vegêraye û vê jî kirîye ku di navbera vegêranan da ferq û cudahî pêk werin. Ev ferqên ku dikevî navbera vegêranan da ji bo çanda devkî dewlemendîyek e. Ji ber ku her vegêran dibe varyanteke cihê û xwe li gor devok, herêm û taybetîyên dî dide dewamkirin û ew jî dibe sedema afirandina vê çanda navborî.

Di kilama Filîtê Quto da bi taybetî em rewşa wê serdemê ji nêz ve dibînin. Di sala qewamê da li herêma Xerzanê xela/nangiranî heye ku gelek kes dikevî bin bandorê û neçar dimînin da ku bi reyên dûr biçin ji bo çarserkirina pêdivîyên xwe. Di varyantên kilamê da ji bo çareserkirina vê qeyranê, karwanê Etmaneka yek ji yekê dûrtir diçe. Ev rewş, zorî û zehmetîyên wê serdemê, rêyên karwanan û bazarên navendî yên li bajarên, bi saya îckariya çanda devkî îro bi me ra didin zanîne û civakê jî ji van agahîyên serdema kevin agahdar dike.

Her wiha xaleke dî ya giring ew e ku em di van kilam û destanên hatine vegêranê da alîyekî civaka kurdan ji nêz ve dişopînin. Dema ji Etmanekiya kesek diçe ber konên Reşkotîyan, Filîtê wê yekê, wekî mijareke namûsê dibîne. Bi babeta jinê û namûsê re girêdayî xala rêgirtin û bac xwestina Filîtê Quto da dîya Filîtê bi awayeke nizmkirî dikeve asta tifengekê. Ev mijar tenê di varyanta Nuroyê Meter da cuda ye ku dîya Filîtê Şemê, dibêje; “çê bin, çê bixebitin û xema Filîtê nekin” û her wiha piştî mirina Filîtê Quto dibêje “ezê bêjim Filîtê Quto bizmarek bû ji binê kondira min şiqitî.” Em dikarin bibêjin bi tenê di vî varyantê û di vî hevokê da rû û resmê jina kurd bi awayeke xweser hatîye nîşandan.

Mijareke dî jî hebûna dengbêjan ya li nava êl û eşîrekê da ye ku bandoreke sereke li van kilam û destanan dike. Bi qinaeta me ger di wê sala ku şer qewimî di nava Etmanekiya da dengbêjeke

xurt û navdar hebûya, îro dê ev kilam bi awayeke dî bihata vegêran. Ji ber ku em ji berhema Salihê Kevirbirî fêr dibin ku Karapetê Xaço ji heman herêmê ye û bi gel Hesenê Filît salên dirêj dengbêjî kiriye. Ev xala giring dide xuya ku hebûna dengbêjan ya di nava eşîran da, ji bo îcrakarî û vegêranên van qewamên bi nav û deng gelek giring e. Wisa xuya ye ku cara ewil ev kilam ji aliye dengêjên Qûbinê ve hatiye gotin. Lewma her çî qas Filîtê Quto ev mijara hatina ber konê wî, wekî mijareke namûsê nîrxandibe û ji bo wê baca rê xwesti be jî, yê ku di encamê da rastî zilma Filît û Reşkotiya hatî Etmanekî ne û divê li ser wan kilam bihata vegêran. Ihtimal heye ku aligiriyên dengbêjan ên eşîrî an jî patronajê di kilaman hukim kiribe û lewma aliye heqî û niheqiya herdu alîyan da hin xalên ne hevpar xuda dikin. Mirov dibine ku di naveroka vegêranên wan da dijberîyek li hemberî Filît tê raber kirin. Bo mînak; dengbêj Salihê Qubinî ji bo temsîla Filît dibêje “cewrê Şemê”. Peyva “cewrîk” bi taybetî ji bo wan ajalên temen piçûk tê gotin ku neyinîyeke kê m di xwe de dihebîne. Lêbelê ji bo heman temsîlê Dengbêj Neso dibêje “fincê Şemê” û Dengbêj Reso jî dibêje “pîncê Şemê”. Salihê Qûbinê ji herêma Xerzanê ye û Dengbêj Reso û Dengbêj Neso jî ji Serhedê ne û nêziktir in bo eşîra Etmaneka. Em ji van mînakên du dengbêjên Serhedê fê m dikin ku temsîlên cuda û aligiriyên gotarî di nav kilaman da tene dîtin.

ÇAVKANÎ

- Alay, O. (2011). Yusuf ve Züleyha Hikayesi'nin Epizot Tahlili ve Motif Yapısı. *Folklor / Edebiyat*, Sayı, 68. 167 – 180.
- Alpar, H. (2018). *Berawirdkirina Sê Guhertoyên Destana Filîtê Quto* (Projeya Lîsansa Bilind a Bêtez). Zanîngeha Mardîn Artukluyê, Enstîtuya Zimanên Zindî yên Li Tirkiyeyê, Şaxa Makezanista Ziman û Çanda Kurdî: Mêrdîn.
- Cebe, R. (2012). Dengbêjlik ve Melizma Teknigi. *Batman University Journal of Life Sciences*, 1(1). 1153 -1160.
- Cindî, H. (2016). *Folklor Kurmancîyê*. Diyarbakır: Lis.
- Çapan, R. (2019). İletişim Dili Olarak Dengbêj Geleneği: Müzik Aracılığıyla Kuşaklar Arası Bellek Aktarımı. İstanbul Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Gazetecilik Bölümü: İstanbul
- Çiftçi, T. (2015). Di Çarçoveya Çanda Devkî De Di Nav Civaka Kurdan De Dengbêjî û Saziya Dengbêjîyê. *International Journal of Kurdish Studies*, 1/1. 110-124.
- Çotuksöken, Y. (2012). *Türkçe Dil ve Edebiyat Terimler Sözlüğü*. İstanbul: Papatya Yayıncılık Eğitim.
- Delikaya, Ö. (2024). Navê Cihan, Mekanên Birê û Geliyê Zilan di Çanda Dengbêjîyê de. *Mukaddime*, 15(1), 15-40.
- Delikaya, Ö. Ertekin, M. Z. (2021). “Li Geliyê Çatê Tav Diziriqî”; Topogeny û Nexşeya Devkî Di Kilama Elî Xarzî De. *Kurdîyat*, 3, 11 – 25.
- Dengbêj Aydın. (2020, Sibit 8). *Aydın - Filite Quto* [Video]. <https://www.youtube.com/watch?v=sET0jWoSzM0>
- Dengbêj Nuroyê Meter. (2021, Tebax 8). *Dengbej Nuroye Agiri filite quto* [Video]. <https://www.youtube.com/watch?v=SuNNMhGEBok>
- Elyas Qîranî. (2022, Berfanbar 29). Çîroka Filîtê Quto, [Video]. <https://www.youtube.com/watch?v=jYyQmjdyb4>
- Erkmen, A. (2021, Mijdar- 5). *Filîtê Quto* [Video]. <https://www.youtube.com/watch?v=HOAP4mXsQHE>
- Gültekin, M. (2013). *Zargotina Kurdên Serhedê*. Stenbol: Avesta.
- Gültekin, M. (2015, Gulan 7). *Doğubeyazıtadan Bir Garip Dengbêj Kerem Gelip Geçti*. <https://www.dogubayazitgazetesi.com/haber/dengbjkerembiyografisi-18099.html>
- Güneş, Ö. Şahin, İ. (2019). *Antolojiya Dengbêjan 1: Dengbêj Reso*. İstanbul: Nûbihar.
- Güneş, Ö. Şahin, İ. (2021). *Antolojiya Dengbêjan 3: Dengbêj Huseyno*. İstanbul: Nûbihar.
- Kaplan, L. (2020). Li Gorî Çar Epîzotan Berawirdkirina Çar Varyantên Destana Zembîlfiros. *Nûbihar Akademî*, 4(13), 33 – 50.

- Kaplan, Y. (2022). Helsengandinek li ser Cureyên Vegêranê yên di Folklorê Kurdî da (Destan, Beyt û Vegêranên Strankî). *International Journal of Kurdish Studies*, 8/2. 273-292.
- Kaplan, Y. (2023). Ji Edebîyata Devkî ya Kurdî Serhatîyeke Evînî: Salih û Kejê û Deqeke Çapkiri. *Mukkadime*, 14 (2). 416 – 442.
- Karacan, H. Nayman, R. (2014). Dengbêj Salihê Qubînî Île Karapetê Xaço nun Şarkîyan da Aşîret Kavgalari, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16/ 2. 361 – 388.
- Kardaş, C. (2017). *Aşığın Sazı Dengbêjin Sesi; Dengbêjlik ve Aşık'lık Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme*, Ankara: Eğiten Kitap Yayıncılık.
- Kaya, D. (2010). *Ansiklopedik Türk Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kevirbirî, S. (2009). *Filîtê Quto*. Stenbol: Do.
- Resad Sorgul. (2023, Gulan 4). Şerê Filîtê Quto û Mamê Elê - Şerê Qîre - çîrok – Salihê Kevirbirî - [Video]. <https://www.youtube.com/watch?v=RoS88Q6SWIU>
- Rûdaw Kurdî. (2019, Gulan 8). “Gera Welatê Me” - Çîroka Emê Etmankî û Filîtê Qûto [Video]. https://www.youtube.com/watch?v=BXqe_t3xpTI
- Schafers, M. (2016). Utançtan Kamusal Sese: Kadın Dengbêjler, Acının İşleniş ve Kürt Tarihi. *Kürt Tarihi*, Sayı 26. 24 -29.
- Serhatbaran21. (2010, Berfanbar 30). *Koma Wetan / Filîto lao (Şemmê rebene) Lyrics* [Video]. <https://www.youtube.com/watch?v=MV5M0jxsm3o>
- Subaşı, K. (2023). Fesad û Bêbext di Trajedîya Evînê da: Weku Nimûne Destanên Evîna Mêjûyî. *Mukaddime*, Özel Sayı - Klasikten Moderne Aşk Mefhumu, 148- 176.
- Şimşek, E. (2002). Epizot Terimi ve Türkçe Karşılığı Üzerine. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, Sayı 606. 501- 507.
- TRT Kurdî. (2022, Pûşber 6). *Filîtê Quto* [Video]. <https://www.youtube.com/watch?v=J9kZ2zJyd3U>
- Uzun, M. (2006). *Dengbêjlerim*. İstanbul: İthaki.
- Waar Media. (2021, Gulan 2). *Dastanên dengbêjîyê-FilîtêQuto* [Video]. <https://www.youtube.com/watch?v=lorEoBKYQ9g>
- Yüksel, M. (2023). Besra, Zarifê, Gulnaz ve Diğêrleri: Arşiv Belgeleri ve Kürtçe Sözlü Anlatılarda Kadınlar. *Toplumsal Tarih Akademi* (3), 136-141.

Pêvek: Bernivîsandina Varyanta Filîtê Quto ya Dengbêj Nuroyê Meter⁵

Emê etmanekî waxta diçe nava Reşkota tarixeqî diçe Bişêrîya da bi tenê diçe. Tê bala xwe didê li sere rê, pira Batmanê, çemê Balişokê, dibê wê derê neh deh merifîyêkî civiyane heqaretê lê dikin. Cume'eta hazir hûn guhê xwe bidinêda. Lê heqaret zulm jî zehf zore ancax layiqê bi şexsê Xudêye ku insanê xwera heqaret zilmêb'ke. Heta çav pêdkeve Êmê mamê Gindê diçe, wî çaxî zehf xortekî zehf ser xwe bûye. Rim û çek û silahê û qelebînê xwe hilde, diçe ewî xortî j' dest wana xilas dike. Tu nebê Êzdîne li Filîtê Quto hatine hev ku sere wî jêkin. Heta ku berê Yêzdîya dide Filîtê jêdistîne, Filît wî çaxî jêra dibêje dibe "filankes tu çi kesî". Dibê "wele ez Êmê mamê Gindê me, ez bixwe Etmanekî me, dibê, el binya Bidlîsê diskînim axayê Etmanekame". Dibê "tu çi kesî". Dibê, "ez Filite Quto, pîncê Şemê, bavê Hêsin, suwarê çerqeqî axayê Reşkota me". Dibê "malate neketo, tu ça hatî ketî bendê van Êzîdîya". Dibê "wele qedera Xudê bû, Êzdîya wê ez bikuştama, ez tenê hatim. Tu nebê'l bendê mi sekinîne, Xuda tu mira kirî balinde te e' j' destê vana xilaskirim". Dibê "dê êca bixwaze mirazê xwe". Dibê "Filîtê Quto bihîstina ku mi bihîstîye, kîjan karwanê were Bişêrîyê, ji bo na nan, tu paca bûtûnê memleketa jê distîni, yanê tu xeracê' j' karwana distîni. Rica mi' j' te ewe, ez axayê Etmaneka me. Ji mira dibên Emê mamê Gindê. Waxta ku te bac û xerac ji xelkê sitand, bi pîrse eger karwanê Etmaneka'd virara berbas bu ya na, ez, rica min ewe, mikafata min ewe tu xeracê' j' me nestîni". Dibê "bira' b sozê mêrê berê be, ez xeracê' j' êla Etmaneka' j, karwanê wa' j, rêcalê wana ez nestînim". Dê êca ku Emê mamê Gindê tevê Filîtê xatrê xwe' j' hev dudxwazin, ew diçe nav êla xwe, ew jî tê binya Bidlîsê. Midet arê da derbas dibe, heft sal li arê da derbas dibe. Lê ne qita baw baranê' l wê dere nayê. Emê gazî Elî dike tedbîra karwan bibîne. Wexta tedbîra karwan dibîne, de wî çaxî navê Şîrîna qîza Kesfer, Kesferê file jêra gotibûne. Yanê malmezîne Reşkota bûye. Filîtê Quto jî jêra dergîstî bûye. Êca nav' i dengê Şîrîn Xanimê bûtûnê dinyayê yayîlmîş bûye. Elî jî dibêje "bi sonda mêrê berê heta e Şîrîn Xanimê nebînim, qawekê' j' mera çêneke (?). vî carê wê niha Emê jêra pardekê bêje ka hela çi jêra' d bêje.

ax liyanê liyanê..

lolo mamê subeyê serê mi diêşe dilê mi kovanê
 mi dî Emê bi sé denga ban dikir Eli Çelîkê di mê-
 ranî go, lawo serê mi' j' tera bişo sabuna bexê bi
 qurbanê emrê birazîyê min teze daketîye çardaynê
 emrê mamê te wa hatiye bexê not û nehaynê
 lawo îsal û heft sale di nava me da nebarîyê kita ba û baranê
 di nava me da bîye xelayê kade, xwûn du nanê
 lawo tu rabe bikeve nava wê êla Etmanekanê
 bibîne tevdîra karwanekî hezîmê giranê
 bihîstina ku min bihîstîye dibên li welatê Bişêrîyê rakirin lawo du tew û tirmenanî(?)
 nan li sûka orta Bişêrîyê cizîr û pîr erzanê

5 Ev qeyda ku me bernivîsî qeydek berîya sala 1983 an e û kilam li gor alfabe ya ku Celadet Bedirxan (1990) saz kirî hatiye bernivîsîn û amadekirin. Di pêvajoya bernivîsîna kilamê da bûyerên dangan, taybetîyên devokî ya serhedê û babetên di yên girêdayî naveroka rêzerûdana qewamê bi tu awayan nehatine guhertin. Ji aliyê di ve me cihên çirokî bi nivîsa îtalîk û hevokên asayî nişandan û cihên bi kilamî/helbestkî hatiye gotin jî bi nivîsa îtalîk û bi hevokên hundir. Li gel vê me axaftinên di navberê da ku ji aliyê kesên guhdar ve hatine gotin û di qeydê da tene bihistin, yên wekî pesindayîne, kirine nava kevaneka goşedar. Bo minak: [can Nûredîn can]. Bi vê ra girêdayî ew cihê ku qeyd xirab û dibe sedema nefêmkirina dengê dengbêj jî carek di di nava kevanekê da bi pîrsnişanê (?) hatine nişankirin.

*Elî wexta bihîstîbû van gilî û gotinê hanê
hizna Elî rebê alemê nedaye çî qul û bendanê
xwedêyo mêr dizane ketibu nava êla 'Etmanekanê
dê tu bala xwe bidê ji feqîran distîne yêk ga nê
ji malên zengîn distîne yêk mênega, yêk qantira e yêk beranê
dibîne tevdîra çarsed heywanê
sedê wî deve ye, sedê wî ga ye, sedî wî hespe ye, sedî wî qatir e, sedî wî ga nê
Elî wexta dîtîbû tevdîra karwanê hezîmê giranê
mi bala xwe dayê 'Elî wexta dê hêşya di konanê
bala xwe dayê bo şêwr mişêwrê pîrekanê
pîreka 'Elî ji ya 'Emê ra dibêje "amo jinê dilê min
liyanê
bihîstina ku min bihîstî ye Elî dê berê xwe bide Bişêriyê here ji bona nanê
riya wî dakeve pira Batmanê, çemê Balişanê pozê kevanê
Filîtê Quto pîncê Şemê, bavê Hêsin siyarê çerxeçê dike van
danê
geleka distîne pac û xeracê rêyanê
tirsî min ne ji wê tirsê ye Elî û Emê bikujî dê çolix û çocixê wana bimîne bê xwedî bê
xwedanê
mi dî Elî wexta bihîstîbû van gilî û gotinê hanê
go amojînê bêje wê bûka xwe da dilê mi xanê
bi hersê telaqê pîreka ji cem me mêra re têne diberdanê
berê xwe didine malê du babanê
hetanî ez Filîtê Quto pêncê Şemê bavê Hêsin siwarê çerxeçê nebînim bi herdu çavanê
ez pêra nekevin herbeke giranê
tu car dê Eliyê Etmanekê xêr û xweşî berê xwe nade nava êla Etmanekanê
ax liyanê liyanê liyanê mamo dilê min liyanê*

*ax liyanê liyanê..
Elî wexta gotîbû vê gilî gotina hanê
jina Emê diçû cem Emê kalê di mêranê
go mamo sibeye dilê min xanê
Elî sond xwariyê bi hersê telaqê pîrekanê
hetanî Filîtê Quto nebîne bi herdu çavanê
pêra nekeve herbeke giranê
xêr û xweşî nazivire nayê êla ra vê sibekê Etmanekanê
go bêjinê Elî mamê te gotiye bira nesekine were vira
hanê
Elî diçû cem mamo got serê min ji te ra*

lewra ko bavê te ji min û te diya te tol e Eliyê xwarziyê di pîsanê
lawo te gotiye va gilî gotin û qîseda(?)
em hene merfene, rêwî ne, çi îşê me ye li pozê kebanê
çolix û çociqê me bê xweyî mane li ber serê dîwaranê
gelek camêran ji birçîna jinê xwe berdanê
bila êla Etmaneka nemîne bê xwedî bê xwedanê
tu rabe birazîyê te dîtiye tevdîra çarsed heywanê
sedî wî hesp e, sedê wî deve ye, sedî wî qantir e, sedê wî ga nê
min deva pêşî barê wî dagirtî sade ji zêran û mejîyanê
min bala xwe dayê Elî û Emê dibîne tewdîra karwanê
bi tevî şêst peyayî bi tevî heft seyîsanî
mi dî hevsarê qantir û ga girtine derketin ji nava êla Etmaneka dajon li rê û dirbanê
Elî û Emê siwar bûne li ser pişte manega nê
para diçûn digihştine karwanê
heftê wana timam dibe subê dewr dibe dewra heştanê
rêya wana daketîye pozê kevanê
Elî go mamo dilê mi xane sed carî bi cara bi mi xanî
bêje seyîsa bira sade qatir û ga bikşîne bin sîyê bi daranê
bira ji me ra hazir bike qawekî ereba, parî nanî
ca mi bala xwe da yê Elî kire gazî go mamo dilê mi
xanî tu îzna birazîyê xwe bide wezê herime nava wê êla
hanê li ser pišta manegê bixwim tasek çiqilmastê di
mîyanê ezê para bizivirim werime bigihijim karwanê
go lawo mid milê dîya te kutao lewra ku babê te jî me ye dîya te tol e Eliyê xwarziyê di
pîsanî
berxê lawo dev keçiko çi îşê te heye li nav êla Reşkotanê
barê namûsê lawo barekî ewqa giranê
heger ku meriv qedrê namusa xwe bizane meriv Xudayê xwe dibe nasê
hey mala te şewitîyo ocaxê te koro, rebbê aleme hizna ku te daye te da nedaye çi qul û
bendanê
te xwe girêdaye bi tivdêra xortê di Xerzanê
lawo xelkê berê te da, tê birevî kort û newala nepenyane
emrê mamê te waye hate not û nehanê
teze de wexta mamê te şer û de'wa kî giranê
go mamo serê mij tera bişo sabun û bi qurbanê
tu'j birazîyê xwera nebêje va galegalê şorîyê hanê
îro heftê me tamam dibe sibê dewr dibe roja heş-
tanê min nexwarîye tasek çiqilmastê di bimîyanê
tu izna birazîyê xwe bide ez ê herim bixwim tasek çiqilmastê mîya, para bizivirim werim
bigihijim karwanê

*Elî siwar dibu di ser pişta menegê bere xwe dabu nava êla Reşkotanê
 Emê bang kirî, gele seyîsa Elî zaroke cahile ûsila vî memleketê Wanê nizanê
 hûn pê manegê ji min ra vekin ji qeydanê
 min bala xwe dê Emê siwar dibû para diçû digiştê Elîyê birazîyê xwe çelîgê mêranê
 vana singê xwe kutane devê sibengê hevda dajon li rê dirbanê
 bala xwe dê konekî li sedefê konanê
 hema serê kon tamamî bi mij û bi dumanê
 mala te şewitîyo kon vegirtîye li ser bîstpênç dîrekanê
 pênc dîrekê wî hoza berxa ne, pênc dîrekê wî koza mîya ne, pênc dîrekê wî bi cê misafîrxana
 mêvananê
 pênc dîrekê wî cîyê Şîrîn Xanimê sekinîye nîşanê qîz û bûkê Reşkota dike nexşan û nemû-
 şanê
 pênc dîrekê wî cîyê xaliçê qîrsa balgê quştîvî, de tu bala xwe bide timî cara bi hevûrmîş
 dîrekê weha hatine pêçanê
 Emê go ew konê di sedefê kona gelo û nizane konê kê, go konê Kesber axanê
 herdu zelama dajote ber derê konê hezîmî giranê
 Şîrîn Xanim bala xwe dê bi ser ketîye renginî du heb meneganê
 du zelum sekinîye li derê kozê hezîmî giranê
 xortekî emrê wî li çardanê
 mewûja reş rehet hetanê xala li ber gûza timî cara gûza qirikê tete xûyanê
 hiznê ku vî xortê heye rebbê alemê nedaye çi qul û bendanê
 go xwezî ji xêrê du mala du xwezîyê du xwedê ra xortê Wanê, şevêkî şevê payîza li taxîma
 deq a sing û berê min bibuya mêvanê
 timî cara sê sed û şêst û şeş ê li dilî da dihebîne bi eşqa dilanî
 bala xwe dê kalekî emrê wî hatiye not û nehanê
 timî ezraîl li pêşîyê çemanê
 dê min bala xwe da yê girtîye serê du hebê sîmengê maneganê
 go mamô malxirabo bajone ber derê misafîrxana mêvananê
 peya be li ser piştê maneganê
 ezê ji we re hazir bikim qawekî parî nanê
 go qîza min dilê min xanê
 em hene, merfene, rêwî ne tu 'j me ra bîne tasê çiqilmastê di mîyanê
 em para bizivrin werin bigêjin karwanê
 go mamô sere qîza te ji te ra bişo sabun û bi qurbanê
 eva konê hanê konê Kesfer di axanê
 heçî ku bederê me bê, bê nan here, yeqîna te ji Xwedê be mirina me Reşkotanê
 Emê xwe xilas nake Şîrîn Xanimê timî cara delalîya qîzane bûkanê
 mîn dî dajotin peya bûne li ber derê misafîrxana mêvananê
 pê manega avêtin qeydanê
 Şîrîn Xanim bi tilî pêçîyê xwe yê bal mûmê jê Elî Emê ra hazir dike qawekî erebanê*

*jî wî wetrî Elî axaye Emê xulamê
pêşîyê qehwe danîye ber Elî paşê danîye ber Emê kalê di mêranê
Elî ji şerma apê xwe qawe berdaye orta kirasincanê(?)
go mamo dilê min liyane sed cara bîst cara dilê min xanê
serê min ji mamê mi ra bişo sabun û bi qurban
mala te şewityo eva xerîbê memelketê xerîba ne, kes ûsûla min û mamê min nizanê
min şerma mamê xwe yeqîna te'j Xwedê be qehwe berdaye orda kiras û canê(?)
go mi di mile dîya te kutayo min çi hişê xwe winda nekiryê gerçi emre min wa hatiye not û
nehanê
lawo ez nizanîm dile vê tola hanê di te banê
herdûk peya bûn pisyar bûne di ser piştê maneganê
de mi bala xwe dê Elî yê bi tevê Şîrîn Xanimê li hevguherîn gustîlê di tilyanê
de yeqîna tej Xudê be Elî û Emê siwar bûne li ser piştê manega, li pira Batmanê, kebanê
kêrê kanîya Badîşokê diçûn digîştine karwanê
de çend rojê wana qedîya ye gidî li rê û dirbanê
rojê wana daketîye sîh û yêkanê
daxilbûne korta Bişêrîyê bala xwe dê rakirine du texttirmemanî (?).
nalê xwe bazar kirine timî cara pir cizîr û gidî erzanî
koda nan sitandine bi zêrekî bi sêçareka di mecidîyanê
Emê go lawo dilê min xane sed carî di cara bi mi xanê
lawo tu dizanî emrê mamê te wa hatiye not û nehanê
teze wexta tew lawo te vê sibengê mamê te ne çarsîya ne bazaranê
tu hilde kîsê zêran û peranê
xwe jor da berde Bişêrîya şewitî bigere lawo li bazara li derê sûka li di-
kananê
heta mamê te dibine tevdîra çarsed heywanê
deh rojê te qedîya bû were em ê bibinin tevdîra karwanê
karwanê xwe bar bikin xwêr û xweşî berê xwe bidin memleketê serhedê bajon li rê û dir-
banê
Elî wexta hildabû kîsê zêrane peranê
dakete di Bişêrîya şewitî digere li derê çarsûya bi bazara li derê dikananê
heft rojê wî qedîyabun ji xwe ra digere di nava çarsûya hezîmê giranê
ro ketîye roja di heyştanê
bala xwe dê şeşxanek bazind belekekê li ser milê du heb zilamanê
şeşxane bi zêr û bi zîv hatiye kildanê
heft bazinê zêr tédanê
Elî şeşxanê bazarkirîye bi heft kîsanê
dîsa xweyê şeşxanê şeşxane nedanê
Elî şeşxane bazakirîye bi danzdeh kî-
sanê*

dîsa xweyê şeşxanê şeşxane nedanê
de mi bala xwe da yê kîsê zêrê Elî qelî-
yanê
zivirî hate nava karwanê
hate cem Emê mamê Gindê çêlîgê de vê sivengê çêlîgê di mêranê
Emê bala xwe dê çî renge çî bezel e Elîyê birazîyê wî nemaynê
go mid milê dîya te kutao lewra ku bavê te ji me ye lawo dîya te tol e Elî xarzîyê di pîsanê
dev keçîko ez bala xwe dimê çî renge bizêl te nemanê
rengê te wisa bû ye notanê rengê mirîye di goranê
berxê kê berê te da ye tu ketî kort û newal û nepenyânê
paşîyê tu hatî cem bi apê xwe kalê mêranê
go mamê serê min ji mamê mi ra bişo sabun û gidî bi qurbanê
yeqîna te wusa ji Xudê were birzîyê te çêlîgê mêranê
kesî di heft salîya birazîyê te nedaye nexistîye kort û newal û nepenyânê
mi dîtibu şeşxanek li ser mile du heb zilamanê
heft bazînê Sêrtê dane şeşxane bi zîv û zêra hatiye kildanê
mi şeşxana ra bazar kirîye bi heft kîsanê
xweyê şeşxane şeşxane nedanê
min şeşxane bazar kirîye bi danzde kîsanê
lewra ku kîsê zêrê mi qedyanê
ez hatime cem Emê kalê di meranê
hela çî dibêje ji vê gilî gotina hanê
wexta ku Emê bihistibu vê gilî gotina hanê
hildabû timî cara kîsê zêran û peranê
xwe girêdabû tim dêla xortê Etmaneka bi girêdana kalê di Xerzanê
Emê notanî lokê Musilê daye peşîya Elî ketîye bajarê Bişêrîyê digere tamam li çarsîya li
oba li bazaranê
qîz û bûkê wî şerî tamam rabûne bi ser xanîyanê
bala xwe tê da tim dêla êla Emê Etamnekî kalê di mêranê
de hicûma wî ce serê sivingê secaeta wî notanî secaeta Rustemê Zalî
şeşxane bazarkirîye di vê sivengê bi çarde kîsanê
dîsa xwedîyê şeşxanê şeşxane nedanê
şeşxane ji birazîyê xwe ra rakirîye bi hevde kî-
sanê xweyê şeşxanê dîsa şeşxane nedanê
şeşxane bazarkirîye bîst û çar kîsanê

lîyanê lîyanê..

lolo mamê sibeye dilê mi xanê sed carî bîst cara bi mi xanê

evane şeşxane wa anîne derê dikanê quyumcîyanê

teze Emê mamê Gindê şeşxane bi zêr û bi zîv daye kulmanê
go helal be li milê birazîyê min Emê mamê min ve sivengê Elîyê Etmaneka çelîgê di mêranê
de mi bala xwe dayê deh rojê wana li wê derê qedîyane zivîrîn û hatine nava karwanê
karwanê xwe barkirin karwanê hezîmî giranê
sedê wî deve ye, sedê wî hesp e, sedê wî qatir e, birano sedê wî ga nê
mi bala xwe dê yê yek nanê xwe barkirin karwanê wana ketîye rê û dirbanê
rojê wana ketîye çil û yêkanê
de min bala xwe dê di gava dinêda wexta ketine rê û dirbanê
rojê wana ketîye pêncî û duduyanê
karwanê wana ketîye pozê vê sibengê pira Batmanê pozê kêrê kanîya Badereşê pozê di
kebanê
de min bala xwe dê devê wana derbas bûne qantir û hespê wana gaye wan para manê
Elî kire gazî go mamo dilê min xanê
serê min ji mamê min ra bişo sabun û bi qurbanê
tu îzna min bide ez ê herim nava êla Reşkotanê
bixwim tasê çiqilmastê mîya para werim bigêhijim karwanê
go mi 'd milê dîya te kutao bavê te 'l me ye lawo Elî tole dîya te tole Elî xwarzîyê di pîsanê
dev keçîko hisnê ku rebbê alemê daye te da nedaye çi qul û bendanê
te xwe girêdaye bi tim dêla xortê di Xerzanê
lawo barê namusa xelkê barekî giranê
ne barê qantir û quntira ne barê loka ranabe ji erdanê
dev keçîko tê devê xwe bidî ber devê qîzan û bukanê
pêra dikevî lawo galegalê şorîyê giranê
xelkê berê te de, tê birevî kort û neval û nepenyane
lawo çavê çolix çoçixê me mane rê û derbanê
eva du mehê me qedyaye mamê te ketîye serê û dirbanê
xelkê mi bikuje lawo êla Etmaneka êleke girane wê bimîne bê xwedî binya Bitlîsê bê xudanê
go mamo dilê mi lîyane serê mi ji mamê mi ra bişo sabun û qurbanê
waxta ez derketim ji nava êla Etmanekanê
mi 'j amojna xwe ji pîreka xwe ra sond xwarîye bi her sê telaqê pî-
rekanê
hey mala te şewityo fetfa wî neyê ditînê Şam ji Helebê pîncê Şemê, babê hesin, sîwarê
çerçeçî nebinim her du çavanê
ez pêra nekevim herbeke giranê
tu car dê Elîyê etmanekî xwer û xweşî berê xwe nade nava êla Etmanekanê
lîyanê lîyanê lîyanê lîyanê mamo dilê mi lîyanê

ax lîyanê lîyanê..

Elî waxta gotibu vê gilî gotina qisedanê (?).

pozê kebanê

lawo ev dewa hanê dawakê giranê
 ya ku hatiye serê mi bira neyê serê dar û bera, gurê serê ci di çîyanê
 Elî siwar dibu ji ser pişta manegê berê xwe dabu nava êla Reşkotanê
 Şîrîn Xanim sekinîye timî cara li ser tevnan û teşyane, xalîçane nîşanê qîz û bukê Reşkota
 dike nexşan û nemuşanê
 bala xwe didiyê gava Elîyê etmanekî emre wî çarda sekîniye li ser pişta manegê, derê konê
 hezimî giranê
 xwe girêdaye bi tim dêla xortê di Xerzanê
 de mi bala xwe dayê girtibu dûzgîna manegê deste Elî girtibû biribû aliyê heremê ketine
 keyf û henek û laqirdîyê giranê
 ji Elî ra hazir dike qawekê parî nanê
 de mi bala xwe dayê kire gazî go ez heme ez dergîsta Filîtê Quto, pîncê Şemê, bavê hesin,
 sîyarê çerçeçîya axayê êla Reşkotamê
 yeqîna te'j xudê be xêncîrî destê Elîyê etmanekî destê çî kesê neketîye nava taxîma deq a
 sing û beranê, kesî nedîtîye hê tim cara sere çendê zer memkanê
 ax ji te ra afîyet û hinoş û canê, îşala tu'j mi ra bibî malxî
 e'j tera bibim bermalî mala giranê
 ax lîyane lîyane..

lolo mamo dilê mi xanê sed carê vî cara bi mi xanê. [Can-
 mihemed nurî can]

ay lîyanê lîyanê..

Elî bala xwe didê xortekî sekinîye di hêşîya kon da serê xwa havêtî xewekî giranî
 heft doşek di bindane, heft balgî li ber serîye, heft balgî li binê linganî
 xortekî notanî kemal bi sera sekinîye bi mendîlê, bawêşîn dike bawêşîna di mêşanî
 Elî wî çaxî mala xwe xira kirbû go Şîrîn Xanimê ew xortê wa nê kê ye serê xwe avetîye
 nava cî û yataxanê
 go çira ti nasnakî wê ye Filîtê Quto, pîncê Şemê, bavê hesin, siwarê çerçeçînê, ledike fit û
 bi dumanê
 yeqîna te ji xude be ew axayê êla Reşkotanê, timî cara dergistîyê mi yê heft salanê
 e'j te ra sond bixwim bi mi navê quranê
 xwenjîrî deste Elîyê Etmanekî destê çî kesî neketîye nava taxîma deq a sing û
 beranê
 kesî nedîtîye hêj serê zer memikanê
 waxta Şîrîn Xanimê gotibu van gilî gotinê hanê
 de mi bala xwe de Elî ji Filîtê Quto çedibu sere xwe rakirbû ji nava cî û yataxanê
 Elî navî zîlamî notanî Elî nasakî gamêşanî
 bi xortê ser xwera digo, benamuso xelk namusa mi şiyar dibe hela tu ser mi ra sekinîye bi

*destmalê bawendikî bawêşîna mêşanî
Elî bala xwe didê timî cara wêderê îş derbas dibe gidî ji
îşanê dê mi bala xwe dê pê manegê vedike ji qeydanê
sar dibu li ser pişta manegê di derê konê hezimî giranê
go Elî lawo sibeye dilê mi xanê
mi sondeke li ser sond xwar bu
e'l pozê kêrê li Kevanê kêrê li kanîya Badîşokê, lawo li tepê Badereşê li pozê Ke-
vanê ji êla Etmanekî nestînim pac û xeraca rêyanê
lewra ku mamê te rojekê bi kêrî mi hatibu ez j'istandibum ji deste Êzîdîyanê
de yêqîna te wisa were ji erdê hetanî asîmanê
xilasbuna te tune ji destê Filîtê Quto, pincê Şemê, bavê hêsin, çelîge di mêranê
lawo ezê te bikujim jina te bêxweyî bimîne'l berserê dîwaranê
lawo heke ez te nekujim ezê bac û xeraca te'j te bistînim şexşana milê Elîyê Etmenakî na-
musa di çelîgê mêranê
ax lîyanê lîyanê lîyanê dile mi lîyanê
[Wey seeta te xweş be Nurî]*

ax lîyanê lîyanê..

*Elî wexta vê sibengê siar dibu di ser pişta manegê berê xwe dabu pozê Kevanê go
law Xudê deve û qatir derbas bune hesp gayê wê çemê Xabur para manê
go mamê serê min ji mamê ra bişon sabun û biqurbanê
Filîtê Quto sond xwarîye bi her sê telaqê pîreka, jin ji mêra têne berdanê
berê xwe dine malê du babanê
hetanî timî cara vê sibengê were pozê Kevanê
wê ji mi bistîne şexşana mile mi timî cara bac û xeraca rêyanê
go mid milê dîya te kutao bave te'j me ye mi ne go Elî tole xarîzye di pîsanê
lawo barê namusa xelkê barekî giranê*

Cimeeta hazir evad vê derê da meqamê hanê son da. Îcarî Filîtê Quto, radibe tevdîra pênsed mêrê Reşkotî dibine mêrê egîd û aîrad kaxiznamê xwe bela dike pênsed mêrê en birîncî hildide. Wî çaxî Şemê bala xwe dê Filît diçe şerê Emê mamê gindê Elîyê Etmanekî. Wî çaxî tê hêşîya kon da, ji mirina kurê xwe nerazîye ku here çimkî Emê mamê Gîndêye Elî navê wana'l dînyayê belav bûne du merên zehf elhede bune. Zane ku çûyîna kurê wî heye hatina wî tune. Erê.

hey loor.

Şemê li hêşîya kon sekinîye, desmalê'l ser destê xwe'd gerine, we'j berxê xwe ra kilamekê bêje dilekî şikestî. Ka hela çi jêra dibêje

hey lor hey lor..

Şemê go Filîto lo lawo subeye dilê mi lîyanê

serê dayîka te 'j tera bişon sabuna Helebê lawo bi qurbanê

lawo tu guhê xwe bide van galegalê şorîyê hanê

lawo secda didûya bibuya wê jiboy bo vê sibengê rebbê alemê ku kira êca tê bi çûya bona
dê û babanê

tembî û wesîyata mi li te be lawo neşkêne xatirê dê û babanê

lawo nava dilê mi şewitî, kezeba dayîka te wa hate xwarê

(wey seeta te xweş)

lo lawo nayê bîra te da Emê mamê Gindê l'pozê kêrê tu sitandbuy ji destê yê Êzidyane
qencîya wî li ser te ye hettanî yedî sûlalate rabe lawo ranabe l'bîne qencîya Emê mamê
Gindê çelîgê mêranê

berxê tembî wesîyata mi 'l te be, lawo neke vê sibengê, tovneke pênsed mêrê Reşkotanê
berê xwe ne de pozê Kevanê

Elî û Emê du merê ne wusa ne, ji heft salîya xwe da nedane çî kesê bac û xeracê rêyane
berxê

lolo lawo yeqîna te 'j Xude be Emê mamê Gindê wê te bikuje, çolix û çoçixê te bê xweyî
bimîne li ber serê dîwarane berxê

hey lor hey lor..

hey lor hey lor Şev rebenê.

Îca wê Filît perdekê j'cîya xwe ra bibêje ka hela çî jê'radbêje.

hey lor hey lor..

Filît digo dayê dilê mi lîyanê

mi sond xwarîye bi her sê telaqê pîrekanê

jin û mira têne berdanê, berê xwe didine malê du babanê(?)

vê sibengê hetanê Şam û Helebê fetva wî neyê ditînê de vê sibekê danzde alîmanê

de yeqîna te 'j Xudê bê mi tob kiriye pênsed Reşkotanê

sibê berê xwedime pozê Kevanê

ezê li Elîyê Emê bigirm rêya Kevanê

paşê dawîya kerwan timî cara pêşîya karwan bizivirim biçime dawîya kerwanê

ezê ji Elîyê Etmekî bistînim bac û xeracê rîya, şeşxana milê wî sitandîye bîst û çar kîsanê

heft bazinê zêr tédanê şeşxane sade bi zîv û zêr hatiye kildanê

dê hetanî berxê te timî cara Elîyê etmanekî ne kuje, de tu car yeqîna te

ji Xudê bê xwêr û xweşî nazivire nava êla Reşkotane berxê

hey lor hey lor..

hey lor hey lor kesîrenê (?).

Şemê kire gazî go Filîtê mi lawo karwanê hanê karwanê xwê-
ye karwanê hanê karwanê Emê mamê Gindê ye
serî vir e paşî maye li gire Zoxê ye
lawo çavê çolix û çoçixê wana mane li rê û dirbê ye
lo çil şev e, pêncî, du mehê wan qedyane dajon li sere rê û dirbê ye
lo lo lawo ke tu bi ya dayîka xwe bikî neçe pozî kêrê kanîya Badîşokê pêşîya karwanê Emê
mamê Gindê ye, de du mêr newusanin heft salîya xwe da, nedane çi qul û benda bac û
xeraca rê ye berxê
hey lor hey lor..
hey lor hey lor Şem rebenê.
[Can bra can].

hey lor
subeye dilê mi dibê yê, sibeye dilê mi dibê ye sed carî bi cara bi mi dibêyê
Filîtê Quto pîncê Şemê ye, tob kirîye pêncsed mêrê Reşkotîye ketîye rê û dirbê ye
Şemê dihate pêşîya Filîtê Quto vê sibengê go Filîtê mi lawo sibeye dilê min li mi sibengê
ew qa mi hevî kir
lawo mi 'j rebbê alemê ew qa dua û zarî kir
Filîtê mi 'l malê suwar bû xwe girêda tevdîra herba xwe kir
lawo tu bala xwe bidê bazbend girêda, fenanî cara hemayîla xwe ji bîr kir
lawo te de te qesta kuştina Emê mamê Gindê, Elîyê etmanekî beranê serpireşî kir berxê.
lolo lawo yeqîna te 'j Xudê be
heçîyê bajo bedevê tifînga va zilama
berxê
lawo mi ew qa 'j rebbê alemê hevî kir
tu car de tu xilas nabî ber deve tifînga Emê etmanekî Elîyê mamê wî vê subeke, Emê Elîyê
birazîyê wî bi tenê
êca lawo cara vê carê timî cara ezê bêjim Filîtê mi 'l malê suwar bu
lê fenanî cara hemayîla xwe ji bîr kir berxê
hey lor hey lor..
hey lor hey lor Şem rebenê.

hey lor
sibeye dilê mi
lîyanê
Filîtê Quto tobkirîye pêncsed mêrê Reşkotayê, bi kefil û bi

*dumanê, dajo pozê kêrê, sekîni pêşîya kerwanê.
pêşîya kerwan veğerandin ser dawîya kervanê
bi sê denga li Emê mamê Gindê kire banî
go heta tu'l pozê kêrê nedî mi bac û xeraca
rîyanê. yeqîna te'j Xudê be karwanê Emê
mamê Gindê, Elîyê birazîyê wî derbas nabe
ji pozê Kevanê
go hey mala te şewitîyo eva du mehê me qedîya em ketine serê rê û dirbanê
tu cara vê carê ji me nestîne pac û xeraca rîyanê
nayê bîra te da mi tu sitandibû lawo ji destê Êzdîyanê
te'j mi ra son xwaribu bi sonda bi her sê telaqê pîrekane
fetwa wî neye dîtîne Şam û Helebê cem danzde alîmanê
tu carna tu'j karwanê êla Etmanêkî nestîni pac û xeraca rîyanê
hey lo lawo belkî tu belaya xwe'j Xudê bibînî tu nizanî va du mehême qedîya ye sê meye
çolix û çocixê me qetyane
lawo em ketine pozê Kevanê vê subengê ga û di hespê me para mane berxê
hey lor hey lor kesînenî (?)*

hey lo

72

*Filît go Emê dilê min lîyanê.
min vê sibengê sond xwarîye bi her sê telaqê pîrekanê, jin û mêra têne berdanê.
heta tu'l pozê kêrê nedî mi da pac û xeraca rêyane karwanê derbas nabe li rê dirba li pozê
Kevanê.
[can can]*

*go lolo lawo mi nizanbu tu kasib ketîyi, gelê seyîsa
qantîrekê bidine Filîtê Quto, ji pêşîyê yêkî ji ortê
yêkî ji dawyê pac û xeraca rîyane
bîra bikşîne bajarê Hezro timî cara bifroşe
îsal pêra pê bibine xerzemê sibengê xerc û mesrefa mala girane berxê
heylor hey lor..
hey lor hey lor em karwanîne*

*hey lo mi bala xwe de Filît go Emê dilê
mi
lîyanê
ez ne kasibê malê dinyaligê ma wa hatime pêşîya karwanê
tu qantîrekê bidi mi da yêkê ji pêşîyê, yêkê ji ortê yêkê ji qola paşîyê bac û xeraca rêyanê*

tê bidî mi da lawo ezê vê sibengê şeşxana milê Elîyê etmanekî, te sitandîye bi bîst û çar kîsanê, heft bazin zêr tédane, şeşxane bi zêr û zîv hatiye bi kildanê lolo lawo tu yê bidî mi da bac û xeraca rêyana paşê wê karwanê te derbas li vê rê û dirbane berxê
hey lor hey lor.
hey lor hey lor Şem rebenê.

hey lor
Filît gotibu vê gilî û gotina wanê
di tama ji nava çavê Emê rabûne notanê çokê di devanê
mi dî bi sê denga' l li Filît kire banî, go lawo meriv birde nake qala silaha milê tu camêranê mi şeşxana milê birazîyê xwe sitandîye bîst û çar kîsane, heft bazinê zêr tédane, şeşxane bi sade bi zêr û zîv hatine kildanê
lolo lawo sibê ezê herim nava êla Etmanekanê
wê were pêşîya mi da qîz û bukê êla Etmanekanê
wê bêje ka şeşxana milê Elîyê Etmanekî te sitandîye bîst û çar kîsanê
ya di destê mi da bimîne ezê bêjim mi Elîyê birazîyê xwe li welatê Reşkota zewincandîye.
lolo lawo qelendê Şema dayîka te li ser be, lawo hê şeşxana milê birazîyê mi giranê berxê.
heylor heylor.
heylor heylor Şem rebenê.

hey lor
Elî ki vê sibengê mamê Gindê kire gazî go Elî lawo dilê mi lîyanê.
Filîtê Quto di gava dinê da hatiye lawo teresê Şeme li pêşîya karwanê.
ji mamê dixwaze pac û xeraca rîyanê.
te'd go ez mêrekê çê me ez bala xwe didimê bavê te li me, dîya te tole Elî xarzîyê pîsanê.
lawo tu derkeve (?)

hey lor
lo lawo sibeye dilê mi lîyanê.
Filîtê Quto' j mi dixwaze pac û xeraca rêya şeşxana milê birazîyê mi Elî çelîgê mêranê.
lawo qîmeta şeşxanê tine ezê bidime te da.
wê werne peşîya mi da qîz û bukê êlê wê bejin ka şeşxana milê Elîyê etmanekî ka vê sibengê civane.
ezê bêjim dilê mi dibeye lawo mi mamê xwe vê sibengê birazîyê xwe yê Elî li welatê Reşkota zewicandîye.
mi şeşxana milê birazîyê xwe ser qelendê dîya Filît daye navê wî Şemê ye berxê.
heylor hey lor.

hey lor hey lor Şem rebenê

hey lor

*Emê go Elî lawo dilê mi dibêye, pîncê Şeme gava dinê da hatye pozê kêrê mi'd
xwaze pac û xeraca rêyê*

min milê dîya te kutao tu derkeve'd pozê kêrê li dawîya kerwan, were serê rêyê.

waxta gotibu vê gilî gotin û qisedana wanêye

*Elî derketibu li dawîya kerwan hatibu cem mamê Gindê go mamo sed carî bîst cara bi mi
mamo*

lolo Emê ha Emê tu şexxanê bi mi ra dagire misqalê bi deremê

ezê'd gava dinê da nîşa bavêjime Filîtê Quto sîyarê serbixêlî pîncê Şemê

de yeqîna te ji Xudê be welgerînim notanî kewa ser kelemê berxê

hey lor hey lor.

hey lor hey lor kesînemî (?)

hey lor

sibeye mi bala xwe dê Şemê kire gazî go Filîto, lo lawo mi hêvî kir ew qa te hêvî kir

Filîtê mi'l malê suwar dibu cara vê carê fenanî cara hemayîl ji bîr kir

lêlê lawo subeye dilê mi dibêye mi'j tera ne go neçe pêşîya karwanê Emê meme Gindê vê

sibengê, Elîyê birazîyê wî çelîgê mera va çil şevê vana qedîyane dajon û li rê û dirbê ye

gele vê sipengê siwar û peyayê Reşkota wîn'j boy Xudê şadeke Filîtê mi'j cara vê carê

li ber devê tifenga Elîyê bilipite, de yeqîna te'j Xudê bê ezê bêjim Filîtê Quto pîncê

ne Şemêye berxê

hey lor hey lor.

hey lor hey lor Şem rebenê

go Filîto lo lawo memanî xweş memanî

lawo Xudê xirab bike karwanê me bi karwanî

lawo tu merfekî ehmeqî xwe dinyanê te nezanî

te cara vê carê xwe girêdaye bi romanî

te pêncçsed mêrê Reşkota bi xwe ra

hilanî

tu'b ser çî aqilî hatî pêşîya vî karwanî

tu nizanî eva çî lawo çil salê me tamam bune nava êla Etmanekada bûye nav giranî

lêlê lawo ger cara vê carê tu be devê tivinga birazîyê mi xilas bî

bira Şema dayîka te çong dayne erde bê mi teze xura Filît anîye berxê

heylor heylor..

heylor heylor ez karwanîme

heylor

*Elî go mamo subeye kevanê kêrê kanîya Badereşê pira Batmanê gira li girika
bala xwe didimê pira birîye zora van hindika
ji navê Filîtê Quto berjer diçû nava êla Reşkota, Şemê dihate pêşîyê go lawo
mêrê li te da, mêr kîj wa bu, go daye ez bextê te zilama xirab nakim
ew mêrê li mi dane, pêçsed mêrê Reşkoti bi hevra dijenê, vana hevsarê qatir û ga li
mile xwe va lodikin
pêra digo dayê nêçîrya notanî hirça birîndare, dê gelîya da tinê bajo ser kurika berxê
heylor hey lor..
hey lor hey lor Şem rebenê*

hey lor

*Şemê kire gazî go Filîto li lawo dilê min ji halê dil te şewîtî
lawo dilê mi ji halê dilê te şewîtî
lawo tu gava dinê da çerxa berxê mi çerx zivirî timi cara di gava dinê da şeşxanê didi destê
te da ne' dxebitî
Şeşxana li ser milê Elîyê Etmenakî timî cara de vê sivengê de vê sivengê dilipitî
gelê Reşkota hun ê çêbin çê bixebitin
mi dî gava dinê eva sîyarê serbixêlî d'nava xuna xwe da notanî kewê gozel dipilpitî
hûn derbeka li can û bedena Emê mamê Gindê, Elîyê birazîyê bixin
hûn xema Filît neken, ezê bêjim Filîtê Quto bizmarek bu ji binê kondira min şiqitî berxê
heylor hey lor..
hey lor hey lor Şem rebenê*

*Emê go Elî lo lawo Kevanê kêrê kanîya Badîreşê pira Batmanê, bişewite li vi tatî
di gava dinê da sîyar û peyayê Reşkota girane pêncsed zilam pey Filtê Quto bûne
ta vê sibê bûne qatî
qe nizane şeşxane di milê me da xira biye lawo kekê te birîndare şeşxana di destê te da vê
sibengê bûye qatî
qe nizane Emê mamê Gindê eva du mehe'l melmeketê xwe derketîye li serê rê û dirbane
bûye notanî keweke batî
lolo Elî lawo tu çêbe, çê bixebite, derbeka li can û dil Filîtê Quto pîncê Şemê sîyarê ser-
bixêlî bixe
bira li welatê Reşkota ra nebên piştî me êl nebe melîkê li welatî berxê
heylor hey lor..
hey lor hey lor ez Kesferîme*

hey lor

*Elî go mamô sibeye Kevanê kêrê kanîya Badereşê pira Batmanê bişewite, wê
vê sibengê wa li dilê mi 'j halê dilê mi mêzekir*

[Can nuredîn can].

de mi bala xwe de li gava dinê da pişt cinazê Filîtê Quto berjêr diçu (?)

*mala Şemê dihate pêşîye go, lawo merkê te da merkê ça bu, go dayê Elîyê Etmanekî
sê derbê xwe li can û bedenê mi teze kir*

rextê romanî qeytanê hidirî şal û şapikê mandanê 'd xûnê da şeperze kir

lêlê dayê bang dîke ez hatime kuştinê 'd bextê xweşmêra xirab nakimê, mi pênsed

mêrê Reşkota bevra diçinê wan e hevsarê qatir û ga li pê xwe ve lode kir

de nîşanê xwe kim dikim û mu jî canê xwe şaş nekir daye+

hey lor hey lor.

hey lor hey lor Şem rebenê

hey lor

Emê go lawo dilê mi lîyanê

şêst peyayê me wa 'tine kuştinê, ez û birazîyê xwe 'b tinê manê

lawo mamê te birîndare 'b derbê bê xweyê şeşxananê

êla mamê te maye 'l welatê binya Bilîsê bê xweyî bê xwedanê, çavê

çolix û çocixê me mane rê û dirbanê (diqede) (Koçersor, 2021).

بنية الأسلوب والعاطفة في قصة "ممو زين" للبطوي

Hasan MORAD

Avahîsaziya Şêwaz û Hestan Li Çîroka "Mem û Zîn" a el-Botî The Structure of Style and Emotion in the Story "Mam and Zein" by al-Bouti

Hasan MORAD

ORCID: 0000-0001-9179-574X | hsnmr159@gmail.com
Dr., Arabic Language and Rhetoric, Faculty of Theology, Van Yüzüncü Yıl University, Türkiye.

Citation/Jêgir/Atif:

Morad, H. (2024). Bunyetu'l-uslûbi we'l-'atîfeti fi qisseti "Mem û Zîn" li'l-Bûtî. Kurdiyat (9), 77-94. DOI: 10.55118/kurdiyat.1457501

Article Types/Cureyê Gotarê/Makale Türü:

Research Article/Gotara Vekolînê/Araştırma Makalesi

Received/Dema Hatîne/Geliş Tarihi: 22.03.2024

Accepted/Dema Pejirandinê/Kabul Tarihi: 11.06.2024

Publication Date/Dema Weşandinê/Yayın Tarihi: 30.06.2024

Peer-Review/Hekemî/Hakemlik:

Double anonymized-Two External/Cot Nenas-Du ji derve/
Çift Taraflı Kör Hakemlik-İki hakem

Reviewing and Plagiarism/Nirxandin û İntihal:

This article has been scanned by iThenticate plagiarism website./ Ev gotar di malpera întihalê ya iThenticate ra hatiye derbaskirin./ Bu makale iThenticate adlı intihal sitesinde taranmıştır.

Ethical Statement/Beyana Etîk/Etik Beyanı:

It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited./ Hatîye beyankirin ku di pêkanîn û nivîsîna vê xebatê de hemû rêzikên zanistî û etîk hatine şopandin û hemû çavkanî bi awayekî tîkûz hatine referanskirin./ Bu çalışma yapılırken ve yazılırken bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve kullanılan tüm kaynaklara uygun şekilde atıfta bulunulduğu beyan edilir.

Conflicts of Interest/Nakokiyên Berjewendiyên/Çıkar Çatışması:

There is no conflict of interest between the author and any parties in the article./ Di gotarê de li navbera nivîskar û ti aliyên din nakokîya berjewendiyê tune ye./ Yazar ile makalede yer alan taraflar arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Grant Support/Alîkarîya Darayî/Maddî Destek:

The author acknowledge that they received no external funding in support of this research./ Nivîskar beyan dike ku wan wî ji bo vê vekolînê ti fonên derveyî wernegirtine./ Yazar, bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadıklarını kabul etmektedirler.

Copyright & License/Mafê Telifê & Destûr/Telif Hakkı & Lisanslama:

Authors publishing in the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0./ Nivîskar li jer lisan-sa CC BY-NC 4.0 mafê xwe yê li ser xebata xwe diparêzin./ Dergide yayın yapan yazarlar, CC BY-NC 4.0 kapsamında lisanslanan çalışmalarının telif haklarını saklı tutarlar.

ملخص

قدمت هذه الدراسة عرضاً لبنية الأسلوب والعاطفة في قصة "ممو زين" لمحمد سعيد رمضان لبوطي. والهدف منها هو بيان ما تمتاز به القصة الإسلامية من الأساليب والعواطف الجياشة المختلفة وأثرها في جمالية القصة من خلال هذه القصة، واتبعت في ذلك المنهج الوصفي التحليلي، والمقصد من مفهوم البنية ذلك التركيب الذي تم تنظيمه من عدة حروف وهيئات وبُني عليها أصل الكلمة، وله شكله الخاص ووحدته الذاتية التي تتوقف على غيرها، وتتعين، عبر مشاركتها لغيرها من العبارات. أما كاتب القصة "البوطي"، فهو عالم متمكن في مختلف العلوم الشرعية بشتى اختصاصاتها، ومطلع على العلوم الحديثة الكونية والفلسفية بالإضافة لذلك فهو أديب وكاتب حكيم ظهرت ابداعاته الأدبية فيما كتبه من قصص وروايات، وعلى رأسها قصة "ممو زين"؛ وهي قصة حب نشأت بين شاب وفتاة بدأت بنظرة ثم تحولت إلى علاقة حب جنوني وفصل بينهما صاحب الفتنة والقطيعة وقع الافتراق بين الحبيبين مما أدى إلى البعد؛ فارتفع عشقهما إلى الله تعالى فماتا على هذه الصورة من البراءة. وقد استخدم الكاتب عدة أساليب لغوية في هذه القصة كأسلوب التشخيص بتحويل شيء معنوي إلى شيء مادي ملموس أو العكس من خلال تشخيص الصورة التعبيرية للشخصيات أو لشيء ما. وأسلوب السرد في الوصف من خلال وصف حالة المجتمع التي تعيش فيه شخصيات القصة، ووصف الأحداث الاجتماعية فيها من خلال وصف المعاناة التي عاناها كلا العاشقين نتيجة خلفية البنية الاجتماعية من عادات وتقاليد وعقائد دينية، وكان ضحيتها احتراق حبيبين عاشقين بنار الحب. وقد رافقت أحداث هذه القصة مجموعة من العواطف التي تنشأ لدى الإنسان إحساس بها كعاطفة القلق والخوف، والغضب، والحب الصادق، والإيمان بالله، والاكتئاب، والشوق والحنين، وامتزاج بعضها مع بعض. وتوصلت الدراسة إلى أن الأسلوب والعاطفة من أهم الفنون التي تتجمل بها القصة وتظهر فيها براعة الكاتب في سرده لأحداث القصة، كما أنها أكدت أن البوطي رحمه الله يمتاز بمقدرة علمية وأدبية من خلال أسلوبه البديع في هذه القصة، وغيرها من النتائج التي سترد في نهاية هذه الدراسة.

الكلمات المفتاحية: القصة، الأسلوب، العاطفة، ممو زين، البوطي.

Kurte

Ev xebat, avahîsazîya şêwaz û hestan di çîroka "Mem û Zînê" ya Mihemed Seîd Remezan el-Botî pêş-
kêş dike. Armanca xebatê danasîna şêwaz û hestên bi coş a ku çîroka Îslamî pê tê çîyawazkirin û herwisa
destnîşankirina karîgerîya wan a li ser ciwankariya vê çîrokê ya wekî numûne ji bo çîroka îslamî. Vê ve-
kolînê rêbaza wesfî û analitik bi kar anîye. Ji têgeha avahîsazîyê mebest ew terkîba rêkêxistî ye ku binyatê
peyvê li ser hinek herf û forman ava dike û ew xwedî formeke taybet û yekgirtineke navxweyî ye ku bi vê
çendê ve bi yê din ve tê girêdan û bi rêka pişikdariya wê ya di çendîn rist û derbirinan ve tê diyarkirin.
Nivîskarê çîrokê el-Botî jî di hemî zanistên şer'î yê muxtelîf û di hemî îxtîsasên wan yê cûrbicûr da
zanayekî jêhatî û pispor bû. Ew di zanistên nû yê gerdûnî û felsefî da jî zanayekî serwest bû. Ji bilî van,
ew kesekî edîb û nivîskar ê jîr bû. Di heman demê de edebzan û jîr bû. Desthelîya wî ya edebî di çîrokê
romanên wî nivîsî da, taybetî di çîroka "Mem û Zînê" da diyar dibe. Ew çîrokeke evînî ye ku di navbera
xortekî û keçekê da bi awirekê ve dest pê kirîye û paşê ew evin bûye vîneke dîn û sewda. Lê kesekî fitnekar
kefte di navbera wan da û bû sebebê ji hev dûrkeftina wan. Paşê ji hev dûrketina evîndaran rengê evîna
wan guhorî û evîna wan bû eşqeke îlahî û herdu bi pakî û masûm gîyanên xwe ji dest dan. Nivîskar di vê
çîrokê da çend şêwazên zimanî bi kar anîne, wekî şêwaza kesayetîpêdanê ya bi guhorîna tiştên manewî ji bo
tiştên madî û fizîkî, yan jî berevajî vê gelek caran kartêkerên çîrokê yan her tiştêkî din bi şêweya wêneyên
derbirînê (te'bîrî) ve dane naskirin. Şêwaza vegêranê ji ber wesîfkirina rewşa civakê ya karêkerên çîrokê
tê da jîyayî, şêwazeke teswîrker e û herwisa bi rêka vegêrana bela û derdeserîyên ji encama paşxaneyê
civakî, 'urf û 'edetên klasîkî û bîr û bawerên ayînî bi serê herdu evîndaran da hatî, wesîfkirina rûdanên
civakî hatîye kirin. Rûdanên vê çîrokê digel komeke hest û coşên insanî yê wekî dudilî, tirs, kerb, vîna ji
dil, bawerîya bi Xwedê, bêzarî, şewq û hesretê ve hevalîyê dike. Vekolîn gehîştîye wê encamê ku şêwaz û
lîrîzm giringtirîn hunerên ciwankirina çîrokê ye û herwisa di vegêrana rûdanên çîrokê yê di vê berhemê
da desthelî û şarezayîya nivîskarî berçav dibe. Baş diyar dibe ku Xwedê jê razî Botî xwedîyê şîyanên 'ilmî
û edebî bûye û ev çende di şêwaza wî ya nestele ya di vegêrana çîrokê da diyar dibe û encamên din dê li
dawîya vekolînê bêne pêşkêşkirin.

Peyvên Sereke: Çîrok, Şêwaz, Lîrîzm, Mem û Zîn, Mihemed Seîd Remezan el-Botî.

Abstract

This study analyzes the style and emotional structure of the "Mam and Zein" story by Mohamed Said Ramadan Al-Bouti. The aim is to highlight Islamic stories' distinctive styles and various intense emotions and their impact on the story's aesthetic through this narrative. The study uses a descriptive-analytical methodology, with the structure formed by several letters and entities upon which the word's origin is built. It has its form and self-contained unity that depends on others and is necessary through its interaction with other expressions. As for the story's author, Al-Bouti is a knowledgeable scholar in various Islamic science fields and well-versed in modern cosmic and philosophical sciences. Additionally, he is a wise writer whose literary creations are visible in his stories and novels, with the prominent one being the story "Mam and Zein", a tale of love that develops between a young man and a girl, starting with a glance and evolving into a passionate love relationship. However, they are separated by a person who sows discord and division, leading to the lovers' separation, which elevates their love to God Almighty, and they die in this state of innocence. The author uses several linguistic techniques in this story, such as the diagnostic method of transforming something abstract into something tangible or vice versa by diagnosing the expressive image of the characters or something else. The narrative style involves describing the societal conditions in which the characters of the story live, as well as describing the social events by depicting the suffering experienced by both lovers due to the background of the social structure of customs, traditions, and religious beliefs, which leads to the burning of two lovers in the fire of love. The events of this story are accompanied by a range of emotions that arise in humans, such as anxiety, fear, anger, genuine love, faith in God, depression, longing, nostalgia, and the blending of some with others. The study concludes that style and emotion are among the essential parts that adorn the story and showcase the writer's skill in narrating the story's events. It also affirms that Al-Bouti, may God have mercy on him, is distinguished by his scientific and literary ability through his exquisite style in this story, among other results that will be discussed at the end of this study.

Keywords: Story, Style, Emotion, Mam and Zein, Mohamad Saed Ramadan al-Bouti.

المدخل

إن الأسلوب علم ويعرف عند البلاغيين بالطرق المختلفة في استعمال اللغة استعمالاً فنياً لغرض التأثير في المشاعر الإنسانية. أي بمعنى أنه فن القول، والإنشاء، والتعبير عن المشاعر بأسلوب أدبي مؤثر في العواطف الإنسانية، فهناك علاقة بين البلاغة والأسلوب، إذ إن غايتها واحدة في فن القول والإنشاء والتعبير عن المشاعر بأسلوب أدبي رفيع (مختار أمين، 99، 2018). والأسلوب علم له جذور في تاريخنا وتراثنا العربي في عناصره ومقوماته الفنية الأصيلة، وهو طريقة من طرق التعبير يسلكها المتكلم في منظور الشعر والنثر.

يهتم الأسلوب بدراسة بنية النص الأدبي من خلال الصياغة والتعبير، وبذلك يلتقي الأسلوب بالبلاغة؛ لأن كليهما واحد في علاقتهما بالنص الأدبي وغايتها واحدة في الوصول بالمعنى إلى أجمل صورة وأحسن عبارة في المتلقي، وهما فرعان من علم الجمال. ولذلك سأقدم في هذه الدراسة عرضاً لبنية الأسلوب والعاطفة في قصة من القصص الإسلامية الجميلة ألا؟، وهي قصة "ممو زين" لمؤلفها الكاتب والأديب والعالم الكبير الدكتور محمد سعيد رمضان البوطي الذي له باع طويل في العلم والأدب. وهو منهل جامع لعلوم مختلفة والدليل على ذلك تمكّنه من العلوم وكتاباته وأسلوبه، ورأي العلماء المتخصصين وأهل العلوم فيه. وأنا بدوري سأسلط الضوء على أسلوبه في كتابته لقصة "ممو زين" من ناحية البنية الأسلوبية والعاطفية لهذه الرواية.

أما الدراسات السابقة لرواية "ممو زين" للدكتور البوطي فهي دراسات قام بها بعض طلاب الأجناب الغير الناطقين باللغة العربية، فمن هذه الدراسات: القيم الدينية في رواية "ممو زين" لسعيد رمضان البوطي (دراسة تحليلية في علم الأدب الاجتماعي) إعداد: محمد مالك المشهوري، إشراف: عبد الرحمن الماجستير، قسم اللغة العربية وآدابها كلية العلوم الإنسانية، جامعة مولانا مالك إبراهيم الإسلامية الحكومية مالانج، لعام ٢٠١٠م، هذه الدراسة تتحدث عن أنواع القيم الدينية، وعوامل ظهور قيم الدينية في رواية "ممو زين"، وأيضاً هناك دراسة أخرى بعنوان: "العملية الإبداعية في رواية" ممو زين لرمضان البوطي "دراسة أدبية نفسية، بحث جامعي لطالبة يولا أكتافيا، بإشراف: مصباح السرور، الماجستير، وهي أيضاً في نفس الجامعة السابقة، جامعة مولانا مالك إبراهيم الإسلامية الحكومية مالانج، لعام ٢٠٢٠م، وخصت الدراسة بكشف عن العملية الإبداعية، ووصف عملية تقنية الكتابة في رواية "ممو زين"، من خلال وصف الشخصية بطريقة مباشرة وغير مباشرة. ودراسة ثالثة بعنوان "الصراع النفسي في رواية" ممو زين" زين" للدكتور البوطي: دراسة سيكولوجية أدبية، لشوت مزدلفة، إشراف: دكتور شريف الدين الماجستير، جامعة الرايزيري الإسلامية، دار السلام. بندا أتشييه، لعام ٢٠٢٠م، هذه الدراسة عبارة عن ذكر الحالات النفسية لدى شخصيات الرئيسية في رواية "ممو زين".

أما دراستنا هذه المعنونة بـ "بنية الأسلوب والعاطفة في قصة ممو زين للبوطي"، فتختلف عن الدراسات السابقة بالتركيز على دراسة تحليلية لبنية الأسلوب والعاطفة في قصة "ممو زين"، والتي نأمل أن تكون دراسة جديدة ومفيدة تضاف إلى المكتبة العربية الإسلامية المعاصرة.

وسأتبع في دراسة بحثي هذا المنهج الوصفي التحليلي من خلال مفهوم البنية والأسلوب لغة واصطلاحاً، وذكر بعض أنواع الأساليب اللغوية، التي استخدمها الكاتب في روايته، كأسلوب التشخيص، وأسلوب السرد، وأسلوب الوصف، والتعرف على مفهوم العاطفة أيضاً لغة واصطلاحاً، ومن ثم ذكر عدة أنواع من العواطف والمشاعر التي حوتها هذه القصة مع الشرح والتحليل وذكر بعض الشواهد عليها من هذه القصة التي نحن في صدد دراستها.

١. مفهوم البنية لغة واصطلاحاً

١.١. مفهوم البنية لغة: لقد وردت كلمة البنية في المعاجم على معاني عدة منها: بناء الشيء بضمِّ بعضه إلى بعض تقول: بنيتُ البناءَ أبنيه (ابن فارس، ١٠١٣/٩٧٩١، ١)؛ أي: بأن يضم أشياء متعددة إلى بعضها البعض ويصبح كبناء واحد متناسق. أو: هو ترك شيء فوق شيء آخر على شكل يُريد به الثبات، ويبنى فلان بناءً في السكن، وبنى يبنى بئياً: مثل البناء في النخوة والشرف كبنى الرجل على زوجته، وأقام الدار وابتنها... (الكفوي، بدون ت، ١٤٢/١، ابن منظور، ٤١٤١هـ، ١٦١/٦).

وفي معجم تاج العروس البنية: "بنا في الشرف ينو. وأبنيته: أعطيته بناء، أو ما يبنى به داراً، وأبنيت فلاناً بيتاً إذا أعطيته بيتاً يبنيه، أو جعلته يبنى بيتاً" (الزبيدي، ٧٠٠٢م، ٧٣/٨١٢، وإبراهيم وآخرون، بدون ت، ٢٧/١)، نلاحظ مما سبق ذكره في المعاجم اللغوية أن كلمة (بنى) ومشتقاتها تدور حول أصل واحد وهو الضم والثبات، سواء أكان في الأشياء الحسية كبناء الدار والبيوت، أي: بضم مكونات البناء بعضها ببعض وثبوتها، وكذا يظهر في بناء الزوجين بضم الزوجة إلى زوجها، أو كان في الأشياء المعنوية كالشرف والكرامة، وذلك بضم الأخلاق بعضها إلى بعض (اللبيدي، ٥٨٩١م، ٧٢).

ونستنتج أيضاً أن البنية؛ هي في الأصل لفظاً وتركيباً تم تنظيمه وترتيبه من عدة حروف وهيئات التي بني عليها أصل الكلمة، وله شكله الخاص ووحدته الذاتية تتوقف على غيرها، وتعيّن، عبر مشاركتها مع غيرها من العبارات والألفاظ، أي: هو بناء الشيء بإلحاق بعضه إلى بعض.

١,٢. مفهوم البنية اصطلاحاً

ذكر كثير من الأدباء والعلماء اللغويين والنقاد بأن سوسير^١ هو أول من كتب في مصطلح البنية، وأما محمد عزام فقد ذكر أن في الحقيقة سوسير لم يستخدم عبارة البنية في كتابه المؤلف في علم اللغة، بل كان يستخدم عبارة "نسق"، ومن المفاهيم التي ذكرت حول مصطلح البنية كثيرة، يتوقع أنها تدل على معنى "النسق" لا على معنى "البنية"، فأغلب العلماء اللسانيين لا يفرقون بين كلمة النسق والبنية، حيث يستعملون المصطلحين مكان بعضهما البعض؛ لأن كل منهما يدل على معنى الآخر فهما من الألفاظ المتماثلة يدل الواحد منهما على الآخر، ويحل محله.

كما استعمل سوسير كلمة "النظام" مجاوراً لكلمة "النسق" (عزام، ٢٠٠٣م، ١٤)، تم تأكيد مصطلح البنية كعنوان لهذه الدراسة من قبل سنة ٢٠٣٩١م، حيث قام بذلك جماعة قليلة من العلماء اللغويين الذين تبرعوا للمقاومة ضد الاتجاه التصوري اللغوي أو اللساني التاريخي الصرف، وعكس الجماعة التي تدعى باللسانيات التي كانت تُحلل عناصر اللسان إلى مواد معزولة، وتشغل بملاحقة التحولات المفاجئة عليه... ويناسبنا هنا أن نقول بأن سوسير لم يستخدم مطلقاً معنى عبارة البنية في أي من معانيها، إذ المعنى الحقيقي في رأيه هو مصطلح النسق، (إميل بنفست، ١٩٨٦م، ١٣١).

ومن الصعوبة بمكان أن نعرف معنى البنيوية أو البنية بشكل دقيق وشامل، فقد عرّفها كثير من علماء اللغة من العرب والغربيين بتعريفات مختلفة، فبعض منها كانت شاملة لها، ومنها لم يكن شاملة لها، فقد عرفها بعضهم بأن البنية هي نظام منسق تتوحد جميع أقسامه بسبب علاقة رابطة يؤدي إلى اتحاد وتوافق، تحول اللغة إلى مجموعة وحدات منتظمة، أو تتفاعل العلامات المنطوقة التي تحدد بعضها مع بعضها على مثال التحول (السعدي، ١٩٨٧م، ١٢، الفرجاني، ٢٠١٦م، ١/٨-٥). هناك ثلاث سمات خاصة بالبنية لا بد أن تتصف بها الأول منها: الكلية: وهي العناصر الداخلية التابعة لقواعد التنسيق التي تتكون منها البنية. الثاني منها: التغير: هو مجموعة من التحولات الداخلة التي تحدث في باطن النسق، باعتبار أن مصطلح البنية لا تستقر على حالة ثابتة، ولا يمكن أن تبقى في حالة جمود دائم. إنها في حالة تغير دائم، ومن هذا الباب تعتبر البنية أن كل نص يشمل داخلياً على تفاعل باطني، وهذا التفاعل يتم ذاتياً عبر تفاعل العناصر بعضها مع البعض، ولأجل ذلك - فإن البنيويين يعتبرون أن النص الأدبي نص متغير تتكاثر آراؤه وأجزاؤه دائماً وفي حالة مستمرة، وأقرب إلى النظرة التحليلية التي تقوم عليها الفكرة. ثالثاً: التنسيق الداخلي: وهو تنسق داخلي في البنية ذاتها تحفظ لها اتحادها الداخلي، وتساعد في بقائها فترة طويلة، وهي عملية دائمة تمكن البنية من الحفاظ على وحدتها الداخلية، وترتيب البنيات التي تحيط بها... (غارودي، ٢٠٠٥م، ٧١)؛ عزام، ٢٠٠٥م، ٤).

ويعرّف بعض علماء الغرب بأن البنية هي جملة من الظواهر المترابطة والمكونة مع بعضها كلاً متماسكاً، أو متضامنة بحيث يكون كل عنصر فيها مرتبطاً بالعناصر الأخرى، ولا يمكن أن يكون ذا معنى

١ عالم لغويات يعتبر الأب الروحي والمؤسس لمدرسة البنيوية في اللسانيات في القرن العشرين.

إلا ضمن هذا التوحد الكلبي (مهيب، ١٩٩٣م، ١٦). نجد في اللغة العربية، قاعدة باسم؛ ثنائية المعنى والمبنى، يُقصد بالمبنى هنا؛ الوسيلة التي تُقام عليها اللغة العربية، وبالتالي فالزيادة في المبنى يؤدي إلى الزيادة في المعنى، فأَيُّ تغيّر في أصل بنية الكلمة يؤدي إلى تغيّر في الدلالة على المعنى (البنية مفهوماً، https://bilarabiya.net/2471.html#_ftn4، تاريخ الزيارة: ٥/١/٢٠٢٠م). فكلمة بنية في اللغة العربية تعني: كل ما هو أصل فيه وجوهري، وثابت لا يتبدل بتبديل الأوضاع والكيفيات. ومن العلماء العرب الذين عرّفوا كلمة البنية الخليلي يعرف البنية بأنها مصطلح فلسفي يدعي أن ما يسمى بالحقيقة، فهي ليست إلا خيال داخلي يتصوره الإنسان من نفسه، يظن أنه أوجدها واكتشفها (السعدي، ١٩٨٧م، ١١).

ويقول زايد مقابلة: بأن البنيوية هي أسلوب عقلي، ووسيلة للتفكيك تقام على نظرة اجمالية، أو العقل الكلبي المرتب، تعني بكل أطراف أو أنحاء الثقافة الإنسانية، وقد تكون مشهورة في ناحية علوم اللغة، والنقد الأدبي (السعدي، ١٩٨٧م، ١١).

يتبين أن ما يسمى بالبنيوية التي تنسب إلى مصطلح البنية بقيت فترة طويلة سبق مرورها بمراحل تاريخية من التطور مصطلحاً للطريقة التي تمثلها في تفكيك ومباحثة لعلوم عديدة، لقد احتل مصطلح البنيوية مكانة مهمة لدى علماء اللغة العربية باهتمام الباحثين والنقاد، وتعتبر بأنها ما تزال تابعة لمدرسة اللسانيين من علماء الروس التي تعتبر اتجاهًا نقدياً جديداً يعترف باستحالة تعيين مصطلح معنى البنية، وذلك يعود إلى سبب أصل الأسلوب المتبع نفسه، لقد ارتبط هذا المصطلح في أصله الفلسفي بعلوم كثيرة ومجالات عديدة وتفاعلات عقلية متباينة (الطيب، ٢٠٠١م، ٤٥).

فمن خلال ما أجمعت عليه هذه المفاهيم والتعريفات حول مفهوم البنية، نجدتها عبارة عن نظام ينسج مجموعة من العلاقات بين عناصر النص التي تتداخل فيما بينها، وتتلاحم، وأي تغيّر يحدث في عنصر من هذه العناصر يحدث تغيّراً في البنية ككل (حجازي، ٢٠٠١م، ١٢٥).

فبهذا المعنى يمكننا أن نشبهها بالحروف ألف بائية أو الحروف الهجائية؛ لأن الحرف منفرداً لا معنى ولا قيمة له إلا إذا ارتبط مع غيره من الحروف حتى يعطي معنى كلمة، وأيضاً فإن ارتباط الكلمة مع غيرها من الكلمات تعطي معنى جملة، ... إذن فلا قيمة للحرف إلا بارتباطه مع الحروف الأخرى، وكذلك نظام البنية اللغوية، فلا قيمة لها في نفسها إلا إذا ارتبط بغيرها من العناصر الأخرى.

١,٣. لمحة عن كاتب القصة محمد سعيد رمضان البوطي

محمد سعيد رمضان بن عمر بن مراد البوطي، والده الشيخ ملا رمضان، المولود سنة ١٨٨١م، والمتوفى سنة ١٩٩١م، والبوطي نسبة إلى جزيرة بوطان في تركيا الواقعة على الحدود السورية العراقية، وتسمى بـ "جزيرة ابن عمر"، والدته اسمها منجي، ولد محمد سعيد في سنة ١٩٢٩م، في قرية "جيلكا" التابعة لجزيرة بوطان، انتقل مع والده إلى دمشق وعمره حوالي أربع سنوات، عمل والده إماماً لمسجد الرفاعي في حي ركن الدين. نشأ محمد سعيد رمضان البوطي في بيت علم وصلح، فوالده عالم مشهور بالصلاح والولاية بين علماء الشام (Murad, 2018, 42).

لقد تربى محمد سعيد تربية صالحة نتيجة العناية والاهتمام الشديدين به من قبل أبيه العالم، حيث يشير

محمد سعيد إلى ذلك، فقد عهد به والده - وهو في السنة السادسة من عمره - إلى امرأة صالحة، كانت تدرس الأطفال القرآن الكريم، فقد أوصاها به لتعني وتتم به في تعليم القرآن، وتلقى منها على الوجه السليم... وختم تلاوة القرآن عندها خلال ستة أشهر... ثم عهد به والده إلى مدرسة ابتدائية أهلية، وكانت تلك المدرسة تهتم بتعاليم الدين ومبادئه وعلوم اللسان العربي،... وكان أباه هو مدرسه الأوحيد بعد ذلك يعلمه أولاً؛ دروس المتعلقة بالعقيدة الإسلامية، ومبادئ علوم الآلة من نحو صرف... (البوطي، 1995م، 57) وحفظ محمد سعيد ألفية ابن مالك في النحو...، وقد حفظها في فترة قصيرة لا تتجاوز سنة وقتها لم يكن قد تجاوز سن البلوغ. وحفظ بعض الكتب في الفقه الشافعي كنظم الغاية وكتاب التقريب للعربي المؤلف من ألف ومئتا بيت من الشعر (البوطي، 1995م، 57).

وبعد انقضاء المرحلة الابتدائية التحق بمعهد التوجيه الإسلامي التابع لشيخ العلامة حسن الحبنكة في دمشق. وفي السنة ألف وتسع مئة وثلاث وخمسون ميلادي. أكمل تعليمه في ذلك المعهد، وذهب إلى مصر وسكن القاهرة لإتمام تعليمه الجامعي في جامعة الأزهر الشريف في السنة ١٩٥٤م، وبعدها رجع إلى دمشق حيث حصل على درجة الليسانس العالية من كلية الشريعة سنة ١٩٥٥م، وبعدها حاز على شهادة دبلوم التربية في كلية اللغة العربية من جامع الأزهر في سنة ١٩٥٦م. وأصبح مدرساً برتبة معيد في كلية الشريعة في جامعة دمشق، وأرسل إلى مصر موفداً لاستكمال دراسته للدكتوراه في الفقه الإسلامي وأصوله تحت عنوان "ضوابط المصلحة في الشريعة الإسلامية"، نال بها درجة الشرف الأولى مع التوصية بالتبادل. وفي السنة ١٩٦٥م، تمّ تعيينه مدرساً بجامعة دمشق في كلية الشريعة، ثم عين أستاذاً مساعداً، وبعدها أستاذاً. وعُيّن سنة ١٩٧٥م وكيلاً لكلية الشريعة ثم في سنة ١٩٧٧م، تمّ تعيينه عميداً لكلية الشريعة. بعدها عين رئيساً لقسم العقائد والأديان، وظلّ يلقي المحاضرات في الكلية بصفته متقاعداً متعاقداً حتى آخر فترة من حياته (البوطي، موقع نسيم الشام، ٢٢/١/٢٠٢٤م).

الدكتور البوطي داعيةٌ بحق، فهو عالم متمكن في مختلف العلوم الشرعية بشتى اختصاصاتها، ومطلّع على مختلف العلوم المعاصرة الفلكية والفلسفية بالإضافة إلى أنه حكيم حيث يضع العبارة المناسبة في مكانها المناسب وفي الوقت المناسب. وهو رجلٌ نذر حياته للعلم والدعوة والتدريس، فما ترك مجال من مجالات التعليم لدين الله ولا ميداناً من ميادين الدعوة إلا بلغه واستخدمه لبث الخير ونشر دين الله سبحانه وتعالى.

وكان له نشاطات دعوية على مستوى الوطن العربي والعالمي منها: المنتدى الفكري والإسلامي في الجزائر. وإلقاء الدروس في مؤتمر البرلمان الأوربي - وشغل منصب رئيس الاستشارات في المجمع الإسلامي الفقهي. وكان عضواً في المجلس الأعلى لأكاديمية أكسفورد، وعضواً في المجمع الإسلامي الملكي للدراسات الحضارية الإسلامية في الأردن، وشغل مناصب أخرى كثيرة...

كما ترك البوطي ثروة علمية فذة ونادرة تربو على أكثر من ستين مؤلفاً، في مختلف العلوم الإسلامية، والعربية، وكان يتقن اللغة العربية والكردية والتركية ويلم باللغة الإنكليزية، وتشعبت اختصاصاته العلمية والفكرية. بدأ الدكتور البوطي حياته الأدبية بالدراسات اللغوية والعلوم العربية، ففي النحو حفظ ألفية ابن مالك وشروحها ودراسة عقود الجمان في البلاغة للسيوطي...، وأكب على دراسة كثير من كتب علماء اللغة والأدباء الكبار منهم؛ كتب المنفلوطي والرافعي وإبراهيم المازني والعقاد (رحلة أدبية في كتابات الشيخ سعيد رمضان البوطي، <https://www.nidaulhind.com>، تاريخ الزيارة: ٢٠٢٤ / ٢ / ١٥).

وأقبل على قراءة مؤلفات الأديب مصطفى صادق الرافعي مثل كتابه "من وحي القلم"، ومن خلال هذه الكتب وهذه الدراسات أحييت في نفسه موهبة الاتجاه للكتابات الأدبية، وكان ذلك موافقاً لرغبته الأدبية وموهبته الفنية، مما دفعه لكتابة بعض المؤلفات الأدبية، فكتب قصة "سيامند فتى الأدغال" التي حيرت الجمهور الذين يتابعون قراءة كتبه، وكتب بعد ذلك قصة "ممو زين" التي أبكته وأبكت الكثير من القراء، وكتب نص "أميرة الحلم الذي طاف بكياياني أربعين يوماً"، كما كتب بعض القصص القصير وضمها كلها في كتابه "من الفكر والقلب"، ومن ثم تابع كتاباته الأدبية الأخرى. فمن خلال كتاباته السابقة تظهر للقارئ معجزته البلاغية العالية ومقدرته التعبيرية السامية التي تدل على ذلك، فكل قارئ لكتابات وأبحاثه ومؤلفاته أيضاً يشهد له بذلك (الحسين، ٢٠١٠م، ٥٢).

يقر الدكتور البوطي في مقدمة كتابه قصة "ممو زين" بأن كتابة هذه القصة يمثل بداية أعماله الأدبية في مجال الدراسة والتأليف والبحث والنشر، الذي أصدره لجمهوره من القراء سنة 1957. 1958م، يوم كانت النزعة الأدبية تفيض من كيانه (البوطي، 1981م، 7، البوطي، 1990م، 230).

١,٣. مختصر قصة "ممو زين"

ملخص قصة "ممو زين" قصة تدور حول حب نمت على سطح البسيطة وأثمرت نتيجهتها عند الله تعالى في أعالي السماء. فقد كتبها أحمد خاني الشاعر والأديب الكردي المشهور بالصوفي بصيغة الشعر، وباللغة الكردية، فقد وضعها في شكل أبيات شعرية بلغت ١٢٠٠ بيت من الشعر لقد وضع ثلاث مئة بيت من الشعر في المقدمة حول موضوع العقيدة الإيمانية الذي يتضمن علم التوحيد، وقام البوطي بترجمة هذه القصة من اللغة الكردية إلى اللغة العربية. وهي تتمثل أمامنا قصة حب نشأت بين شاب وفتاة ابتدأت بالنظر ثم تحولت إلى علاقة حب جنوبي وفصل بينهما صاحب الفتنة والقطيعة فوقع الافتراق بين الحبيبين مما أدى إلى البعد فارتفع عشقهما إلى الله تعالى فماتا على هذه الصورة من البراءة (البوطي، ١٩٨١م، ١٠). وهذه القصة جرت في جزيرة بوطان شرق تركيا، سنة ١٣٩٣م، واسم بطلي هذه القصة الشاب "ممو" والفتاة "زين". وهي قصة حقيقية وليست من نسج الخيال. ونوع من الرواية التاريخية؛ فقد جرت أحداثها في التاريخ الأدب الكردي، كما تعتبر أعظم مأساة عاطفية رومانسية في تاريخ هذا الشعب.

لقد أظهر أسلوب البوطي في كتابته لهذه الرواية مدى براعته وتمكنه من فنه الأدبي في تبليغ رسالته الفنية بنقل الوصف والوقائع في أجمل حُلة وأوضح صورة وأحلى صيغة. فقد أكد أنه أذرف دموعاً غزيرة أثناء كتابته لهذه القصة أكثر من استخدامه لمداد قلمه... (البوطي، ١٩٨١م، ١٢). وسنؤكد صدق وحقيقة هذا الشيء من خلال دراسة أسلوبه الأدبي في هذه القصة.

٢. الأسلوب في قصة ممو زين للبوطي

١,٢. تعريف الأسلوب في اللغة والاصطلاح

الأسلوب في اللغة: هو الطريق والوجه والمذهب، فقد قيل: سلك فلان أسلوب فلان في كذا: أي وجهته ومذهبه، أو طريقته، وأسلوب المؤلف: هو منهجه ووجهته في الكتابة، حيث قالوا: أن كلامه على مذاهب ووجهات جميلة.

والأسلوب: هو فن، يمكن القول: بأن فلان يأخذ في أساليب من القول، أي أفانين منه، ومثله: أخذنا في أساليب من القول: فنون متعددة، وجمع كلمة أسلوب هي: أساليب (ابن منظور، ١٤١هـ، ٧/٥٢٢).

والأسلوب في الاصطلاح: هو التقنية الفنية، أو الطريقة التي يتم بها تصوير الحدث أو الحالة، ويحتاج الكاتب لتشكيل هذه الصياغة الفنية إلى وسائل عديدة ينفذ بها إلى عالم الشخصية والموقف، ويتعين أن تتعاون هذه الوسائل في التصوير والتعبير. فالأسلوب هو طريقة المعالجة، ووسيلة التناول، وفيه يكمن سر عبقرية القصة، وبراعة القاص وحساسيته وموهبته وثروته اللغوية وثقافته وسيطرته على أدواته (قنديل، ٢٠٠٢م، ٠٨٢). أو هو الطريقة المحادثة التي يتحدث بها المتحدث في تأليف حديثه، وانتقاء عباراته؛ للتعبير بها عن المعاني قصد الإيضاح والتأثير (المرشدي، ٢٠١٠م، ٤٣).

وأسلوب القصة: يعني به الطريقة الكلامية التي يعبر بها المؤلف روايته محتوية اللغة والكلمات، والطريقة الإيضاحية، والمحادثة وما شابه ذلك من عبارات التعبيرية، وهذه الطريقة يتضح ابداع الكاتب في الإظهار، والتأثير.

إن الصنعة الأساسية في أي فن يعتمد على اللفظ، وهي الطريقة التي تستخدم بها الكلمات...، وأن القصة والأسلوب ينبغي أن يكونا شيئاً واحداً...، وبقدر جودة الأسلوب والعبارة تكون جودة القصة، أو العكس...، وأن الصورة الإيضاحية المبهرة لها خطرهما في عرض العمل الفني عموماً، ولها في الرواية مكانة أخرى إذ يجب أن تحتوي على الفائدة الروائية والصيغة الجمالية الرائعة (سلام، ٣٧٩١م، ٢٣ - ٣٤).

إذن فلكل كاتب أسلوبه الخاص في كتابة الرواية أو القصة في نقل أفكاره وعواطفه ومشاعره. ففي قصة "موزين" استخدم الدكتور محمد سعيد رمضان البوطي عدة أساليب لغوية في قصته. منها؛ البلاغية "الإنشائية الطليعية والخبرية..."، "وأساليب اللغوية" النحوية والصرفية...".

يلاحظ القارئ عند قراءته لهذه الرواية عند أول صفحة من صفحاتها ما تمتاز به من جمالية الأسلوب اللغوي الذي كتب به الكاتب روايته. وسنذكر هنا بعض الأساليب اللغوية التي استخدمها البوطي في قصته، كأسلوب التشخيص، وأسلوب السرد في الوصف، ووصف الأسلوب من خلال وصف الحالة المجتمع ووصف الأحداث فيها، وهي كالتالي:

٢,٢. أسلوب التشخيص

التشخيص هو تحويل شيء معنوي إلى شيء مادي ملموس أو العكس من خلال تشخيص الصورة التعبيرية للشخص أو لشيء ما (زلفى زينراً أمر، ٣٢٠٢م، ٢٤). نرى أن البوطي استخدم هذه الوسيلة في نص رواية "موزين" مثل قوله: "وفي اليوم الثاني أطلت شمس جزيرة بوطان مشرقة فوق شوارعها الخالية، وساحاتها الخاوية... لقد خرج كل من فيها يستمتعون بالعيد الذي أشرف عليهم يحييهم من أعالي سفوح الجبال والتلال، وفوق معارض الطبيعة الخلابة التي تنتشي وتزدهر بعد غياب طويل من بقائها محتفية منكمشة أشهراً تحت رياح الشتاء وتراكمات الثلوج" (البوطي، ١٨٩١م، ٥١).

استخدم الكاتب في هذه العبارات أسلوب التشخيص، حيث يشخص العيد بالإنسان الذي

يحيي الناس بتحية الحب والاحترام. يبدو ذلك في هذه العبارة "العيد الذي أشرف يجيهم...، وكذلك يشخص الطبيعة بالإنسان الذي يشعر بالنشوة والفرح بعد أن كان في حالة حزن طويل كما في العبارات التالية: "الطبيعة الخلابة التي تنتشي وتزهو بعد غياب طويل حيث بقيت محتفية منكمشة شهوراً...".

كما ورد التشخيص في العبارة التالية: " يبدو أنني لن أعثر على الرجل الذي أعجب به إلا إذا بلغ أثر جماله لدي مبلغ فتنة هذه الطبيعة الحاملة وأثرها في نفسي" (البوطي، ١٨٩١م، ٤١). نلاحظ من هذا الاقتباس أن المؤلف شخّص فتنة جمال حبيب أميرة "ستي" بجمال الطبيعة الساحرة وأثرها في النفس، حيث أتى بصفة من صفات الشخص وأصقها على شيء جامد وهي فتنة جمال الطبيعة، فهذا العمل يسمى في العربية بأسلوب التشخيص.

لقد أبدع البوطي في أسلوب التشخيص كما يبدو من خلال الكلمات التالية: "وراحت الشمس تنظر إليهم من أعالي منحدرها أصفر اللون زاوية، تحيهم مودعة وتنبههم من غفلة الخيال الحالم إلى مقابلة الحقيقة الواقعية... الحقيقة التي تطبع جميع الأشياء بطابع الفناء والزوال، وتحرمهم من عظمة البقاء والخلود. ومع تحية الوداع التي أخذت الشمس تشير إليهم بما غادر الناس كلهم راجعين إلى بيوتهم" (البوطي، ١٨٩١م، ٧١). فاستخدام الكاتب لهذه الكلمات "وأخذت الشمس ترنو إليهم، وتحية الوداع وتوقظهم، ... راحت الشمس تلوح إليهم". تدل على أن الشمس كائن حي يتحرك ويشعر مثل البشر. هنا استعمل المؤلف التشخيص في هذه العبارات. يجعل الشمس كائناً حياً يشعر ويتحرك ويلوح ويحيي الناس. وهذا مما يعطي الرواية حيوية وجمالاً ورونقاً خاصاً.

٣,٢. أسلوب السرد في الوصف

السرد بإيجاز شديد هو الوصف أو التعبير، وعماده التراكيب اللغوية، والوصف ليس منبعاً مفتوحاً يسيل منه الماء بلا انقطاع، أو بفعل وبدون فعل، والوصف لا يصاغ لذات الوصف، ولا نمضي معه على السلقة أو نتمتع معه بلذة البيان، بل الوصف يكون الخادم الأول للنص القصصي... فهو الذي يعطي الحيوية والحركة هنا وهناك... يلي كل الرغبات التي يقدمه أصحابها تجاه عمل واحد... ينهض بدوره الأساسي في التصوير والتعبير ونقل الحدث والمشاعر إلى القارئ بعد أن يرويها بروح الكاتب وثقافته (قنديل، ٢٠٠٢م، ٦٨٢). نلاحظ أن السرد القصصي يقوم بعدة عمليات أساسية منها ما يلي:

٣. وصف الأسلوب

١,٣. وصف حالة المجتمع أو (البيئة الاجتماعية) في قصة "ممو زين"

لقد استخدم الكاتب الأسلوب السرد في وصف حالة المجتمع أو البيئة الاجتماعية التي تعيش فيه شخصيات القصة في رواية "ممو زين" للبوطي مثل قوله: "على الرغم من أن هاتين الفتاتين كانتا كلؤلؤتين محتفيتين في صدفة ذلك القصر عن أغلب الأنظار،... لقد كان من الغريب في الحقيقة أن توجد تلك الفتاتين في قصر أمير زين الدين أمير جزيرة بوطان لتصبحا أروع زهرتين تحجزان في رحاب ذلك القصر عن الأنظار، ولولا أن الأمة الكردي عموماً، وأولي القيادة فيهم خصوصاً غرست في فطرتهم غيرة متقدة لا تكاد تترك جوانحهم، هذا ما يجعلهم ينزعجون من الاختلاط بين الجنسين إلا لضرورة" (البوطي، ١٨٩١م، ٢١). هنا يصف البوطي الطبيعة الإسلامية عند الشعب الكردي في جزيرة بوطان والتزامهم

بمذه الطبيعة نابع عن العقيدة والشريعة الإسلامية التي تمنعهم من الاختلاط بين الجنسين، ويدفعهم الغيرة الإيمانية إلى أمر نساءهم بالحجاب الإسلامي الكامل.

ويقر البوطي؛ بأن أخيهما الأمير زين الدين قد أوتي مزيداً من هذه النخوة والغيرة بين جانبيه، وازدادت هذه الغيرة ما كانت تتمتع به شقيقته من الجمال النادر الذي رفض إلا أن يشتهر اسميهما في كل أنحاء الجزيرة وفي أغلب البلدان الأخرى" (البوطي، ١٨٩١م، ٢١). كما يشير الكاتب إلى أن الغيرة الإيمانية التي كانت موجودة في مجتمع جزيرة بوطان في عامة الناس وفي الزعيم بشكل خاص ومما زاد الأمير غيرة الجمال النادر الذي كانت تتمتع به أخته الأميرتان "زين" و "ستي".

ففي الفقه الإسلامي يلزم المرأة المسلمة بالستر والحجاب إلا الوجه والكفين، وعند بعض العلماء يفرض الحجاب الكامل إذا كانت المرأة حسناء أي ذات وجه جميل يلزمها أن تغطي وجهها لرد الفتنة (السقاف وآخرون، ٣٣٤١هـ، ٣/١٠٣)، ومن هذا الباب كانت نساء جزيرة بوطان قديماً يتسترون عن الرجال، ولا يختلطن بهم إلا للضرورة، وهذا دليل على التزامهم الإسلامي.

٢,٣. وصف الأحداث الاجتماعية في قصة "ممو زين"

يصور كاتب القصة الأحداث الاجتماعية التي جرت ضمن روايته من خلال وصفه لمعاناة التي عاناها كلا من العاشقين ممو وزين، نتيجة خلفية البنية الاجتماعية من عادات وتقاليد وعقائد دينية، من المعلوم أن رواية "ممو زين" حدثت في جزيرة بوطان أو ما يسمى اليوم بجزيرة "ابن عمر" حوالي سنة ٣٩٣١هـ (البوطي، ١٨٩١م، ١٠١)، وكان يرأسها في ذلك الوقت الأمير زين الدين، حدثت مشكلة اجتماعية حينذاك وكان ضحيتها احتراق حبيبين عاشقين بنار الحب، وذلك بسبب عدم وجود مساواة اجتماعية بين طبقتين اجتماعيتين العليا والسفلى، حيث ينتمي بطل القصة "ممو" إلى الطبقة السفلى "الفقيرة"، وتنتمي بطلة القصة "أميرة زين" إلى الطبقة العليا "الغنية"، وفي ذلك الزمان كان هناك التفريق والتمييز بين الطبقات الاجتماعية وما تزال هذه العادة قائمة في حياتنا الاجتماعية إلى يومنا هذا.

إن هذه الحالة ظهرت في قصة "ممو زين" للدكتور البوطي، فشخصية الأمير زين الدين يمثل الطبقة العليا الغنية، وشخصية ممو يمثل الطبقة الأدنى الفقيرة، وعندما طلب ممو الزواج من زين رفض ولي أمرها هذا الطلب "الأمير زين الدين" وهو أخاها الأكبر، وذلك لأن ممو كان فقير مادياً لا يراه الأمير مناسباً للزواج من أخته الصغرى زين، وهذا كله نتيجة اختلاف الطبقة الاجتماعية التي ذهب ضحيتها إنسانين بريئين أحبا بعضهما حباً عذرياً.

نرى أن مشاكل المجتمع والخلافات الاجتماعية أثرت سلباً على شخصيات القصة، فبالرغم مما عانى كل من شخصية ممو وزين من العذاب المرير في قصة حبهما، إلا أنهما وجدا بأن الحل هو اللجوء إلى الله سبحانه وتعالى والاستسلام لما قدره عليهم، فصبرا على ذلك العذاب حتى كانت نهايتهما الموت من أجل الحب العذري.

٤. العاطفة

١,٣. العاطفة في اللغة والاصطلاح

العاطفة لغة: أصلها من عطف، يعطف، عطفاً، ورجل عطوف وعطاف يحمي المنهزمين. العاطفة: بنية

العطوف والعطف. تثني عنقها لغير علة (ابن منظور، ٤١٤١هـ، ٣١٢). والعطف: الاشفاق والميل والحنو، ومعاني العطف تصرفاتها لا ترتبط ارتباطاً قوياً بما هو سائد اليوم عند الناس من معنى العاطفة ولكن لها بما تعلق لغوي لا يخفى (موسى، بدون ت، ٥١).

العاطفة اصطلاحاً: إن العاطفة هي انفعالات نفسية تنشأ لدى الانسان إحساس بحالة من السرور أو الحب أو البغض أو الغضب. وهذه انفعالات تؤثر في حياته كلها (الشايب، ٤٦٩١م، ١٨١). أو هي مجموعة من الأحاسيس والمشاعر الجسمية التي ترافق الإدراك والوعي وتعكس استجابة فعل الانسان إزاء الأمور الحياتية والمواقف التي يواجهها الشخص في يومياته، وهي في الحقيقة تحتوي على مجموعة غير متناهية من الحالات والانفعالات النفسية الداخلية حيث يستوي فيه الحال، فإذا كانت محددة تجاه فعل معين يرافقها شيء من الانفعالات الظاهرة والواضحة للآخرين، أو تدقق جملة من المشاعر بشكل غير متوقع وغير ظاهر للآخرين.

هناك أشكال كثيرة من العواطف التي لها تأثير على طريقة الحياة والتعامل مع الآخرين؛ فإن كل هذه التصورات المتكوّنة عند الناس من اختيارات أو قرارات التي يختارونها لها تأثير كبير على مشاعر وعواطف التي يحملها الانسان، ويمكننا أن نصنف العواطف إلى قسمين رئيسيين: القسم الأول: هي العواطف الأساسية والتي تحتوي على العواطف التي يحس بها جميع البشر باختلاف دراجاتهم وثقافتهم. أما القسم الآخر: فهو الجمع بين الأحاسيس والعواطف، التي يمكن اختلاطها بمجموعة أخرى من العواطف الأساسية مع بعضها حتى تنتج عاطفة جديدة، فهذه العواطف الرئيسية والأساسية التي يمكن الاعتماد عليها في بناء عواطف الأكثر تعقيداً وتركيباً فيختلف فهمها وأسلوب تمثيلها من انسان إلى آخر (ما هو العاطفة، <https://mawdoo3.com>، تاريخ الزيارة: ٤٢٠٢/٣/٣)، فالعلاقة بين العاطفة والنص الأدبي علاقة متبادلة؛ أي أن "كل العواطف صالحة لئن تكون موضوعاً للأدب، ومنها عواطف يشترك فيها الناس جميعاً وأخرى خاصة. والنصوص الأدبية ترقى برقي العاطفة وتنحط بانحطاطها، فالأديب الذي يمدح شخصاً لأنه قدم له مكافأة من المال لا يثيرنا ولا يجدنا نشاركه في أفكاره إلا إذا خرج من أفقه الشخصي إلى أفق إنساني عام كمدح الكرم ومساعدة البائس؛ لأنه حينئذ يكون نداؤه واسعاً ولا يكون صوتاً لنفسه ولا بوقاً بل للناس جميعاً. فالأدب الذي يقف عند حادثة فردية يعبر عنها لا يكون ذا قيمة، وأجمل العواطف ما كان يبعث على القوة في الحياة ويسمو بالقيم الإنسانية" (مدخل لدراسة الأدب، <https://drive.uqu.edu.sa>، تاريخ الزيارة: ٤٢٠٢/٦/٦)، كهذه القصة التي بين أيدينا قصة "ممو زين" التي تتكلم عن مظاهر المأساة والحزن الشديد التي عاناها أبطال القصة، فتركت أثراً عميقاً في مشاعر الكاتب، وانتقلت هذه المشاعر إلى القراء أيضاً؛ لأنها مشاعر إنسانية مما يشارك فيها كل الناس على اختلاف طبقاتهم. فمن العواطف المختلفة التي بدت في قصة "ممو زين" للدكتور البوطي فمنها:

٢,٣. عاطفة القلق والخوف

هي عاطفة ناتجة عن انفعالات ونوبات عاطفية لدى الانسان، وهي تتميز بمشاعر مزعجة مصحوبة برغبة في التجنب والابتعاد. والشعور بالملل والخوف يجعل الشخص يشعر بعدم الراحة والقلق، وهذا القلق يدفعه إلى عدم الصبر والانتظار، وذلك راجع إلى الصراع الذي يحدث في نفس الإنسان ويجعل الأجواء متواترة (ولهينة، ١٠٠٢م، ٢٠١).

نجد هذه الحالة عند الأميرة زين بطلة القصة، حيث شعرت زين بالخوف والقلق عندما التقت هي وأختها الأميرة ستي بالشابين المتنكرين بزّي الجاريتين "الفتاتين"، في يوم خروجهما إلى مهرجان يوم الربيع "عيد النيروز"، وفجأت أصيبت زين بمشاعر مختلطة من الخوف والقلق على الرغم من أنها لا تعرفهم من قبل. فيصف البوطي هذا الموقف قائلاً: "أما الأميرتان لقد أصابتهما ذهول شديد لأجل ذلك تعلقنا بمعرفة حال تلك الجاريتين يا هل ترى من تكونان... ومن أي فيئة هما؟... وأخذت الأميرتان تنظران إليهما نظرة الحزن والأسى والإشفاق، وكانتا مطروحتان على... الأرض، لقد شعرت كل واحدة منهما بإحساس غريب في بحر لحي من الدهول المطبق. وليس فيهما أي حركة إلا التنفس... الذي يجري في صدرهما ذهاباً وإياباً. وتحوّل ذاك الإشفاق... بقدرة الله الذي خلق الأرواح إلى حب عجيب... مبهم غير واضح؟؟" (البوطي، ١٨٩١م، ٨١، ٩١).

نجد أن زين كانت حزينة جداً عندما حاولت أن تتذكر الجاريتين، ولكنها لم تتذكر شيئاً عنهما، وبقيت على هذه الحالة من الدهول والخوف، وشعرت بأنها في حالة غريبة من الارتباك والشفقة والقلق. فعلى الرغم من أنها لا تعرف هاتين الجاريتين من قبل لذلك تحس بشعور غريب من عدم الارتياح، وما زال شعور الأرق والخوف العميقين تسيطران عليها منذ أن رأت تينك الفتاتين وهما أيضاً أصبتا بحالة من الدهول والاعماء، مما ترك ذلك شعوراً غريباً لدى زين، فأحست بصراع نفسي من شدة الموقف، وكذلك شعرت بإحساس من الرحمة والإعجاب والحب تجاه تينك الجاريتين.

٤,٣. عاطفة الغضب

الغضب هو إثارة عاطفية تبدأ بإحساس شديد- وسبب ذلك هو زيادة إنتاج هرمون الأدرينالين- عند الانسان، وقد يكون ذلك بتعبير لفظي أو حركي أو بتصرف عدواني لا يستطيع الشخص في معظم الأوقات ضبطه والسيطرة عليه، والغضب طبيعة بشرية خلقها الله (الحمدان، ٢٠٢٣م، ١١)، في الإنسان، ونحن كبشر ندرك أنه لا يوجد في هذا العالم إنسان خال من مشاعر الغضب.

ونلتمس هذا الشعور بالغضب عند "زين" عندما أحست بأن عجوزة القصر هيلانة مقصرة في دورها محل مشكلتها لمعرفة لغز تينك الفتاتين، حيث قاطعت زين كلام العجوز، "فابتدتها زين: ولكنك قلت إن لديك من التدبير والعزائم... ما تستطيعين به اكتشاف... كل لغز وخافية. فهل يمكنك استعمال شيء من أجل... حل هذا اللغز... أم يظهر أن عزيمتك قد خرفت وأصابها الهرم، فلم تعد تفيد في شيء. أم أن قولنا هذا هو خيال أو حلم فهو ليس كذلك، ووالله ما ذلك إلا الحقيقة التي شاهدناها بأعيننا، وقد دخل حب تلك الفتاتين في سويداء قلب كل وحدة منا... سواء أكانتا في الحقيقة شيطانين أو ملكين أو امرأتين، فعندنا دليل مؤكد على... أن ما رأيناه حقيقة لا وهم ولا خيال، والدليل هذان الخاتمان اللذان... أخذناهما في ذلك الوقت من اصبعيهما ليكونا عوناً لمساعدتنا في البحث عنهما وأخذت العجوز الخاتمين... ومضت تدقق النظر في الخاتمين تقلبهما وتمعن... في شكلهما" (البوطي، ١٨٩١م، ٩٢).

من هنا نرى زين غاصبة جداً من هيلانة لأنها لم تستخدم قدراتها السحرية في حلّ اللغز حول الجاريتين اللتين لم تلتقي بهما من قبل. فلم تعد تهتم زين بشأن تلك الجارية إن كانت ملاك أو شيطان أو امرأة حقيقية التي دخلت حبها في قلب زين، وهذا ما أثارت من غضبها أكثر تجاه ما تشعر به من مشاعرة حب غامضة.

٤,٤. عاطفة الحب الصادق

تعني كلمة حب بأنه شعور بسر من أسرار الروح التي خلقها الله في الانسان، وهو يعلو على كل من الزمن والمكان والعبارات، وسر مبهم، وسر مقدس، وهو شيء غير مفهوم لا يمكن وصفه، وضيء رباني يضم جوانب النفس الداخلية، فتبعث فيه الدفء والخير والجمال، وهو إشراق يضم الوجود كله منبعه النفوس العاشقة، وهي لا تعلم أنها المنبع والمصدر (صادق، ١٩٩١م، ٧). نجد هذا الحب الصادق عند زين وأختها ستي تجاه تينك الجاريتين المتكترتين اللتين لم تكونا سوى شابين في حقيقة الأمر؟ "لم تكن الفتاتان المتحجبتان امرأتان كما تبدوان في حقيقة أمرهما ما حدث من الصدمة والذهول... بل كانا شابين بارزين من موظفي ديوان الأمير! كان الأول اسمه "تاج الدين"، وهو ابن وزير الديوان،... والثاني فهو أحد مستشارية ديوان الأمير اسمه "ممو" وهو الصديق الحميم الوحيد لتاج الدين من بين أخوييه وسائر أصحابه" (البوطي، ١٩٩١م، ٣٠).

فعندما عرفنا الحقيقة تحول حيرتهما ودهشتهما إلى لواعج حب شديد ظهرت صدقه في مشاعرهما تجاه الشابين الوسيمين، مشاعر زين تجاه ممو، ومشاعر ستي تجاه تاج الدين، ومما يترجم هذا الحب الصادق رسالتها التي أرسلتها مع عجوزة القصر هيلانة، "فقولي لهما أنهما قبيلتا من ذلك كله بالحب الذي ينبض في فؤادهما منذ ذاك الوقت، وتبين مدى اخلاصه. وكل ما وصل إليه طاقتهما فيما بعد من الدنيا وأسبابها فهما من طرفهما رضىته وحسبته جميلاً... فهذه الرسالة منا إليهما - أيتها الخالة - وصلها عنا لهما على أجمل وجه، لعل الله يكون قد قدره لنا في غيبه سعادة الوصال، كما قدر علينا في أزاله ارتجاع مرارة كأس هذا الحب" (البوطي، ١٩٩١م، ٩٣). ودليل صدق مشاعر الحب لديهما تجاه الطرف الثاني، حب زين لممو، وحب ستي لتاج الدين أنهما رضىتهما بالحب الصادق فقط، واستبدلتاه بتنازلهما عن المكانة الرفيعة التي يتمتعان به بين الناس، وعن الغنى والمال والثروة والمهر مقابل هذا الحب الصادق...

٥,٣. عاطفة الاكتئاب (الحزن الشديد)

الحزن - أو الهم والغم- هو أحد صور العاطفة والمشاعر الإنسانية الفطرية، وهو ضد الفرح والسرور (عبد الرزاق، ٢٠١٣هـ، ٥١). وهذه العاطفة يشعر بها الإنسان في حال فقدته شيء ذو قيمة أو فقد أحد الأشخاص المحبوبين على نفسه. نلتمس هذا الشعور لدى زين عندما أدركت أن أخاها الأمير زين الدين سيرفض زواجها من ممو، وذلك بسبب الفرق الطبقي أو الاجتماعي بينها وبين ممو، لأن ممو من طبقة فقيرة مادياً، ولأجل ذلك كانت تشعر بالحزن الذي يزداد شدته عليها يوماً بعد يوم.

يصف البوطي ذلك بقوله: "بعد أربعون يوم ظهرت من خلفها تلك الجوهرة التي كانت قد سحرت جمالها العقول وأسكر، وقد ذابت منها ذلك البهاء وتهدل جمالها، ورجع كأنه القمر إذ يجري بعد تألقه تجاه الرقة والدوبان. ولم يعد يختفي حالتها على إحدى بنات القصر وخدامه إلى ما انتهى إليه وضعها" (البوطي، ١٩٩١م، ٨٥). لقد حزنت زين حزناً شديداً، لأنها لا تستطيع الوصال مع حبيب قلبها ممو، فقد ألزمت حجرتها ولا تفارقها واستمرت في البكاء حتى أصبحت غرفتها موحشة مظلمة بسبب حزنها الشديد، أصيبت بالاكتئاب، فلا تشعر بطعم الأكل والشراب بعد أن كانت حياتها مرحة جداً، فهذا الشيء يزيد من مرارة حزنها، وأصيبت جراء ذلك بصراع نفسي شديد.

٦,٣ . عاطفة الشوق والحنين

هذه العاطفة يشعر بها الإنسان عندما يتعد عن شيء يحبه كالوطن أو البيت أو الأهل أو الحبيب... ومثال ذلك في قصة موزين قول البوطي: "فالشوق نار في القلب لا تفيده النصيحة إلا اشتعالاً، فهو سر ساكن في الأضلع لا يزيده اللوم والعتب إلا افتضاح. لا سيما إن كان هذا الناصح لا يعلم سر الحزن والألم في الذي ينصحه، فهو يلقي على مسامحه حديثاً بعيداً عن دنيا قلبه وآلامه" (البوطي، ١٨٩١م، ٩٥). لا شك أن ذلك يبعث في نفسه إحساساً بالغربة وشعوراً بالوحشة والألم. بناء على الاقتباس أعلاه نلاحظ هذه العاطفة شديدة عند الأميرة زين بسبب حبها وعشقها لحبيبها موزين لطلما تشعر بفقدته لبعده عنها، لأن الظروف والأحوال جعلتها بعيدة عن محبوبها، مع أن فتيات القصر والجواري يجتمعن حولها في بعض الأحيان لمواساتها، فيحدثنها وينصحنها بأن تهتم بصحتها وتعود إلى حياتها الطبيعية كما كانت من قبل إلا أنها أدركت أنه لا معنى للحب والشوق دون لقاء الحبيب. بعد أن أصبحت زين أسيرة في حجرها بسبب ما تعانيه من مشاعر الشوق والحنين إلى حبيبها وتوأم روحها موزين، كما نجد نفس هذه المشاعر والأحاسيس لدى موزين العاشق الولهان، لأن مشاعر الحب وأحاسيسه بين الحبيبين متبادلان في نفس الوقت، ويعانيان مرارة الشوق والبعث، لأنهما يتجرعان من نفس الكأس.

٧,٣ . عاطفة الإيمان والاستسلام للقدر

إن الإيمان بقضاء الله وقدره بخيره وشره يجعل الإنسان متفائلاً وإيجابياً في حياته، فخلق الله كل شيء بقدر، فالقدر قد يكون قاسياً وأليماً فيما يبدو من ظاهره، وأما الحقيقة فهو الحكم الذي اختاره الله لمصلحة الإنسان، بناء على علمه السابق بعباده، فمنها النفس وشهواتها. وهناك الكثير من الأمور نحن أحرار في اختيارنا لها بأنفسنا بحسب هذه النفس أو تلك التركيبية، كما أن هناك أيضاً كثير من الأمور، نحن مجبورين فيها بناء على ترتيب الخالق وحكمته لأقدارنا (القدر والرضا بما قسمه الخالق، <https://www.rumonline.net/print.php?id=382685>، تاريخ الزيارة: ٢٠٢٢/٥/٤٢٠٢) هذا يعني أن الإيمان بالله سبحانه وتعالى والالتزام بالإسلام أي، الاستسلام بقضاء الله وقدره، فهو واجب على كل مسلم أن يلتزم به، مما يجعله قادراً على تهدئة نفسه والسيطرة على مشاعر قلبه، فنجد هذه الحالة موجودة لدى زين القائلة: "لقد عرفت أن هذا نصيبي من الأزل، فقبلت به من قبل. فعلياً أن أقبلها اليوم وأرضاها لنفسي صابرة شاكرة. غفرانك ربنا ... لك مني الحمد والرضى بكل ما حكمت به علي من أقدارك ...". (البوطي، ١٨٩١م، ٩٨). نستنتج من كلام زين التزامها الإسلامي من خلال إيمانها بقضاء الله وقدره عليها، بالرغم من كل ما عانت من مرارة البعث عن الحبيب والشوق والحنين وقسوة هذه المشاعر عليها إلا أنها بقيت صامدة راضية بقضاء الله وقدره. فهي مازالت صابرة شاكرة مستسلمة لقدرها.

٨,٣ . عاطفة القوة وأخذ الموقف الصادق

إن العاطفة والعقل يُشكّلان ركينتان أساسيتان في تكوين بنية الإنسان، فلكل واحد منهما دوره الرئيسي في التأثير على سلوك الشخص وتحركاته سواء منها السيئة أو الحسنة الجيدة، فيكونان موجودين في كل الظروف ويشاركان في التأثير بها وفي بعض الأحيان يكون هناك وجود صراع بينهما. في حالات كثيرة يُواجه الإنسان صراعاً نفسياً بين عاطفته وعقله، وفي الأغلب ينتج عن هذا الصراع بعض قرارات

مهمة وحاسمة قد تؤدي به أحياناً إلى الانتصار وتحقيق الهدف، أو قد يؤدي إلى الهزيمة والفشل. وهنا يبدو دور كل واحد من العاطفة والعقل في تقرير نتيجة هذا العراك والصراع الذي دار بينهما (صراع العقل والعاطفة، <https://www.aljazeera.net/blogs/2018/6/6> ، تاريخ الزيارة: ٢/٥/٢٠٢٤) إن قوة الإيمان والإخلاص يدفع العقل البشري إلى الالتزام، وأخذ الموقف الصادق في الصراع الذي يدور بين مشاعره وعقله. فإن شعور زين بصدق عاطفتها وإخلاص مشاعرها وعشقها تجاه حبيب قلبها ممو دفعها إلى أخذ موقف صادق وقوي، والذي يؤكد هذا الشيء قولها: "أقسم يا ممو بالدموع التي قضيتُ بها ليالي السودان، وبالزفرات التي أذابت بها بكائي الذي رضيت به، في خلواتي التي لم يكن يُحِيل إليّ فيها عدى صورتك، فلن يعوّضني في خسارتي عنك إلا بظلمة القبر، ولن يحضني بعدك أحد إلا وحشة الموت، ولأجلك سأكون وفياً، إما أن يكون لقاؤنا في الحياة الدنيا، أو في الآخرة" (البوطي، ١٨٩١م، ٤٧). لقد أكدت زين عن صدق مشاعرها تجاه توأم روحها ممو بأخذ موقف صارم وصادق تبعاً لمشاعرها، بأنها لا تسمح لأي بشر أن يلمسها أو يعانقها بعد فقدانها لحبيبها، وأكدت ذلك بلفظ القسم "أقسم يا ممو...". نستنتج من الاقتباسات السابقة، مدى تمكن البوطي من أدواته وعباراته واستعمالها في مكانها المناسب، ومن صياغة أسلوبه الأدبي البديع الدال على مقدرته البلاغية والأدبية النادرة.

الخاتمة

بعد الدراسة والتحليل لبنية الأسلوب والعاطفة في رواية "ممو زين" توصلنا إلى عدة نتائج مهمة نذكر: بأن الأسلوب اللغوي الذي استخدمه الكاتب في هذه القصة هي اللغة العربية الفصحى مع بلاغة شاملة لجميع الأساليب البيانية والمعاني والبديع التي تحمل النص وتقرب المعنى وتجعله الخيال يسبح في فوق واسع، كما استخدم البوطي أسلوب التشخيص في كتابته لقصة "ممو زين"، وبيّن الاختلاف في العلاقة الاجتماعية في تعامل الشخصيات مع بعضها البعض، أي "التميز الطبقي بين الطبقة الفقيرة والغنية"؛ فظهرت قدرت البوطي الأدبية وبراعته الفنية في هذه الرواية من خلال أسلوبه الفني في وصل الوصف السردي والحوادث بأوضح صورة وأجمل عبارة. وقد لاحظ الباحث من خلال دراسة العاطفة في هذه القصة حقيقة حرارة مشاعر الإنسانية لدى الكاتب أثناء كتابته، وذلك عبر أسلوبه التعبيري عن معاناة كل من بطلي القصة "ممو" و"زين" وعن مشاعرهما المرهفة الرقيقة. فكانت كما وصفها: هي قصة حب نبتت في الأرض وأثمرت في السماء، ووجدنا أن صفة الالتزام الإسلامي واضحة جلية في قصة "ممو زين"، عن طريق الأسلوب الوصفي؛ حيث يصف الكاتب عاطفة الإيمان بالله تعالى والاستسلام لقضاء الله وقدره عند شخصية البطلين ممو وحببيته الأميرة زين. والمأمول من قارئ هذه القصة بأن تُعلّمه الصبر على الشدائد من خلال ما سيحده من مشاعر الشوق والحنين المنتورة بين كلمات القصة وسطورها، ويربط بين الحب الفطري الذي يخلو من الشوائب والحرمات والحب الإلهي فهو الجذوة الإيمان ومنتهي آمال عباده المسلمين.

REFERANS

Abdurrezzâk (1412). *el-Hüznu ve'l-İktiâb Alâ Davil-Kitâb ve's-Sünne*, Câmi'etü'l-Melik Su'ûd Bi'r-Riyâd.

Azzâm, M. (2003). *Tahlilü'l-Hitâbi'l-Edebiyyi 'alâ Dav'i'l-Menâhici'n-Nakdiyyeti'l-Hadîse, Dirâse fî'n-Nakd*. Dımaşk: Metbû'âtü Dâri'l-İttihâdi'l-Kutubi'l-Arabî.

Benveniste, E. (1986). *el-Bünyetu fî'l-Lisâniyyât*. Çev. Hanûn b. Mübârek, Fas: Mecelletu Dirâsâti Edebiyye ve Lisâniyye, 2. Basım.

Bûtî, Muhammed Saîd Ramazan. (1982). *Hâzihi Müşkilâtuhum*. Dımaşk: Matba'atü'l-Fıkr, 1. Basım, 1990.

Bûtî, Muhammed Saîd Ramazan. (1982). *Mukaddimetu Mem û Zîn*. Dımaşk: Matba'atü'l-Fıkr, 1. Basım.

el-Bedî, Muhammed Semir N. (1985). *Mucemü'l-Mustalahâti'n-Nahviyye ve's-Sarfıyye*, Müessesetü'r-Risâle, Lübnan: Mektebetü'r-Risale, 1. Basım.

el-Fercânî, Cem'etü'l-Arabî. (2016). *Üsesü'n-Nezeriyye el-Bünyeviyye fî'l-Lugati'l-Arabiyye, Kısmü'l-Lugati'l-Arabiyye ve Âdâbuhâ*, Kulliyetü'l-Âdâb, Câmi'etü'z-Zâviyye, Mecelle-tü'l-Câmi'e, sayı/8 Cild/1.

el-Hemedânî, Fehd b. Muhammed. (1430). *Silsiletu Mehârâtin Mudietin Hâssen fî İdâreti'l-Gadab*, Ürdün: el-Mektebetü's-sekâfi, 1. Basım.

el-Hüseyn, O. (2016). *Muhammed Saîd Ramazân el-Bûtî ve Âsâruhü'l-Edebiyye*, Teza Mas-terê, Van.

el-Kazvînî, Ahmed b. Zekerıyyâ b. Fâris. (1979). *Mu'cemü Mekâyisi'l-Luga*. thk. Abdüsselam Muhammed Harun. Dımaşk: Matba'atü Dâri'l-Fıkr.

el-Kefevî, Ebü'l-Bekâ, Eyyûb Mûsâ. (Bê tarîx). *el-Külliyât Mu'cemü'l-Mustalahât ve'l-Furûki'l-Lugaviyye*, thk. Adnan b. Dervîş – Muhammed b. Mısrî, Beyrût: Mektebetü'r-Risâle.

el-Mürşidî, Yûsuf A. (2010). *Vesâilü'd-Da'veti'l-İslâmiyye fî 'Asri'n-Nebiyy ve Eseruhâ fî'l-'Asri'l-Hadir*, el-Mensûre: Külliyyetü Usûli'd-Dîni ve'd-Da've, 1. Basım.

el-Vafî, Sühayl Muhammed. (15.2.2024). Şeyh Saîd Ramazan el-Bûtî'nin Yazılarında Edebi Bir Yolculuk, Erişim tarihi: <https://www.nidaulhind.com/2016/12/saeed-ramazan-boothi.html>.

es-Sa'dî, M. (1987). *el-Medhalü'l-Lugavî fî Nakdi's-Şi'ri*, Kırâetü Bünyeviyye, Mısır: Dârü'l-Ma'rife li'n-Neşr.

eş-Şâyib, A. (1964). *Usûlu'n-Nakdi'l-Edebî*, Mısır: Dârü'l-Hedâreti'l-Mısrıyye.

et-Tayyib, D. (2001). *Mebâdi'l-Lisâniyyâti'l-Bünyeviyye Dirâset Tahliliyye İstemûlûciyye*, Cezâyir: Dârü'l-Kasabe li't-Tevzî', 1. Basım.

ez-Zübeydî, Muhammed b. A. (2007). *Tâcü'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, thk. Heyet tarafın-dan, Beyrût: Matba'atü'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Basım.

Filiz, M. Ş. (2017). Xwendineke Berawirdî Ya Problema Xerabîyê Di Mem û Zîna Ehmedê Xanî û Othelloya Shakespeare De. *The Journal of Mesopotamian Studies*, 2(1), 69-87.

Garaudy, R. (1985). *el-Bünyeviyyetu Felsefeti Mevti 'l-Însân*, trc. Georges Tarabishi, Lübnan: Dâru't-Talî'a, 3. Basım.

Hicâzî, Semîr Saîd. (2001). Kâmûsu Mustalahâtî>n-Nakdi>l>Edebi>l>Meâsire, Mısır: Dârü>l>Afâki>l>Arabiyye, 1. Basım.

İbn Manzûr, Cemâlüddin Muhammed b. Mükerrrem A. (1414). *Lisânü 'l-Arab*, Lübnan: Mektebetü Sâdr, 3. Basım.

İbrâhim, M. (Bê Tarîx), *el-Mü'cemü 'l-Vasît*, Mısır: Dâru'd-Dave.

Kandîl, F. (2002). *Fennu Kitâbeti 'l-Kıssa*, Mısır: Müntedâ Sûri'l>Ezbekiyye, el-Heyetü'l-'Âmetü'l>Kusûru's>Sekâfe.

Lehîne, A. (2001). *es-Sirâ'u Beyne'n-Nefsi ve'l-'Akl*, Ürdün: Dârü'l>Mektebi's>Sekâfi.

Murad, S. (2018). *Fikhî Akılda İlmi Metot (Ramazan el-Bûtî Örneği)*, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Van, Sayı: 42.

Musâ, M. (Bê tarîx). *el-'Âtifetü 'l-Îmâniyye ve Ehemmiyetuhâ fi'l-A'mâli 'l-İslâmiyye*, Cidde: Dârü'l>Endelüsi'l>Hadrâ.

Mühaybil, Ö. (1993). *el-Bünyeviyye fi Fikri 'l>Felsefi*, Cezayir: Dîvanü'l>Matbûâtî'l>Câmi'iyeye, 2. Basım.

Sâdık, Â. (1994). *Ma'ne'l>Hübbi*, Cidde: Mektebetü Kunûzi Mine'l>Me'rife.

Zayed (1988). *Esâsiyyât fi Lugati 'l>Arabiyye*, Mektebetü'l>Fecr, 1. Basım.

رەخنەى رەخنەى كۆمه لایه تی له شیعرى كوردیدا (پاشكۆى رەخنەى چاودیر به نمونه)

Mohammed Omar IBRAHIM & Hemin Omar AHMAD

Criticism Of Social Criticism in Kurdish Poetry (The Appendix of Chawder as an Example)

Kürtçe Şiirde Toplumsal Eleştirinin Eleştirisi (Çawder Eki Örneği)

Mohammed IBRAHIM

ORCID: 0009-0000-6930-1088 | mohammedqolmarfy@gmail.com
PhD Student, Institute of Living Languages, Department of
Kurdish Language and Literature, Bingöl University, Türkiye.

Hemin Omar AHMAD

ORCID: 0000-0003-1985-9512 | heminahmad40@gmail.com
Associate Professor, Institute of Living Languages, Depart-
ment of Kurdish Language and Literature, Bingöl University,
Türkiye.

Citation/Jêgir/Atf:

Ibrahim, M. & Ahmad, H. O. (2024). Rexney rexney komel-
layetî le şî'rî kurdî da (Paşkoy rexney Çawdêr be nimûne).
Kurdiyat (9), 95-112. DOI: 10.55118/kurdiyat.1485650

Article Types/Cureyê Gotarê/Makale Türü:

Research Article/Gotara Vekolînê/Araştırma Makalesi

Received/Dema Hatînê/Geliş Tarihi: 17.05.2024

Accepted/Dema Pejirandinê/Kabul Tarihi: 12.06.2024

Publication Date/Dema Weşandinê/Yayın Tarihi:
30.06.2024

Peer-Review/Hekemî/Hakemlik:

Double anonymized-Two External/Cot Nenas-Du ji derve/
Çift Taraflı Kör Hakemlik-iki hakem

Reviewing and Plagiarism/Nirxandin û İntihal:

This article has been scanned by iThenticate plagiarism
website./ Ev gotar di malpera întihalê ya iThenticate ra hati-
ye derbaskirin./ Bu makale iThenticate adlı intihal sitesinde
taranmıştır.

Ethical Statement/Beyana Etik/Etik Beyanı:

It is declared that scientific and ethical principles have been
followed while carrying out and writing this study and that
all the sources used have been properly cited./ Hatîye be-
yankirin ku di pêkanîn û nivîsina vê xebatê de hemû rêzîkên
zanistî û etik hatine şopandin û hemû çavkanî bi awayekî
têkûz hatine referanskirin./ Bu çalışma yapılırken ve yazılır-
ken bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve kullanılan tüm kay-
naklara uygun şekilde atıfta bulunulduğu beyan edilir.

Conflicts of Interest/Nakokiyên Berjewendiyên/Çıkar Çatışması:

There is no conflict of interest between the author and any
parties in the article./ Di gotarê de li navbera nivîskar û ti
aliyên din nakokîya berjewendîyê tune ye./ Yazar ile maka-
lede yer alan taraflar arasında herhangi bir çıkar çatışması
bulunmamaktadır.

Grant Support/Alîkarîya Darayî/Maddî Destek:

The authors acknowledge that they received no external
funding in support of this research./ Nivîskar beyan dike ku
wan wî ji bo vê vekolînê ti fonên derveyî wernegirtine./ Ya-
zarlar, bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon
almadıklarını kabul etmektedirler.

Copyright & License/Mafê Telifê & Destûr/Telif Hakkı & Lisanslama:

Authors publishing in the journal retain the copyright to their
work licensed under the CC BY-NC 4.0./ Nivîskar li jer lisan-
sa CC BY-NC 4.0 mafê xwe yê li ser xebata xwe diparêzin./
Dergide yayın yapan yazarlar, CC BY-NC 4.0 kapsamında
lisanslanan çalışmalarının telif haklarını saklı tutarlar.

* Ev xebat bingeha xwe ji teza doktorayê ya bi navê Rengdanewey Rexney Edebi le Rojnamegerî Kurdî da -Rexney Çawdêr wek nimûne- werdigire.

پوخته

رەخنەى رەخنەى كار لەسەر ئەو بابەتە رەخنەىيانە دەكات، كە بەشيوهەكى رەخنەىى و شىكارىى كراون، واتا دووبارە خویندەنەوهى رەخنەىگرانە دەكات، بۆ ئەو بابەتانەى خراونەتەر و و شيوه و بنەماى رەخنەىيان لەخوگر توه. میتودى رەخنەى كۆمەلەيتى بەپىى بۆچوونى بوارەكە كار لەسەر ئەو دەقانه دەكات، كە لە چوارچىوهى كۆمەلەيتىدا نوسراون و رەنگدانەوهى واقىعى كۆمەلگەن. دەكرىت بەهۆى ئەو بەرھەمانەوه گۆرانكارى لە كۆمەلگەدا بكرىت. رۆژنامەى رەخنەى چاودىز پاشكوىەكى بۆ بابەتە رەخنەىبەكان تەرخان كەردووه و لە دوو توپى ژمارە جياوازەكانىبەوه بابەتە رەخنەىى جۆراوجۆر بلاوكراوتەوه و رۆلىكى بەرچاوى لەم مەيدانەدا ھەبووه. يەكئىك لەم بابەتە رەخنەىيانەى، كە لەم پاشكوىەدا بەدى دەكەين بابەتەى كۆمەلەيتىبە و دەچىتە چوارچىوهى رەخنەى كۆمەلەيتىبەوه. بۆيە ئەم توپىژىنەوهە بەپىى تىورى گۆلدمان (1913-1970) كارەكانى دەست پىدەكات و سنورى كاركردنەكەى ديارى دەكات. ئەم توپىژىنەوهە كەموكورتى ئەو بابەتە رەخنەىيانە دەخاتەر و، كە لە دوو توپى ژمارە جياوازەكانى ئەم رۆژنامەىدا بلاوكراونەتەر و ژمارەيان (٤) بابەتە، گرنگى بابەتەكە و كەمى كاركردن لەسەر رەخنەى رەخنە و كاركردن لە دوو توپى رۆژنامەدا، واى كەردووه توپىژىنەوهە كە لەسەر بابەتەىكى لەم شيوهە ئەنجام بدرىت. لەم توپىژىنەوهەدا سوود لە میتودى وەسفى شىكارى و میتودى رەخنەى كۆمەلەيتى (تىورىەكانى گۆلدمان) بىنراوه. ئەم توپىژىنەوهە بە چەند ئەنجامىك گەيشتووه ديارترىنيان برىتیبە لەوهى، كە ئەو بابەتانەى لە چوارچىوهى رەخنەى كۆمەلەيتىدا خراونەتەر و، زياتر لایەنى تىورىبە. لەزۆر باردا نووسەران زياتر بۆچوونى تاكەكەسىان ھەبووه و نەيانتوانيوه بەشيوهەكى ئەكادىمى و بەپىى تىورىكى تايبەت بابەتەكەيان بخەنەر ووه.

وشە كلىبەبەكان. رەخنەى رەخنە، پاشكوى رەخنەى چاودىز، میتودى رەخنەى كۆمەلەيتى، بابەتە رەخنەىبە كۆمەلەيتىبەكان.

Abstract

Critical criticism works on critical issues that have been critically and analytically done, that is, it critically re-reads the issues presented and contains critical forms and principles. The method of social criticism works on texts that are written in a social context and reflect the reality of society. These products can make a difference in society. The newspaper of Chawder has devoted an appendix to critical articles and has published various critical articles in two different issues and has played a significant role in this field. One of these critical issues, which we will see in this appendix, is a social issue and falls within the framework of social criticism. Therefore, this study begins and limits its work according to the theory of Goldman (1913-1970). This study highlights the shortcomings of the critical articles published in different issues of the newspaper. The importance of the topic and the lack of work on criticism and working in the context of newspapers, made the research on such a topic. This study uses the descriptive method of analysis and the method of social criticism Goldman theories. This study has reached several conclusions, the most obvious of which is that the issues presented in the context of social criticism are more theoretical. In many cases, the authors had more individual opinions and were unable to present their subject in an academic manner and according to a specific theory.

Keywords: Critical criticism, Appendix to Chawder criticism, Methods of social criticism, Social critical matters.

Özet

Eleştirel eleştiri, eleştirel ve analitik olarak ele alınmış konular üzerinde çalışma yürütür, başka bir ifade ile verili konuları eleştirel olarak yeniden okur ve bu yönlü eleştirel biçim ve ilkeleri içerir. Toplumsal eleştiri yöntemi, toplumsal bağlamda yazılmış olan ve toplumun gerçekliğini yansıtan metinler üzerinde çalışır. Bu tür eserler toplumda fark yaratabilen niteliklere sahiptirler. Chawder gazetesi eleştirel yazılara yer verdiği bir ek hazırlamış ve iki farklı sayısında çeşitli eleştirel yazılar yayınlamış ve dolayısıyla bu alanda önemli bir rol oynamıştır. Bu ekte irdeleyeceğimiz bu eleştirel konulardan biri de toplumsal bir özelliğe sahip olup toplumsal eleştiri kapsamına girmektedir. Bu çalışmanın fıkırsel çerçevesi Goldman'ın (1913-1970) teorisine göre oluşturulmuş ve bu çerçeve ile sınırlandırılmıştır. Gazetenin farklı sayılarında yayımlanan eleştirel yazıların eksiklikleri vurgulanmıştır. Konunun önemi ve eleştiriye yönelik çalışma-

لارن ىەتەرسىز ۆلماسى وە دە گەزەتەلەر باغلامىندا چالاشىلماسى بۆىلە بىر كۆنۇ ئۇزەرىندە اراشتىرما ياپىلماسىنى گەرەكلى كىلمىشتىر. بۇ چالاشمادا بەتىملىەيىچى انالىز يۆنەتمى وە Goldman تەورىلەرىنىن تۆپلۇمسال ەلەشتىرى يۆنەتمى كۆللىنىلمىشتىر. چالاشمادا نەتىجەسىندە چەشتىلى سۇنۇچلارغا ۇلاشىلمىشتىر; بۇنلاردان ەن بارىز ۆلانى، تۆپلۇمسال ەلەشتىرى باغلامىندا سۇنۇلان كۆنۇلارن دىھا تەورىك ۆلۇغۇدۇر. چۆغۇ دۇرۇمدا، يازارلارن دىھا بىرەيسەل گۆرۇشلەرگە سالىپ ۆلۇغۇ وە كۆنۇلارن اكاەمىك بىر شەكىلدە وە بەلرىلى بىر تەورىيە گۆرە سۇنامادىكلارن گۆرۇلدۇ.

Anahtar Kelimeler: ەلەشتىرەل ەلەشتىرى، Chawder Eki ەلەشتىرىسى، Tۆپلۇمسال ەلەشتىرى يۆنەتمەلىرى، Tۆپلۇمسال ەلەشتىرى كۆنۇلارنى.

پىشەكى

ئەم تۆيژىنە وەىيە بە ناوئىشانى ”رەخنەى رەخنەى كۆمەلایەتى لە شیعەرى كوردیدا، (پاشكۆى رەخنەى چاودێر بە نمونە). ە ولىكە بۇ ناساندن و خستنە پرووى رەخنەى چاودێر، بە تايبەت ئە و بابە تانەى دەچنە چوارچىوەى رەخنەى كۆمەلایەتییە وە، چۆنكە ئەم رۆژنامەىيە بابەتى ئە دەبى زۆرى تىدا بلاوكرائو تە وە، بە تايبەت بابەتى رەخنەىيى، كە واتە ئەم تۆيژىنە وەىيە كار لە سەر دوو روانگە دەكات، لە لایەك باس لە پاشكۆى رەخنەى چاودێر دەكات، لە لایەكى ترىشە وە رەخنە لە و بابە تانە دەگرىت، كە لەم پاشكۆيەدا بلاوكرائو تە وە.

هۆى ەلەبژاردنى بابە تە كە: رەخنەى رەخنەى لە نىو رەخنەى ئە دەبىدا بابە تىكى گرىنگ و تارادەىيەك تازەىيە و لە نىو مەيدانى تۆيژىنە وەى ئە دەبى كوردیدا كەم ئاورى لى دراو تە وە، لەم روانگەىيە شە وە رۆژنامە گەرىي كوردىي كەم تا زۆر ئاورى لە ئە دەبىيات داو تە وە و لە نىوانىشياندا بابەتى رەخنەى ئە دەبى ەن. رۆژنامەى چاودىرىش (2004-2018) يە كىكە لە و رۆژنامانەى، كە پاشكۆيەكى بۆ بابەتى ئە دەبى تەرخان كرىدو وە و بابە تە كانى شايانى ئە وەن لە روانگەىيەكى رەخنەىيە وە تە ماشا بكرىن. لە نىو رەخنەى رەخنە شىدا مىتۆدى رەخنەى كۆمەلایەتى بە شىكى نووسىنى ئە و پاشكۆيەى گرتو تە وە و تا ئىستا ەىچ تۆيژىنە وەىيەكى سەربەخۆ لە و بارە وە لە سەر ئە و رۆژنامەىيە نە كرائو. بە پىوئىستمان زانى تۆيژىنە وە كە مان لە سەر ئەم پاشكۆيە ئە نجام بە دىن

مىتۆدى تۆيژىنە وە كە: ئەم تۆيژىنە وە لە روانگەىيەكى وەسفى شىكارى و لە بەر سايەى مىتۆدى رەخنەى كۆمەلایەتى و بە دىارىكاروى بە پىيى بىروبوچوونە كانى (لوىس گۆلدمان) كارى كرىدو وە

سنورى تۆيژىنە وە كە: ئەم تۆيژىنە وەىيە بە پىيى تىۆرە كانى لوىس گۆلدمان كار لە سەر رەخنەى كۆمەلایەتى دەكات، ە روەھا تىشك دەخاتە سەر رەخنەى رەخنە بە پىيى ئە و مىتۆدە، بە دىارىكاروى باس لە رەخنەى شىعەر دەكات و نموونەى پاشكۆى رەخنەى چاودىرى وەرگرتو وە لە نىوان سالىنى (2005-2018) كە تىيدا لە نىو ۲۴ وتارى رەخنەىيى، تە نىا تىشكى خستۆتە سەر چوار وتار كە لە بوارى رەخنەى كۆمەلایەتىن.

نامانجى تۆيژىنە وە كە: لەم تۆيژىنە وەىيەدا ئامانج ئە وەىيە بە شىوەىيەكى رەخنەىيى ەلەسەنگاندن بۆ ئە و بابە تە ئە دەبىيانە بكەين، كە لە پاشكۆى رەخنەى بلاوكرائو تە وە، ە روەھا وىستراو تىشك بخرىتە سەر ناوەرۆكى وتارە كان و ەلەسەنگاندىان بۆ بكرىت

پاشخانى توێژینهوه.

ئەگەر چی کارەكەى ئێمە رەخنەى رەخنەى كۆمەلایەتییە، لەنیو توێژینهوه كوردییەكاندا ئەوهى ئێمە ئاگادار بین چەند كاریك لە شیوهى تیزی ماستەر و توێژینهوهى سەر بەخۆ سەبارەت بە میتۆدى رەخنەى كۆمەلایەتى ئەنجام دراو، لە گرنگترینان:

۱- ئاواره كەمال، (۲۰۱۲)، میتۆدى رەخنەى كۆمەلایەتى و پراكتیزەكردنى لە شیعەى گۆراندا، چاپخانەى حاجى هاشم، هەولێر. ئەم كتیبه كە لە بنەرەتدا نامەى ماستەرە و هەنگاویكى باش بوو بۆ ناساندنى میتۆدى رەخنەى كۆمەلایەتى و پاشان پراكتیک كردنى لە شیعەى گۆران دا.

۲- نالى عبدالله خدر مەولوود (۲۰۱۷)، رەخنەى جفاكى د هەلبەستین عەبدوللا پەشیودا تیزی ماستەر، زانكۆى یوزونجیل، وان. ئەم تیزە هەلۆستەى لەسەر بابەتە كۆمەلایەتییەكانى نیو شیعەرەكانى عەبدوللا پەشیو كردووه.

۳- سەردار فایهق و عیباد شكور مەحمود (۲۰۲۱)، میتۆدى رەخنەى كۆمەلایەتى و پراكتیزەكردنى لە شیعەى هیمن دا، گۆقارى زانكۆى گەرمیان، خولى، هەشتەم، (۲). ئەم توێژینهوهیه لە توێژینهوهكەى ئاواره كەمال دەچى، تەنیا جیاوازیی لە كەرەستەى توێژینهوهدايه.

۴- بەهجت ئەرچاغ (۲۰۲۱)، د پەيوەندا رەخنەى جفاكى دا تەماین سەرەكە بین هەلبەستا جگەر خوین، تیزی ماستەر، زانكۆى یوزونجیل، وان. ئەم تیزەهیش زیاتر پراكتیکكردنى رەخنەى جفاکیه و رەنگدانەوهیهتى لە شیعەى جگەر خویندا.

۵- شیلان یوسف ئەحمەد، (2023) رەخنەى كۆمەلایەتى لە گۆقارى زانكۆى دهۆكى ئەكادیمیادا، لە زانكۆى وان یوزەنجوئیل نووسراوه. ئەم تیزە گرنكى خوێ هەیه، چونكە توانیویەتى لەسەر گۆقارى زانكۆى دهۆك كاریكات.

۶- پۆگەر ئاجون، (2024)، رەخنەى جفاكى، سیاسى و دیرۆكى د رۆمانا كوردی یا دیاسپۆرایى دا، تیزی ماستەر، زانكۆى دیجلە. ئەم تیزە كەرەستەكەى رۆمانە و نوسەر هەولیداوه لایەنە جفاکیى و سیاسى و دیرۆکییهكان لە رۆمانى كوردی دیاسپۆرا بخاتەرپوو

ئەم توێژینهوانەى سەرەوه، لە توێژینهوهكەى شیلان یوسف ئەحمەد بترازى، ئەوانى تر زیاتر دۆزینەوهى لایەنى رەخنەى كۆمەلایەتییە لەنیو دەقى ئەدەبیدا، بە شیعەر و رۆمانییەوه، بۆیه ئەوهى توێژینهوهكەى ئێمە جیا دەكاتەوه بریتییە لە قسەكردن لەسەر وتار و نووسینە ئەدەبیبهكانى پاشكۆى چاودێر، كە هەولێكى رەخنەیین و تیبدا ئاوریان لە بنەما و بابەتى رەخنەى كۆمەلایەتى داوهتەوه.

پێكهاتهى توێژینهوهكە: ئەم توێژینهوهیه لە پوخته و پێشهكى و دووبەش و ئەنجام و لیستی سەرچاوهكان پێكها توه و لە بەشى یەكەمدا پاشكۆی رەخنەى چاودێر ناسینراوه و بەشى دووهم بۆ رەخنەى رەخنەى كۆمەلایەتى لە شیعەى كوردیدا، پاشكۆى رەخنەى چاودێر بەنمونه تەرخان كراوه.

بەشى يەكەم: ناساندنى پاشكۆى رەخنەى چاودىر

۱-۱- رەخنەى چاودىر

پۆژنامەى چاودىر لە پيشخستنى بابەتە رەخنەىيەكانى ئەدەبدا گرنگىيەكى زۆرى ھەبوو، ئەگەرچى ئەم پۆژنامەى تەوانىويەتى دەرخەرى بابەتەكانى تری وەكو ((چاودىرى وەرزش، رەخنەى چاودىر، روانگەى رەخنە، چاودىرى ھەلبژاردن، پاشكۆىيەكى تايبەت بە ھەلبژاردنى مامۆستاپانى كوردستان، پاشكۆى تايبەت، پاشكۆى ئىخوان و ئەزمون)) بىت (نورەدين، ۲۰۱۸: ۲۲-۳۱).

جىگەى ئاماژە پىكردنە بوونى ئەم پاشكۆ جۆراوجۆرەنە دەرخەرى زىندوويەتى پۆژنامەكە و دەولەمەندى پۆژنامەى چاودىر، كە تەوانىويەتى بە فرە رەھەندى كار بكات، لەلايەكى ترەو بەشیک لەو پاشكۆيانە لە زەمەنىكى ديارىكرەوى پۆژنامەكەدا دەرچوون و پاشان كۆتايان پىھاتوو، ھەلبەتە ئەو ھەى پەيوەست بىت بە پاشكۆى رەخنەى چاودىر دوى سالىك لە دەرچوونى پۆژنامەى چاودىر دەرچوو و كەوتووتە بەردەستى خوینەران و ئەو ھەى گرنگە تا كۆتايى پۆژنامەكە رەخنەى چاودىر بەردەوام بوو. بەشيوەىيەكى گشتى پەيگەرى پاشكۆى رەخنەى چاودىر بەم شيوەىيەى خوارەو ھەبوو:-

۱-۱-۱- مێژووى رەخنەى چاودىر

بەورد بوونەو ھە لە مێژووى رەخنەى چاودىر، ئەو ھەمان بۆ پوون دەبىتەو ھە كە مێژووى دەرچوون و كۆتايى ھاتنى پۆژنامەكە كەى بوو، دەكرىت بگوترىت دەرچوونى رەخنەى چاودىر دەگەرىتەو ھە بۆ ((پۆژى دووشەممەى ۲۰۰۵/۱۰/۱۰ يەكەمىن ژمارەى دەرەچىت و تاو ھەكو ژمارە (۳۹۵) ى پۆژى دووشەممەى ۲۰۱۸/۴/۲ بەردەوام دەبىت و لەویدا دەو ھەستىت)) (نورەدين، 2018: ۲۴).

۱-۱-۲- سەرپەرشت و ستافى پاشكۆى رەخنەى چاودىر

رەخنەى چاودىر ستافىكى كارای لە دەستەى نووسەران ھەبوو، بۆئەو ھەى ھەموو ھەفتەىيەك ئەم پاشكۆى بەگاتە دەستى خوینەران، بەشيوەىيەكى گشتى بەرپۆبەرانى رەخنەى چاودىر، كە لە ژمارە (۱ - ۵۹۳) كارىان تىادا كەردوو: برىتى بوون لە ((سامى، مەھەد نوورى، دانا ئەھمەد، جەلال بەرزنجى، پيشەوا مەھەد، شالو ھەبىبە)) (نورەدين 2018: ۲۴). رەخنەى چاودىر پاشكۆىيەكى ئەدەبى و ھونەرىيە ھەبوو، كە بە يەكەكى لە پاشكۆ گرنگ و پىر بايەخەكان لە ئەدەبدا دادەنرىت، جىگەى ئاماژە پىكردنە ژمارەى لاپە رەكانى رەخنەى چاودىر (۸) لاپەرىيە و لە ديارترىن نووسەر و چىرۆكنووس و رەخنەگرە ئەدەبىيەكان لەم پاشكۆىيەدا بابەتەيان بلاو كەردووتەو، ھەروەھا شاعىرە ھاوچەرخەكان ھۆنراو ھەى خوین خستووتە بەردەمى خوینەران، بەشيوەىيەكى گشتى دەكرىت بگوترىت: دياردەى دەرچوونى پاشكۆى ئەدەبى لە رەوتى پۆژنامەوانى كوردیدا، زياتر لە پاش راپەرىنى بەھارى سالى (۱۹۹۱) سەرى ھەلداو، سەرەتا ھەردوو پۆژنامەى براىيەتى و كوردستانى نو، پاشكۆى ئەدەبىيان بلاو كەردو، دواتر ئەم دياردەىيە ھەندى پۆژنامەى ترىشى گرتەو، پۆژنامەوانى كوردى بە تىپەرىبوونى كات و پۆژگار لە پووى چەندىيەتى و

چۆنە تىبە وە گۆرانكارى بەسەردا ھاتووە، بەتایبەتى پاش راپەرینی سالى (١٩٩١)، لە ئىستادا ژمارەىەكى زۆر رۆژنامە و گۆفارى لە ھەریمی كوردستان دەردەچیت، بابەتە ئەدەبى و ھونەرىيەكانیش زیاتر بايەخى پیدراوہ. سەبارەت بە پاشكۆى چاودىر لەرووى تەكنىكە وە چەند لایەنى بەھیزی ھەيە، لەم خالانەدا كۆدەبنەوہ:

١_٣_ ھەفتانەى پاشكۆى رەخنەى چاودىر:

ھەفتانەى رەخنەى چاودىر لە سەرھتادا بەلینى ئەوہى بە خوینەران دابوو، كە دوو ھەفتە جارێك بۆلۆكریتەوہ بۆیە لەژمارە (١-١٦) دوو ھەفتە جارێك دەكەوتە بەردەستى خوینەران، بەلام دواتر لە ژمارە (١٦-٥٩٣) بپاردرە ھەموو ھەفتە جارێك بۆلۆكریتەوہ، ئەمە گۆرانىكى ئەوتو نە ئەگەر ھەشبیت زىانى نىيە، بەلكو سوودى زیاترە و ھەفتانە بەرھەمە ئەدەبىەكان بۆلۆدەكرانەوہ و خوینەر زیاتر پىيان ئاشنا دەبوو.

١_٢_ بابەتە رەخنەىەكانى رۆژنامەى رەخنەى چاودىر

١_ لە سالى ٢٠٠٢ ھەيچ بابەتێك لەسەر رەخنەى شىعەرى بۆلۆدەكرانەتەوہ.
٢_ لە سالى (٢٠٠٦) ز دا، (٥٤) بابەت بۆلۆكرانەتەوہ، لە كۆى ئەو ژمارەىە (٢) بابەت لەسەر رەخنەى شىعەرى بۆلۆكرانەتەوہ. بابەتەى يەكەم بەناونىشانى گەران بەدواى خوددا تىرامانىكى كورت لە شىعەرى حىكايەتى من و دىوہكەى كەرىم دەشتى، كە لەلایەن سەركۆ مەجىد لە ژمارە (٩٢) ى (٦٠٠٢/٨/٢١) لاپەرە (٣٠٢) بۆلۆكرانەتەوہ.

٣_ بابەتەى دووہم بەناونىشانى (دونىاي شىعەر پىويستى بەجۆرە گۆرانىك ھەيە)، بۆئەوہى باشتر لە ھەست و نەستى مرۆف نىكبیتەوہ، كە دىدارىكە لەگەل شىركۆ بىكەس لە ٩٢ ٦٠٠٢/٨/٤١ بۆلۆكرانەتەوہ.

٤_ لە سالى (٧٠٠٢) ز دا، (٣٤) بابەت بۆلۆكرانەتەوہ، لەكۆى ئەو ژمارەىەدا تەنھا (٢) بابەتیان لەسەر رەخنەى شىعەر بووہ. بۆلۆكرانەتەوہ، بابەتەى يەكەم بەناونىشانى (سەمفونىاي شىعەرى ئەم سەدەىە)، كە لەلایەن نووسەر (رەفىق سابىر) ھوہ نووسراوہ، لە ژمارە (٩٥) ى بەروارى (٢٠٠٧/٤/٢)، (نوورەدىن: ١). بابەتەى دووہم بەناونىشانى (توانەوہى شىعەرىك لە نىو عىشقى ژندا)، كە لەلایەن (قوبادى جەللى زادە) ھوہ نووسراوہ لە ژمارە (١٦) ى بەروارى (٧٠٠٢/٤/٦١) (پىشوو: ١).

٥- لە سالى (٨٠٠٢) ز دا، (٣٨) بابەت بۆلۆكرانەتەوہ، لە كۆى ئەو ژمارەىە (٨) بابەتیان لەسەر رەخنەى شىعەر، بابەتەى يەكەم؛ بەناونىشانى (لاواندەوہى پىرۆدسكى شىعەرىكى تازەى دلشاد عەبدو لا كە لەلایەن (دلشاد عەبدو لا) ھوہ نووسراوہ، لە ژ (٠١١) بەروارى (٤ - ٢ - ٨٠٠٢) (پىشوو ١).

بابەتەى دووہم؛ بەناونىشانى (ئەنتۆلۆژىاي شىعەرى كوردى)، كە لەلایەن (ئەسكەندەر حەبەش) نووسراوہ لە ژمارە (٤١١) ى (٨٠٠٢/٥/٥).

بابەتەى سىيەم؛ بەناونىشانى (تاعون ھات)، كە لەلایەن (فەرھاد پىربال) ھوہ نووسراوہ لە ژ. ٤١١ ى (٨٠٠٢/٥/٥) (پىشوو: ١).

بابەتەى چوارەم؛ بەناونىشانى (شاعىرەى گەورەى كورد) كە لەلایەن (شىركۆ بىكەس) ھوہ لە ژ. ٤٣١ ى (٨٠٠٢/٩/٢٢) (پىشوو: ١).

بابەتی پێنجەمیان؛ بە ناو نیشانی (کۆمەڵی شیعری بۆ لاواندەنەوهی خۆلەمیش)، که لە لایەن (تەیب جەبار) هوه نووسراوه له ژ. ۷۳۱ ی ۸۰۲/۰۱/۳۱ (پیشوو: ۱).

بابەتی شەشەم؛ بە ناو نیشانی (کورسی وەر دەگێردریت بۆ سەر زمانی تورکی)، که لە لایەن (شیرکۆ بیکەس) هوه نووسراوه له ژ. ۹۳۱ ی ۸۰۲/۰۱/۷۲ (پیشوو: ۱).

بابەتی حەوتەم؛ بە ناو نیشانی (بۆ رەخنەیی چاودێر)، که لە لایەن (پۆل شاول) نووسراوه، له ژماره ۶۴۱ ی ۸۰۲/۲۱/۹۲ (پیشوو: ۱).

بابەتی هەشتەم؛ بە ناو نیشانی (رەخنەیی چاودێر و دەقی شیعری)، که نووسەرەکهی دیار نییه، ئاماژەیی پێنەکراوه له ژماره ۳۲۱ ی ۸۰۲/۷/۷ (پیشوو: ۱).

شاپەنی باسه و جیگەیی ئاماژە پیکردنه زۆرتین بابەت، که لە سەر شیعری نووسراویت له سالی (۸۰۲) بووه.

۶- له سالی (۹۰۲) ز دا، (۹۵) بابەت بۆ لاوکراوهتەوه، له کۆی ئەو ژمارەیه دا تەنها (۲) بابەتیان لە سەر رەخنەیی شیعری بوون:

بابەتی یەکهەم؛ (ساده کردنه وهی شیعری له پیناو هه لۆیست وەرگرتن دا، به لای پیاو جهنگی خیانەتی پێدەدریت)، ناوی نووسەرەکهی ئاماژە پێنەکراوه و له ژماره (۰۵۱) ی ۹۰۲/۱/۶۲ (پیشوو: ۱) نووسراوه.

بابەتی دووهمیان؛ بە ناو نیشانی (قەسیدەکانی شار و نیشتمان)، که لە لایەن (نەوزاد ئەحمەد ئەسودە) هوه نووسراوه له ژماره (۶۵۱) ی ۹۰۲/۳/۹ (پیشوو: ۱).

۷- له سالی (۰۱۰۲) ز دا، (۳۵) بابەت بۆ لاوکراوهتەوه، له کۆی ئەو ژمارەیه (۶) بابەتیان لە سەر رەخنەیی شیعری.

بابەتی یەکهەم؛ بە ناو نیشانی (میریەم شیعریکه خۆی نانسیت)، که ئاماژە به ناوی نووسەرەکهی نەکراوه له ژماره (۹۹۱) ی ۰۱۰۲/۲/۱ (پیشوو: ۱).

بابەتی دووهم؛ بە ناو نیشانی (ئیتیر گۆزەکان لەکانی نایەنەوه، شیرکۆ بیکەس مشتێ له هەناسەکانی ئەنفال)، که لە لایەن (جەمال غەمبار) هوه نووسراوه له ژماره (۹۰۲) ی ۰۱۰۲/۴/۹۱ (پیشوو: ۱).

بابەتی سێهەمیان؛ بە ناو نیشانی (شیعەرەکانی شیرکۆ بیکەس له قاهیرەن)، که ئاماژە به نووسەرەکهی نەکراوه له ژ. ۹۰۲ ی ۰۱۰۲/۴/۹۱ (پیشوو: ۸).

بابەتی چوارەم؛ بە ناو نیشانی (نووتیرین پەخشانه شیعری شاعیری گەورەیی کورد شیرکۆ بیکەس) ئاماژە به نووسەرەکهی نەکراوه له ژماره ۱۲۲ ی ۰۱۰۲/۷/۲۱ (پیشوو: ۵).

بابەتی پێنجەم؛ بە ناو نیشانی (لاوان له شیعری له تیف هه لمت) له ژماره ۳۲۲ ی ۱۱۰۲/۷/۶۲ (پیشوو: ۵).

بابەتی شەشەم؛ بە ناو نیشانی (دوو .... شیعری جیاوازی حەمیدی شەریفی)، که ئاماژە به ناوی نووسەرەکهی نەکراوه له ژماره (۹۲۲) ی ۰۱۰۲/۹/۶ (پیشوو: ۵).

۸- له سالی (۱۱۰۲) ز دا، (۲۸) بابەت بۆ لاوکراوهتەوه له کۆی ئەو ژمارەیه (۵) بابەتیان لە سەر رەخنەیی شیعری، بابەتی یەکهەمیان؛ بە ناو نیشانی (شیعری ئەدوئیس و سەباح رەنجەر)، که ئاماژە به نووسەرەکهی نەکراوه له ژماره (۸۴۲) ی ۱۱۰۲/۱/۱۳ (پیشوو: ۱).

بابەتی دووهمیان؛ بە ناو نیشانی (خەیاڵ) لە لایەن (رەنج سەنگاوی) نووسراوه له ژماره ۳۵۲ ی ۱۱۰۲/۳/۷ (پیشوو: ۱).

بابەتی سێهەمیان؛ بە ناو نیشانی (ئازاریکی بێ کەسی فەرامۆشکراو)، که ئاماژە به نووسەرەکهی نەکراوه، له ژماره ۳۵۲ ی ۱۱۰۲/۵/۷ (پیشوو: ۸).

بابەتی چوارەمیان؛ بەناونیشانی (شیعرەکانی شیرکۆ بیکەس کران بەرۆمان)، کە ئاماژە بە ناوی نوسەرەکەیی نەکراوە، ژمارە ٨٢، ١١٠٢/٩/٩١ (پیشوو: ١).

بابەتی پینجەمیان؛ بەناونیشانی (نالی)، نووسەرەکەیی (دڵشاد عەبدوڵایە) لە ژمارە (٧٨٢) ی (١١٠٢/١١/٤١) (پیشوو: ١).

٩- لە سالی (٢١٠٢) ز دا، (٦٩) بابەت بۆلاوکراوەتەو، لەکۆی ئەو ژمارەییە (٤) بابەتیان لەسەر رەخنەیی شیعەرە. بابەتی یەكەمیان؛ بەناونیشانی (من و خۆم) نوێترین بەرھەمی شیعری شاعیر (حەمە کاکەرەش) ه، کە لەلایەن خۆدی نوسەرەو، نووسراوە لە ژمارە (٤١٣) ی (٢١٠٢/٥/١٢) (پیشوو: ٥).

بابەتی دووهمیان؛ بەناونیشانی (کەفیک باران نەختیک ئیشق)، کە لەلایەن (ئەحمەد محمد و ئیدریس علی) نووسراوە لە ژمارە ٤١٣ ی (٢١٠٢/٥/١٢) (پیشوو: ٧).

بابەتی چوارەمیان؛ بەناونیشانی (شیعر ئەو دەمەیی خۆی بە شتە گومراپەکانەو دەگلیتیت و پتر لەکاتیکی تر فەلسەفە سەرقالی خۆی دەکات)، لەلایەن ئازاد حەمەو نووسراوە لە ژمارە ٥٣٣ ی (٢١٠٢/٠١/٢٢) (پیشوو: ١).

١٠- لە سالی (٣١٠٢) ز دا، (٩٠١) بابەت بۆلاوکراوەتەو، لەکۆی ئەو ژمارەییە (٧) بابەتیان لەسەر رەخنەیی شیعەرە. بابەتی یەكەمیان؛ بەناونیشانی (کیتیک دەربارەیی بزوتنەو دەی تازەگەری شیعری کوردی) ئاماژە بە ناوی نوسەرەکەیی نەکراوە لە ژمارە (٥٤٣) ی (٣١٠٢/١/١٢) (پیشوو: ١).

بابەتی دووهمیان؛ بەناونیشانی (بەلێ کە شیعەر دەنوسم شاملۆ)، نووسەرەکەیی (شاملۆ) یە و لە ژمارە (٦٤٣) ی (٣١٠٢/١/٨٢) بۆلاوکراوەتەو (پیشوو: ١).

بابەتی سێیەمیان؛ بەناونیشانی (دیوانە شیعری شیرزاد حسن) لەلایەن (شیرزاد حسن) هەو نووسراوە لە ژمارە (٩٤٣) ی (٣١٠٢/٢/٨١) بۆلاوکراوەتەو (پیشوو: ١).

بابەتی چوارەمیان؛ بەناونیشانی (شیعر و ئەزمون) ئاماژە بە ناوی نوسەرەکەیی نەکراوە لە ژمارە (٢٥٣) ی (٣١٠٢/٣/١١) بۆلاوکراوەتەو (پیشوو: ١).

بابەتی پینجەمیان؛ بەناونیشانی (هیشتا شتی زۆر ماوہ کە نەمنوسیوہ) لەلایەن (شیرکۆ بیکەس) هەو نووسراوە لە ژمارە (٥٥٣) ی (٣١٠٢/٤/١) بۆلاوکراوەتەو (پیشوو: ١).

بابەتی شەشەمیان؛ بەناونیشانی (ئەدەبیاتی بەرگری کلاسیک) لەلایەن (دکتۆر هیمداد حسین) هەو نووسراوە، لە ژمارە (٨٦٣) ی (٣١٠٢/٧/١) بۆلاوکراوەتەو (پیشوو: ١).

بابەتی حەوتەمیان؛ بەناونیشانی (کۆی شیعەرەکانی جەلال بەرنجی) لەلایەن نوسەرەکەییەو نووسراوە لە ژمارە (٠٧٣) ی (٣١٠٢/٧/٥١)، بۆلاوکراوەتەو (پیشوو: ١).

١١- لە سالی (٤١٠٢) ز دا، (٧١١) بابەت بۆلاوکراوەتەو، لەکۆی ئەو ژمارەییە (٤) بابەتیان لەسەر رەخنەیی شیعری بوون.

بابەتی یەكەمیان؛ بەناونیشانی (یاریزان یاری بە توپ دەکات، شاعیر بە وشە) لەلایەن (کەریم دەشتی) یەو نووسراوە لە ژمارە ٦١٤ ی (٤١٠٢/٧/٧) بۆلاوکراوەتەو (پیشوو: ١).

بابەتی دووهمیان؛ بەناونیشانی (شاعیریک دژ بە شیعەر) لەلایەن (نیکونار پارا) نووسراوە لە ژمارە ٦٢٤ ی (٤١٠٢/٩/٢٢) بۆلاوکراوەتەو (پیشوو: ١).

بابەتی سێیەمیان؛ بەناونیشانی (شاعیریک کە پاژنەیی لە با بوو)، لەلایەن (ئارکۆ رامبۆ) نووسراوە لە ژمارە (٣٤) بەرواری (٢٠١٧/٠١/٢٢)، لاپەرە (١) بۆلاوکراوەتەو (پیشوو: ١).

بابەتی چوارەمیان؛ بەناونیشانی (تەنیا شیعیریک لە مردنەو دوور بوو)، لەلایەن (ئازاد سوبحی) نووسراوە لە ژمارە (١٣٤) بەرواری (٢٠١١/١١/٣)، بۆلاوکراوەتەو (پیشوو: ١).

٢١- لە ساڵى (٥١٠٢) ز دا، (٣٦) بابەت بۆلاوكراووتەو لە كۆى ئەو ژمارەى (٢) بابەتیان لەسەر رەخنەى شیعەرە. بابەتى يەكەمیان؛ بەناونیشانى (شاعیرىكى بێدەنگ بۆ دواچار بێدەنگ بوو)، كە لەلایەن (تۆماس ترانست تۆمەر) نووسراو لە ژمارە (٥٤) ی (٥٤) ٥١٠٢/٣/٠٣، بۆلاوكراووتەو (پیشوو: ١).

بابەتى دووهمیان؛ بەناونیشانى (سالپۆژى لەدايكبوونى شاعیرىك كە هاوپیئەى هەمووان بوو)، لەلایەن (شیركۆ بیکەس) هەو نووسراو لە ژمارە ٥٥٤ ی ٥١٠٢/٥/٤، بۆلاوكراووتەو (پیشوو: ١).

٣١- لە ساڵى (٦١٠٢) ز دا، (٧٥) بابەت بۆلاوكراووتەو لە كۆى ئەو ژمارەى هێچ بابەتییان لەسەر رەخنەى شیعەرە نووسراون.

٤١- لە ساڵى (٧١٠٢) ز دا، (٤٠١) بابەت بۆلاوكراووتەو لە كۆى ئەو ژمارەى (٣) بابەتیان لەسەر رەخنەى شیعەر بوون.

بابەتى يەكەمیان؛ بەناونیشانى (گۆرانى شاعیر)، كە لەلایەن (هەریم عیسی مەعروف) نووسراو لە ژمارە ٣٤٥ ی ٧١٠٢/٣/٣١، لاپەرە (١) بۆلاوكراووتەو (پیشوو: ١).

بابەتى دووهمیان؛ بەناونیشانى (شاعیرىك لەسەفەردایە) ئاماژە بە ناوى نووسەرەكەى نەكراو لە ژمارە ٦٥ ی ٧١٠٢/٧/٢٢، بۆلاوكراووتەو (پیشوو: ١).

بابەتى سێهەمیان؛ بەناونیشانى (نالى شیکارى فەلسەفى دەروونى) ئاماژە بە ناوى نووسەرەكەى نەكراو لە ژمارە ٦٢٤ ی ٤١٠٢/٩/٢٢، بۆلاوكراووتەو (پیشوو: ٣).

٥١- لە ساڵى (٨١٠٢) ز دا، (١٣) بابەت بۆلاوكراووتەو لە كۆى ئەو ژمارەى (٢) بابەتیان لەسەر رەخنەى شیعەر بوون. بابەتى يەكەمیان؛ بەناونیشانى (شیعەر دواین سەنگەرە دژى سەرکەوتنى سەرمايه‌دارى)، كە لەلایەن (پابل مالینۆفسكى) نووسراو لە ژمارە ٢٩٥ ی ٧١٠٢/٣/٧٢، بۆلاوكراووتەو (پیشوو: ١).

بابەتى دووهمیان؛ بەناونیشانى (ویستگە سەرەتاییه‌كانى شیعەى محمود دەرویش) لەلایەن (محمود دەرویش) هەو نووسراو لە ژمارە ٢٩٥ ی ٨١٠٢/٣/٧٢، بۆلاوكراووتەو (پیشوو: ٢).

شایەنى باسە بەپێى ئەو پۆلینەى كردمان لە پاشكۆى پۆژنامەى چاودێر؛ (٢٤) بابەت لەسەر رەخنەى شیعەى نووسراون و بۆئەوێ درێژدادى تیا دا نەكریت، تەنها ئەو وتارە وەرگیراون، كە بەتەواوى دەچنە ئەو چوارچۆیه‌یه‌و.

٢- بەشى دووهم: رەخنەى رەخنەى كۆمەلایەتى لە شیعەى كوردیدا، پاشكۆى رەخنەى چاودێر بەنمونه:

ئەدەب پانتاییه‌كى گەورەى بۆ قسەكردن لەسەر هەموو بابەتەكان كردووتەو، بەشێوه‌یه‌كى گشتى قسە لەسەر تەواوى كایه‌كانى ژيان دەكات. ئەم پانتاییه‌ گەورەیه‌ى ئەدەب وایكردووه، لەلایەن خۆینەرەو بەشێوازی جۆراو جۆر قسەى لەسەر بكریت، هەر خۆینەرێك لە دەرگایه‌كى تاییه‌تى مەعریفى و زانستى خۆیه‌وه قسەى لەسەر ئەدەب كردووه، ئەم قسەكردنە بوونەتە هۆكارى لەدايكبوونى میتۆد و پرێگە و رێبازی جۆراو جۆر، كە هەموویان لەناو ئەدەبدا رەنگیان داوتەو، بەكۆى گشتى توانیویانە وتار گەلى ئەدەبى پێكبهێنن، لەگەڵ بەرەوپێشچوونى ژيان گۆرانكارى لە میتۆد و رێبازە رەخنەیه‌كان هاتووتە ئاراوه، ئەمە وایكردووه بە خۆیندەوه‌ى ئەدەب بەگشتى رۆبەرپرووى چەندین میتۆدى رەخنەى ببینەوه، بۆیه‌ هەولێ ئەكادیمى ئێمه‌ لە چوارچۆیه‌ى ئەو میتۆدانە دەسوریتەوه، كە

لە گوتارە رەخنەییەکان لەناو رەخنەى چاودێردان، بۆیە هەولمانداوە ئەو میتۆدانەى، کە لەناو پۆژنامەکەدا رەنگى داوەتەو بەکاریانینین.

٢_١_ میتۆدى رەخنەى كۆمەلایەتى

یەكێك لە كۆنترین میتۆدەکانى رەخنەى ئەدەبى، میتۆدى رەخنەى كۆمەلایەتیە، کە لە پاش میتۆدى رەخنەى میژووییەو سەرى هەلداوە، لە هەندیک جیگەدا بە میتۆدى میژووى نوێش ناو دەبریت. لەسەرەتای دروستبوونی دەقى ئەدەبیەو نووسراوەکان گوزارشت بوونە لە دیاردە كۆمەلایەتیەکانى كۆمەلگە، بەلام وەكو میتۆدیكى زانستى سەرەتای دروستبوونی ئەم میتۆدە ناروونە، لەگەڵ ئەوەشدا بەهۆى ناوەرۆكى بیرمەندانى ئەم بوارەو دەتوانین تارا دەیه باس لەمیژووى ئەم میتۆدە بکەین. لە سەر دەمی ئەفلاتۆنەو تا دەگاتە بیریارانى (لوسیەن گۆلمان، مادام دى ستال (٦٧٧١-٧١٨١)، لۆکاچ (٤٨٨١-١٧٩١)، مارکس (٨١٨١-٣٨٨١)، هابەرمارس (٩٢٩١-) هەر وەها دۆرکەم (٨٥٨١-٧١٩١). ئەگەرچی هابرمارس و دۆرکەم زیاتر لایەنە كۆمەلناسیەکان گرتووەتەبەر.

پەيوەندى نیوان ئەدەب و كۆمەلگە پەيوەندییەكى لە میژینەیه. هەر ئەمەیه وایکردووە، کە ئەدەب بە ئاوینەى دەر خستنى نهینیه شاراوەکانى كۆمەلگە دابندریت. ئەم میتۆدە بیرۆكەى رەخنەى كۆمەلایەتى وەكو ئەو، کە پیرىاس پیرىس باسى لێو دەكات، (ئەو تیۆریە کە ئەدەب بەدیاردەیهكى كۆمەلایەتى دەزانیت) (مەعروف، ٢١٠٢: ٣٢). ئەم میتۆدە دەر خەرى ئەو راستییه، کە پەيوەندییەكى توندوتۆل لە نیوان ئەدەب و كۆمەلدا هەیه. بەم کارە سنورى کارکردنى ئەم میتۆدە دیارى دەكریت، لە هەمانكاتدا خالى کارکردنى نیوان ئەدەب و كۆمەلگە دەستنیشان دەكریت، هەر وەكو چۆن کاریگەرى و کارلێکردنەکان دەر دەخريت. لێرەو دەلاقەیهك بۆ پرسى لایەنگرى ئەدەب دەكریتەو، چونکە ((پرسی لایەنگرى لێرەو، ئەدەبیاتدا تارا دەیهك پەيوەست و پابەندە بە پرسى پەيوەندى ئەدەبیات بەجیهانى واقیعهو، ئەدەبیات واقیعی كۆمەلایەتى بەشیوێهەكى تارا دەیهك راستەوخۆ دەنوینتەو، دەئافرنیت)) (ئیگلتن، ٧١٠٢: ٨٦١). هەمیشە روانین لە بەر هەم ئەدەبیەکان، وەكو دیاردەیهكى كۆمەلایەتى هەولێكە بۆ ئاشكرا کردنى دیوێ شاراوەكەى بیرکردنەو و دەق وەكو بەر هەمیكى كۆمەلگە (مەنتك، ٨١٠٢: ٦٦).

میتۆدى رەخنەى كۆمەلایەتى، لە دیدىكى كۆمەلایەتیەو لە ئەدەب دەكۆلێتەو. بەپێى هەرسى بنەماكەى ئەدەب کە بریتین لە: نووسەر لەرووى پیشە و سیمای کەسایەتیەكەى، دەقى ئەدەبى لەرووى ئەو بابەتەو کە وەك چارەسەر دەیانخاتەروو، جەماوەریش لەرووى چۆنیەتى وەرگرتنى کارە ئەدەبیەکانەو (سالح، ٢١٠٢: ٤١).

دەقه ئەدەبیەکان بەزۆرى گوزارشت بوونە لە روانگە كۆمەلایەتیەکان. بۆیە هەر لە سەرەتای دەرکەوتنى ئەدەب بەگشتى و شیعر بەتایبەتى پەيوەندییەكى توندوتۆل لەنیوان ئەدەب و كۆمەلگەدا هەبوو، ئەم پەيوەندییەش پێوەندییەكى لەمیژینەى هەیه. هەمیشە ئەدەب کاریگەرییهكى بەرچاوى لە دیاریکردنى ئاراستەى كۆمەلایەتیدا هەبوو، بۆیە ئەو كەسانەى هەولیانداوە لەم روانگەیهو کاربەن ((تەنها باسى رەنگدانەو كۆمەلگە لەناو ئەدەبدا ناکەن، بەلكو هەولى لێكۆلێنەو لە ژینگەى ئەدەبیش دەدەن، تا ئەو دیاردە كۆمەلایەتیانەى لە ژینگەى ئەدەبیەکاندا هەیه دیارى بکەن و کاریگەرى ئەو دیاردانەش لەسەر ئەدەبەكەى

رەوون بکەنەو. هەر وەها ئەمانە دەیانەوێت بزانی ئەدیبه که سەر بە چ چینیکی کۆمەلایەتییه و لە چ دۆخیکی ئابوریدا ژیاوه و لە ئەدەبه که ییشیدا رەنگی داوه تهوه)) (قادر، ۱۱۰۲: ۴۶).

رەخنەى كۆمەلایەتى پێى وایه، كه په یوه ندى ئەدەب و ژینگە که ی په یوه ندىیه کی لیک دانە بر او ه بە شیوه یه ک ((ئەدەب گوزارشته له کۆمەلگه، چونکه کاریگەری ژیاى كۆمەلایەتى له سەرە، لێرە شەوه سیفەتى ئایدۆلۆژى له سەرە)) (دیویس و فینک، ۷۱۰۲: ۳۴). ئەمە به و واتایه دیت، كه میتۆدى رەخنەى كۆمەلایەتى فێرى خۆیندنه وهى دهقمان ناکات، بە لکو چاومان به خۆیندنه وهى ژیاومان و په یوه ندىیه کانمان له جیهاندا دهکاته وه (مەعروف، ۲۱۰۲: ۲۱).

۱-۲- رابهرانى میتۆدى رەخنەى كۆمەلایەتى

له دیارترین ئەو تیۆرستانەى، كه له بواری میتۆدى رەخنەى كۆمەلایەتییدا کاریانكردوه و

- (لويس گۆلدمان) يه كێكه له دیارترین ئەو تیۆرستانەى، كه له بواری میتۆدى رەخنەى كۆمەلایەتییدا كارەکانى ئەنجامداوه، ئەو برۆای وایه: ((دهقى ئەدەبى گوزارشت نیه له تاک، بە لکو گوزارشته له هۆشیاری چین و دەستهکانى ناو کۆمەلگه)) (فضل، ۲۰۰۲: ۷۵). ئەمە به و واتایه دیت کاتیک نووسەرێک، یاخود شاعیرێک بابەتیکی ئەدەبى دنووسیت، ناتوانیت کاریگەرییهکانى كۆمەلگه به لاوه بنیت، بە لکو پێویسته هۆشیاری كۆمەلگه له نێو دهقه که ییدا جیگه بکاته وه.

- (مادام دی ستایل) يه كێكى تره له بیرمه ندانى بواری میتۆدى رەخنەى كۆمەلایەتیى، كه له باره ی دهقى ئەدەبیه وه رای وایه: ((به گۆرپانکاری له کۆمەلگه دا، ناوه رۆکی دهقى ئەدەبیهش گۆرپانکاری به سەر دا دیت)) (مەنتک، ۸۱۰۲: ۸۶). که واته گۆرپانکاری و پێشکه وتنه کان به شوینه وه په یوه ستن، ئەمە به و مانایه دیت، كه ئەو کۆمەلگه یه ی ئاستى هۆشیاری و سیاسى و رۆشنییرییان به ردهوام له گه شه و گۆرپاندا بیت، ئەوه ئەدەبیات و دهقى ئەدەبیهش له گۆرپاندا ده بیت.

- تیۆرهکانى مارکس و لۆکاچ، بیرمه ندانى تازه ی زانستى كۆمەلایەتى (هابەرمارس و دۆرکهایم) خزمه تی زۆریان به بواره که گه یاندوه. به هۆی ئەوه ی له توێژینه وه که دا که متر بنه ماى کارکردنى ئەم بیرمه ندانه به کاره یینراوه، بۆیه ته نه ا به کورتى ئاماژه مان به ناوه کانیا ن داوه.

۲-۳- بنه ماکانى میتۆدى رەخنەى كۆمەلایەتى

۱- ئەم میتۆده بواری كۆمەلایەتى به سه رچاوه ی و اتا و نووسینی دهق دادەنیت، گرنگی به په یوه ندى نیوان ئەدەب و واقیعی كۆمەلایەتى و شارستانی دهقات، واته رەنگدانه وه ی ئەو جیهانبینی و مملانییه نه یه، كه له واقیعی كۆمەلایەتییدا هەن (مەنتک، ۸۱۰۲: ۴۷).

۲- ئەم میتۆده وابه سته یه به ئایدۆلۆجیه یه کانى مارکسه وه، كه ئەدەب و هونەر دهخاته خزمه تی چینه جیاوازه کانى كۆمەلگه وه، لێرە وه ((ئەدەب و هونەر دهچنه چوارچێوه ی سه رخانه وه، كه بزوینه ره که ی ژیرخانه و بریتیه له هۆکاره ئابورییه کان)) (شراد، ۸۸۹۱: ۴۳۲).

۳- ئەم میتۆده جهخت له سه ر ئەوه دهکاته وه، كه ده بیت دهق هه لگری په یامى كۆمەلایەتى

بیت و پێویستە دەق بەتەواوی لە واقیعی كۆمەلایەتی بچیت.

۴- پێویستە رەخنەگری كۆمەلایەتی، كاتیك شاعیریك دەخاتە چوارچێوەیەكى كۆمەلایەتییهوه، ئەوه لەبەرچاوی بگرت، كه تا چەند ناوەرۆكى دەقەكانى ئەو شاعیره دەبنە هۆكارى ئاراستەکردنى كۆمەلگە.

۵- مەرووف لەنیو پێكهاته جیاوازهكانى كۆمەلدا دەژیت، بۆیه ژینگە كۆمەلایەتییهكه، كاریگەرى لەسەر كهسایەتی و ئایدۆلۆجیای ئەو دەبیت (مەنتك، ۸۱۰۲: ۴۷).

۲-۳- رەخنەى رەخنەى كۆمەلایەتی لە شەئەرى كوردیدا، پاشكۆى رەخنەى چاودێر بەنمونه:

بەپێى میتۆدى رەخنەى كۆمەلایەتی ئەدەب بەگشتى و شەئەرى بەتایبەت رەنگدانەوهى كۆمەلگەیه، لەكۆمەلگە جیاوازهكاندا ژن پێگەى خۆى هەبووه، بەلام كه م تا زۆر ستم و نادەپەرۆهرييان بەرانبەر ئەنجام دراوه، بۆیه بەشێك لە نووسەران و شاعیران هەستیان بەم نادادپەرۆهريیه كردوو و كێشهكانى ژنانیان خستووته ناو دەقەكانى خۆیانەوه، ئەمەش بۆئەوه دەگەرێتەوه شاعیران ویستویانە بەهەى ژنان لە كۆمەلگەدا دەربخەن، بەم شێوازه میتۆدى رەخنەى كۆمەلایەتی گەنگى پێداوه. لە رۆژنامەى رەخنەى چاودێردا (چوار) وتار بەرچاوی دەكەون، كه دەچنە ناو چوارچێوەى میتۆدى رەخنەى كۆمەلایەتییهوه.

یەكەم: یەكێك لەو باسانەى، كه میتۆدى رەخنەى كۆمەلایەتی بە پێشینهى كارەكانى خۆى دەزانیت، ئافەت لەرێگەى دەقە ئەدەبییهكانەوه دەكریت گوزارشت لە ژيانى ئافەتەتان بكریت و كێشه و گێرگرفتهكانیان بخریتەروو، لەم بارهیهوه هیدایەت ابراهیم لە وتاریكى رەخنەبیدا، كه بەناونیشانى (كهسیتی ژن لە شەئەرى گریانى هەنارى قوبادى جەلیل زاده)دا لە ژماره (۴)ى سالى (۲۰۰۲)، بلاوى كردووتهوه و نووسەر پێى وایه: شەئەرى (گریانى هەنارى) قوبادى جەلى زاده، رەهەندى كۆمەلایەتی و سیاسییەكانى ژن دەخاتەروو هەروەكو دەلیت: (قوباد هەمیشه لە دەقە شەئەرییهكانیدا تەواوی رەهەندە كۆمەلایەتی و سیاسییەكانى ژن، وەك كەرەستەیهكى بەرهمهتێان بەكاردههێنێ بۆ دەرخستنى ئەم رەگەزه بوونهوهریكى جەستهخووان، یاخود رەگەزێك كه ناسنامەى لە جەستهدايه) (ئیبراهیم، ژ، ۴، ۲۰۰۲: ۳). ژن پێگەیهكى كۆمەلایەتی بەهێزى هەیه و كەرەستەیهكى گەرە بووه بۆ بەرهمهتێانى دەقى شەئەرى، رۆانین لە ئافەت بەلای شاعیرهوه وەك دیاردەیهكى كۆمەلایەتی هەولێكه بۆ دۆزینەوهى دیوه شاراوەكانى دەق. نووسەر لەم وتارەدا باس لە پێگەى ژن لەناو شەئەرىیهكانى قوبادى جەلى زادهدا دەكات. هەروەك دەلیت: ((لە شەئەرىیهكانى قوبادى جەلى زادهدا ئەم وێنەیه پێویستی بە خۆناسین و نمایشکردنى و ویناکردنى خۆى نییه و ئەو بەبێ ئەوهى بگەرێ بۆ دۆزینەوهى شوناسى كهسى خۆى خاوهن جەسته و رۆحیکه، كه دەتوانیت لای پیاو ئەو شوناسه گەنگه بەخۆى بدات)) (پێشوو، ژ، ۴، ۲۰۰۲: ۳).

دەكریت ئافەت ناسنامەكهى لە جەستهدا بیت، ئەمە بهو مانایه دیت وابەسته بوونىكى زۆر لەنێوان دیاردەى كۆمەلایەتی و ئەدەبیدا هەیه، بۆیه ئەدەب پابەند كراوه بهو مەرجه كۆمەلایەتییهى كه هەیهتی، ژن پێگەیهكى كۆمەلایەتی هەبووه. بۆیه وەك فاكتهریكى گەنگ كاریگەرى لەسەر بێرکردنەوهى شاعیردا هەبووه. بووه به بەرهمهتێنەرى دەقى ئەدەبى. نووسەرى ئەم وتاره (كهسیتی ژن لە شەئەرى گریانى هەنارى قوبادى جەلى زاده)دوو خالى گەنگ بەدى دەكریت. ((۱- رۆانینێك وەك ئەوهى ژن كه هەیه له بووندا. ۲- رۆانینێك

و هک ئەو هی له کۆمه‌لگا ده‌بینه‌یت و مامه‌له‌ی له‌گه‌لدا ده‌کریت)) (پیشوو، ژ، ٤، ٥٠٠٢: ٣).

ژن له کلتوری ئیمه‌دا له‌زۆر باردا سته‌م لیکراو بووه و له‌هه‌مان کاتیشدا جیگه‌ی گرنگی و بایه‌خی پیاوه، دیاره‌مه‌به‌ستی له‌رووی جه‌سته‌یه‌وه بووه، خۆ ئەگه‌ر وانه‌بیت ئەوا بۆچی زیاتر له‌ شیعری کۆندا گرنگی به‌ جه‌سته‌ی ئافره‌تان دراوه و که‌متر باسیان له‌ کێشه‌ سه‌ره‌تاییه‌کانی ژبانی ئافره‌تان کردووه، له‌زۆر باریشدا شاعیرانی میلی زیاتر گرنگیان به‌ کێشه‌ی ئافره‌تان داوه، به‌لام نووسه‌ری ئەم بابته‌، ئەم مه‌سه‌له‌یه‌ی روون نه‌کردووه‌ته‌وه، که‌ پێویستبوو ئاماژه‌ی بۆ بک‌ردبا، ته‌نانه‌ت له‌ دوو‌خاله‌ش که‌ خسته‌وه‌یه‌تیه‌ روو نه‌یتوانیوه‌ پێگه‌ی ژن و مامه‌له‌کردنی شاعیر له‌ ئەو ده‌قه‌دا به‌ته‌واوی روون بکاته‌وه.

بۆ نووسین و خسته‌نه‌رووی هه‌ر بابته‌یک پێویسته‌ به‌پێی میتۆد، یاخود تیۆریکی دیار بابته‌که‌ت بخه‌یته‌روو، به‌تایبه‌ت بۆ بابته‌تیکی له‌م شیوه‌یه‌، چه‌ندین میتۆد و تیۆری جیاواز هه‌یه، به‌تایبه‌ت میتۆده‌کانی رەخنە فیمینستی و تیۆره‌کانی فوکۆ و ... هتد، نه‌ک هه‌رئوه‌ بگه‌ ده‌بوو پۆل و مافی ژبانی له‌ کۆمه‌لگه‌ی کوردیدا به‌ر ئاماژه‌بدایه، چونکه‌ هه‌ر له‌ شیعری خودی قوبادی جه‌لی زاده‌دا ئاماژه‌ی پیکراوه، به‌لام نووسه‌ری ئەم وتاره‌ نه‌یتوانیوه‌ به‌شیوه‌یه‌کی روون و پشتبه‌ستن به‌ میتۆدی زانستی و تیۆری هاوبابه‌ت و ته‌نانه‌ت ناوه‌روکی مه‌به‌سته‌ شیعرییه‌کانی شاعیر بابته‌که‌ی ده‌وله‌مه‌ند و زانستی تر بکات.

دووه‌م: بانه‌مايه‌کی دیاری میتۆدی رەخنە کۆمه‌لایه‌تی رەتکرده‌وه و هه‌له‌وه‌شانده‌وه‌ی دیارده‌ کلتورییه‌ نه‌رێنیه‌کانی ناو کۆمه‌لگه‌یه‌، که‌ ئەم دیاردانه‌ رینگن له‌ به‌رده‌م پیشکه‌وتن و کرانه‌وه‌کانی کۆمه‌لگه‌دا. سه‌باره‌ت به‌م بانه‌مايه‌ی رەخنە کۆمه‌لایه‌تی له‌ پاشکۆی رەخنە چاودێردا وتاری رەخنەیی به‌دی ده‌کریت. له‌ ژماره‌ (١) ی (٥٠٠٢) و تارێک به‌ناونیشانی (پیره‌مێرد و پرۆژه‌یه‌کی نوێگه‌ری له‌ شیعری نوێی کوردیدا) بلاوکراوه‌ته‌وه له‌لایه‌ن محمد نوری ئەحمده‌وه، به‌پێی هه‌لوێست و بۆچوونه‌کانی نووسه‌ر له‌ خسته‌نه‌رووی بابته‌که‌دا، ده‌کریت بیخه‌ینه‌ چوارچۆیه‌ی میتۆدی رەخنە کۆمه‌لایه‌تییه‌وه، له‌ پیشه‌کی وتاره‌که‌یدا نووسه‌ر ده‌لێت: ((په‌یوه‌ندی نیوان کاری ئەده‌بی و ده‌سته‌یه‌کی کۆمه‌لایه‌تی له‌ هه‌مان سیسته‌می په‌یوه‌ندی نیوان به‌ش پیکدیته‌ له‌ناو کاری ئەده‌ب خۆیدا)) (ئەحمه‌د، ژ، ١، ٥٠٠٢: ١)

له‌م وتاره‌دا نووسه‌ر به‌روونی ئاماژه‌ به‌ شیکردنه‌وه‌ی شیعره‌کانی پیره‌مێرد ده‌کات و بوێرانه‌ هه‌ندێ مه‌سه‌له‌ی ورژاندووه، که‌ له‌ناو کۆمه‌لگه‌دا بوونی هه‌یه، هه‌روه‌ها چه‌ند بابته‌تیکی هه‌ستیار له‌ناو کۆمه‌لگه‌ی کوردیدا، که‌ جیگه‌ی هه‌له‌سته‌ له‌سه‌ر کردن بووه، ئاماژه‌ی بۆ کردووه و به‌پێی نمونه‌ی شیعری و سنوری کاره‌که‌ی به‌لگه‌ی زیندوو و به‌رده‌ستی هه‌تاوه‌ته‌وه، بۆیه‌ نمونه‌ی به‌ شیعری مزگه‌وتی گه‌وره‌ی پیره‌مێرد هه‌تاوه‌ته‌وه، که‌ به‌شیوه‌یه‌کی راسته‌وخۆ له‌بری ئەوه‌ی باسی لایه‌نه‌ پیرۆزییه‌کانی ئەم شوێنه‌ بکات، باسی له‌ به‌لگه‌م و ده‌نگی که‌ری مه‌لا کردووه، نووسه‌ر ده‌لێت: ((هه‌موو رەخنه‌گرتنیک له‌ سروشتی ناو کۆمه‌لگه‌ وه‌ک جه‌سته‌یه‌کی ناکامل و پینه‌گه‌یشته‌وه، به‌لام ئەگه‌ر ئەم رەخنه‌یه‌ له‌ هه‌ناوی جیهانبینی سه‌رده‌م نه‌هاتبێته‌ ده‌ر ئەوا به‌ تیکده‌ر و هه‌له‌وه‌شینه‌ره‌وه‌ی پرۆسه‌ی ناوه‌کیه‌کانی کۆمه‌لگه‌ دانراوه‌)) (ئەحمه‌د، ژ، ١، ٥٠٠٢: ١). ئەمه‌ به‌و واتایه‌ دیت، که‌ پیره‌مێرد به‌ به‌رده‌وامی رەخنە له‌ دیارده‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کان و سیسته‌می ناو کۆمه‌لگه‌ گرتووه. ئەمه‌ راسته‌وخۆ ده‌مانباته‌وه‌ ناو چوارچۆیه‌ی رەخنە کۆمه‌لایه‌تییه‌وه، چونکه‌ راقه‌کردنی دیارده‌کانی ناو کۆمه‌لگه‌، هه‌ولیکه‌ بۆ دۆزینه‌وه‌ی په‌یوه‌ندی نیوان کۆمه‌لگه‌ و ئەده‌ب، جا

ئەو بابەتەنى كە رەخنەى لیدەگىریت كلتورى، فەرھەنگى، ياخود رۆشنىبرىيى بىت. نووسەرى ئەم وتارە لە كۆتايىدا دەلەيت: ((بۆيە گەرەنەوہى ئەم جارەمان بۆ لای پىرەمىرد گەرەنەوہى بۆ كلتورىك، كە دەنگى خەفە دەكات و لەناو پىچەكانى خۆى دەيشارىتەوہ)) (ئەحمەد، ژا، ٥٠٠٢: ١).

ئەوہى لەم وتارەدا جىگەى ئاماژە پىكردەنە، ئەوہى كە نووسەرى ئەم وتارە توانىوہىتە پەيوەندى نيوان ئەدەب و كۆمەلگە بەپىي تىورىيەكانى گۆلدا مان پوون بكا تەوہ، كە كارىكى زانستى و جوانە، بەلام ئەوہى كە دەيەويت برىار لەسەر پىرەمىرد بەت ئايا بۆچى دەستى لە شيعر نووسىن ھەلگرتووە و كارى رۆژنەمەوانى ھەلبژاردووە، تويژەرانى ئەم بابەتە دەخاتە ھەلەوہ تارادەيەكى زۆر كارىكى نازانستىيە، چونكە ئاستى رۆشنىبرىيى خۆدى پىرەمىر برىار دەدات، كە ئايا چ كارىك و چ بواريكى ژيان ھەلدەبژىریت، نە نووسەرى ئەم بابەتە و نە كلتور و دابوونەريت و نە تويژەرانى ھاوسەردەمى شاعىرىش ناتوان برىارى ئەوہى لەسەر بەدەن. دواجار پىرەمىرد ئەو ساتانەى، كە لە رۆژنامە و رۆژنامەگەريشدا بوو دەستى لە نووسىنى شيعر ھەلنەگرتووە، تاوہكو ئەو برىارەى لەسەر بەدەى، پاشان شاعىر لە چەند جىگەيەكدا باسى لە كلتور و فەرھەنگى كۆمەلەيتەى كردووە و رەخنەى لىگرتووە، كەچى لە چەندىن جىگەى تر و شيعرى تر دا پەستى كۆمەلگە و تاكەكانى كۆمەلگەى كوردى كردووە، كەچى نووسەرى ئەم بابەتە، بەھىچ شىئوہىك باسى لە وەھا سوژەيەك نەكردووە، دەبوو لەپال مەبەستە سەرەككىيەكەى خويدا ئاماژەيەكى كورتى بۆ بكردبا.

سنيەم: ئاين لە ديارترين بنەماى رەخنەى كۆمەلەيتىيە، بەشىكى زۆرى بىرمەندانى رەخنەى كۆمەلەيتى و كۆمەلناسان، بەھەستىارترين مەسەلەى كۆمەلەيتى و تەنانەت نەتەوہىي و فكرى دادەننن، بەشىكى زۆرى كارەكانيان بۆ پوونكردنەوہى ئەم بابەتە تەرخانكردووە. لە رۆژنامەى چاودىردا وتارىك لەلایەن نووسەر د. ئازاد عبدالواحد كەريمەوہ نووسراوہ بە ناوئىشانى (ئەسىرى لەنيوان ناسيؤناليست و ئايدىي ناليستى) دا لە ژمارە (٦٢) ى سالى (٦٠٠٢) بلاوكراوہتەوہ. نووسەر لە پيشەكى وتارەكەيدا بەھوى چەند رەگەزىكى رۆشنىبرىيى و سياسىيەوہ باس لە قوناعى نوپكردەوہى شيعرى كوردى دەكات. ھەر وەھا چەند رەگەزىكى ترى وەك گۆرانكارىيە كۆمەلەيتىيەكان و ھەر وەھا باسى شيعرى نوپى كوردى، كە ھاوھەنگاوى ژيانى ناو كۆمەلگە بوو كردووە. ھەر بۆيە دەلەيت: ((دروشمى مەرگەسات و گيانى بە كۆمەلەيتى بوون بە دىرپكى نوپوہ شۆرشىك بوو دژ بە واقعى گەندەل و تەعبىرىكى نوپى بوو لە خەون و ئازارەكانى گەل و فەلسەفەى نەتەوہخووزى)) (كريم، ژا، ٦٠٠٢: ٢).

نووسەر لەم وتارەيدا ئاين و بىرى نەتەوايەتى، كە لە شيعرەكانى ئەسىرىدا رەنگى داوہتەوہ، وەكو ھەولتەك بۆ خستەنەرووى فەلسەفەى شيعرى ئەسىرى دەخاتەروو. ھەر وەھا پىي واىە تايبەتمەندى نەتەوايەتى و كۆمەلەيتى كۆمەلەيتى كوردى لەگەل كەلەپوورى شيعرى كۆنى كوردى و واقە نوپيەكە ھاوتەباى شيعرەكانى بوون، ھەر بۆيە باسكردن لە گوتارى سۆسپۆ يان سۆسۆجىيائى ئەدەب لە زادەى شيعرەكانى ئەسىرى بوون، نووسەر دەيەويت پيمان بلى شيعرەكانى ئەسىرى بەشىئوہى گوتار لە ميانەى دەقەكانەوہ ئەركىكى كۆمەلەيتىيە و نەتەوايەتى بەجى گەياندووە. باسكردن لە پرۆژەى ژيارى كۆمەلەيتى كورد، ھەر وەھا باسكردن لە كيشەى نەتەوايەتى بەكيشەى كۆمەلگەى زانىوہ، ھەر بۆيە نووسەر دەلەيت:

((ئەو فاكته رەش پۆلیكى سەرەكى هەبوو لە سەپاندنى قۆناغىكى نوێى شیعەر، كە بە قۆناغىكى سۆسیۆویالیزم دەناسریتەو، كە سەرەتاكانى بەرجهسته كردنى بیری نەتەوايه تى سەرى هەلدا، پاشان بە شیعەرى نیشتمانی و ئەوجار سیاسى و پاشان بە شۆرشگێرى بەردهوامى هەبوو)) (كەرىم، ژ ٦٢، ٦٠٢: ٢). هەموو ئەو رەگەزانه رەگەزى سیاسى و نەتەوايه تى بۆ باسكردنى لە كۆمەلگە گوزراشته لە پەيوەندى نێوان ئەدەب و كۆمەلگە.

ئەو هەى جیگەى سەرنجه نووسەر تەنها باسى لایەنى ئاینى و وابەسته كردنى بە نەتەو هە دەخاته روو، دیاره بەهۆى ئەو باگراونده ئاینیهى كە شاعیر هەیبوو ئەم بۆچوونانەى خستوه تەروو. خو دەرگا جگە لە بیروباوەرى ئاینى، چەندین فاكتهرى تری كۆمەلایەتى و نیشتمانی لە ناوهرۆكى شیعەرەكانى شاعیردا بەدى بكرایه، دەبوو نووسەر باسى تەواوى لایەنەكانى ژيانى كۆمەلایەتى شاعیرى كردبا بۆ دروستبوونی ئەو هەسته نەتەوايه تیهى شاعیر، سەربارى ئەو هەى كە نووسەر توانیوییه تى زۆر بە زانستیانە بۆچوونەكانى خو بخاته روو.

چوارەم: ئەدەب و كۆمەلگە سەرباسى بیرمەندانى رەخنەى كۆمەلایەتى بوو، لە زۆر باردا هەولیاندا ئەو پەيوەندییه روون بكەنەو. لە رۆژنامەى چاودێرىشدا لە دوو ژمارەى (٨٠١ – ٩٠١) لە سالى (٨٠٢) بابەتیک بەناو نیشانى (پەيوەندى نێوان ئەدەب و كۆمەلگە بە پێى میتۆدى سۆسیۆلۆژى میژوویى) لە نووسینى ئەحمەد میره بۆلاو كراو تەو، گەرچی بابەتەكە پەيوەندى راستەوخو بە ژانرى شیعەرەو هە نیهى و زیاتر باسى ئەدەب بەگشتى دەكات

رەخنەگر لە سەرەتای نووسینه كانیدا دەلێت: ((قسە كردن لە سەر پەيوەندى نێوان ئەدەب و كۆمەلگە قسە كردنیکى ئالوز و فرە رەهەندە، كە ناتوانیت راستەوخو ئاماژە بە چۆنیەتى رایەلى نێوان ئەدەب و كۆمەلگە بكات)) (میره، ژ ٨٠١ – ٩٠١: ٦). لە چەندین گوشه نىگای جیاوازهو دەكریت ئەو پەيوەندییه لیک بووبیتەو، هەموو لیکدانەو هەكان دەچنە خانەى زانستى كۆمەلناسى ئەدەبەو. ئەم رەخنەیهى لە بەر دەست دایه هەولیکە لە بواری كۆمەلناسى ئەدەب، بە سەرنجدان لە بنەماكانى سۆسیۆلۆژى میژوویى، كە تیايدا هەولدهریت كاریگەرى میژوو و بەستنهو هەى بابەتە كۆمەلایەتییه كان بە ژانەر ئەدەبیه كان، پاشان لە شیوهى شیعردا پیشان بدریت.

رەخنەگر ئاماژەى بەو كردوو، كە روانگەى جیاجیا بۆ چۆنیەتى پەيوەندى نێوان ئەدەب و كۆمەلگە لە لایەن بیرمەندان و رەخنەگرانەو هە ئاراسته كراو، كە هەموویان لە سەر ئەو خالە ناکۆكن ((ئەدەب یه كێكە لە كارە دیارو بنەرەتییه كانى كۆمەلگە، بۆیه هەرگیز ئەدەب ناتوانیت بە شیوهیه كى دابراو لە كۆمەلگە بژی، بەلكو ئەدیپ بوونەو هەریكى كۆمەلایەتییه و لە ناو ژینگەى كۆمەلایەتییه دهژی)) (میره، ژ ٨٠١ – ٩٠١: ٦). لە روانگەى ئەم بۆچوونەو هە ئەدەب بەگشتى بەهەموو بەشه پیکهینه رەكانیهو هە هیچ كات لە بۆشاییدا بەرهم ناهیندریت، واتە ژانەر ئەدەبیه كان هەر یه كە یان لە ژیر كاریگەرى میژوویى كۆمەلایەتییه كان بوون، كە واتە بەمەبهستى تیگە یشتنى باشتەر و وردتر لە ژانەر ئەدەبیه كان پێویسته سەرەتا لەو چوارچێوه كۆمەلایەتییه تیگەین، كە بەرهمه كەى تیايدا نووسراو. رەخنەگر سەرەتا بە باسكردن لە سەر كۆمەلناسى فەرهنسى (دوركهايم) دەست پێدەكات و هەولدهدات پەيوەندى نێوان ئەدەب و كۆمەلگە لە روانگەى ئەو هەو روون بكاتەو. دواتر دیتە سەر باسكردنى هەمان پەيوەندى، بەلام ئەم جارەیان لە روانگەى كۆمەلناس و بیرمەندانى ترهو. رەخنەگر ئاماژە

بۆ (ئەفلاتون و ئەرستۆ و ئیین خەلدون) دەكات و پىی وایە بەرەھەمى ئەوان لە ژیر كایگەرى ئەو كۆمەلگە یەدابوون كە تیایدا ژیاون، لەلایەكى ترەو دەكریت بۆ باشتر لیکدانه وەى پەيوەندى نیوان ئەدەب و كۆمەلگە سود لە پروانگەكانیان وەر بگيردریت.

رەخنەگر ئاماژە بۆ میژووی پەرەسەندنەكان لەم جۆرەدا دەكات، بۆیە جەخت دەكاتە سەر سى قوناغى جیاوازی پەيوەندى نیوان ئەدەب و كۆمەلگە، كە زیاتر پشتى بەستووە بە بیر و هزرى بیرمەندانى سەردەمانى كلاسىك و رابردوو، رەخنەگر بە شىكى زۆرى نووسینەكەى تەرخاكردوووە بۆ ناساندن و شىكردنه وەى پروانگەكانى زانای عەرەبى بواری كۆمەلناسى ئەدەب (عمر على بەدەوى) بەتایبەت لە كتیبى (علم الاجتماع / الأدب)، لە كۆتاییدا بەم ئەنجامە دەگات ((لە پى رۆحەكە یەووە كە زمانە بەتەواوەتى بە كۆمەلگەووە گرى دەردیت)) (میره، ژ ۸۰۱ - ۹۰۱: ۶). دیارە ئەدەب بیجگە لەم بابەتانه لە زۆر رەهەندى ترەووە سەرچاوە دەكریت. لە چوارچێوەى كۆمەلایەتییه وە بۆ لیکدانه وەى زیاترى ئەم باسە رەخنەگر دیتەسەر ئاماژە كردن بۆ هزرى بیرمەندانى ئیستای بواری كۆمەلناسى ئەدەب و لە چەندین شویندا ئاماژە بۆ تیۆرەكانى ئەم بواره دەكات.

رەخنەگر لە بەشىكى تری وتارەكەیدا ئاماژە بە زالبوونى ژانرى شىعەرى دەكات. لە ئەدەبى سەردەمانى رابردوو بە حوكمى كەمى ژانرە ئەدەبیهكانى تر، پىی وایە ژانرەكانى تر جگە لە شىعەر بەرەھەمى سەردەمى مۆدێرن، كەواتە رەخنەگر سود لە زاراوەى ((كۆمەلگەى شىعەرى)) وەر دەگریت، بۆ پیناسە كردنى جیگە و پىگەى شىعەر لە سەردەمانى رابردوو، كە تاكە ژانرى بە هیز و زالى ئەدەبى بوو.

رەخنەگر لە بەشىكى تری نووسینەكەیدا دووبارە پرودەكاتە بۆچوونەكانى (على وەردى) سەبارەت بە جیگە و پىگەى شىعەر لە كۆمەلگەى عەرەبى سەردەمانى رابردوو. رەخنەگر پەنجە دەخاتە سەر كتیبى (أسطورة الادب الرفيع) دەلیت: ((قورەیشییهكان چەندە توانای خۆیان سەرفەهە كرد لە مەراسیمى حەجدا هیندەش لە شىعەردا توانای خۆیان سەرفەهە كرد بە شىوێهەكى گشتى قورەیشییهكان توانیان نمونەى خۆیان لە هۆزەكانى تری عەرەبیدا بەرز رابگرن و بازگانیهكانیان بپاریزن لە پىگەى دووشتەووە بوو یەكەمیان: پەرسەشیهكان و ئەنجامدانى حەج، دووهمیان: هاندانى شىعەر و كەمكردنەوى بازارە ئەدەبیهكان كە شىعەریان تیدا دەخویندرا یەووە)) (میره، ژ ۸۰۱ - ۹۰۱: ۶).

شىعەر هیندە زال و كاریگەر بوو، تەنانەت لەلایەن هۆزى قورەیشییه وە لە سەردەمى هاتنى ئیسلامدا بەكار دەهێنرا، بۆ خزمەت كردنى ئامانجى هۆزى قورەیش هەر وەكو د. على وەردى ئاماژەى بۆ كردوووە و دەلیت: شىعەر یەكێك بوو لە ئامانجە دیارەكان، بۆیە نووسەر دیتەووە سەر باسكردنى پەيوەندى نیوان ئەدەب و كۆمەلگە، بەلام ئەم جارەیان لە پروانگەى بیرمەندانى هاوچەرەووە، باسى چەندین میتۆدى زانستى دەكات، بۆ لیکدانه وەى ئەم پەيوەندیه وەكو ((میتۆدى میژووی، بەراوردكاری، شىكاری، وەسفى)) (میره، ژ ۸۰۱ - ۹۰۱: ۶) رەخنەگر راي وایە لەو جۆرە میتۆدهى سەرەووە ئەوەى یەكەمیان بەكار هێناو، كە بریتیه لە میتۆدى میژووی و تیشك دەخاتە سەر ناوهندیتىرین بابەتى بەرباس، كە هەمان كۆمەلناس پىی وایە: دوو ئەركى سەرەكى لە ئەستۆیه، ئەوانیش بریتین لە شىكاری میژووی و خویندنه وەى پىكەتە و میژووی.

ئەوێ جیگەى ئاماژە بۆکردنە، نووسەر زۆر لە بابەتەكە لایداوه و زیاتر سەرقالی یاریکردن بوو بە وشە، چونكە بۆ بابەتێكى رۆژنامەوانى هیچ پێویست بەو هەموو رۆونکردنەوێهە و باسکردنى بابەتى لایەلایە، هەرۆهكو چۆن بەپێى ناوێشانى بابەتەكەشى رۆونه و دەبوو تەنها باسى لە ناوەرۆكى ئەو میتۆدە بكردابایە، ئەگەرچى خودى میتۆدەكە و بابەتەكەش تارا دەیهەكى زۆر كۆنە و پێویستى سەردەم نییە، جگە لەوێ نووسەر نەهاتووە باسى میتۆدى رەخنە رۆون بكاتەو، كە ئایا بەپێى میتۆدەگە رایی نوێ كاریكردوو، یاخود میتۆدى رەخنەى میتۆدی، یاخود میتۆدى رەخنەى كۆمەلایەتى؟ لە راستیدا هەم ناروونى و هەم تێكەلاویش بە بابەتەكەو دیارە، سەربارى ئەوێش كە چەندین بیروكەى وەرگرتوو و ئاماژەى بە سەرچاوەكەى نەكردوو، بەلام لە بابەتەكانى تردا ئاماژەى بە سەرچاوە كەردوو، بەتایبەت كاتێك بە مانشیتێكى گەرە دەلیت: ((ئەدەب رەنگدانەوێ واقیعی كۆمەلە، بەهەموو رەهەندە جیاوازەكانییهو، یان بەدیوێكى تردا، ئەدیب گوزارشتكەرە لەو واقیعی كۆمەلایەتییهى تیايدا دەژیت لەماوێهەكى میتۆدی دیاریكراویدا)) (پیشوو: ٦).

نووسەر هیندەى خەرىكى سەرقالکردنى خوینەرە بە بیروبوچوون و خستنه رۆوى ناوى نووسەر و كۆمەلناسانى تر، نیو هیندە خەرىكى ناوەرۆكى كارەكەى نەبوو.

ئەنجام

لەم توێژینهوێهەدا گەشتووین بە چەند ئەنجامێك لە گەرنگترینان:-

- رەخنەى رەخنە، بابەتێكى گەرنگە و خزمەت بەبواری رەخنە دەكات و تا ئاستى كامبۆونى دەبات.

- پاشكۆى رەخنەى چاودێر، لە دیارترین ئەو رۆژنامانەیه، كە بابەتى رەخنەى ئەدەبى تیايدا بلاوكراتەو، ئەگەرچى رۆژنامەكە تەنها بۆ بلاوكردنەوێ بابەتى ئەدەبى نەبوو.

- رەخنەى شیعەى لە دوو توێژى رۆژنامەكەدا گەرنگى پیدراو و (٢٤)

بابەتى لەم چەشنە بەدى دەكریت.

- ئەو بابەتانەى، كە دەكەونە چوارچۆهە رەخنەى كۆمەلایەتییهو تەنها (٤) وتارن، نووسەرانى ئەم چوار ژمارەیهش زیاتر پشیمان بە بوچوونى تاكەكەسى خۆیان بەستوو و لە روانگەى تیوریکى دیاریكراو كارەكەیان ئەنجام نەداو، جگە لە وتارەكەى (ئەحمەد میرە)، كە بەپێى تیورەكانى (گۆلمان) كارى كەردوو.

-- تیورەكانى گۆلمان جەخت لەو دەكاتەو، كە ئەدەب گوزارشته لە كۆمەلگە و دەتوانیت كۆمەلگە ئاراستە بكات، ئەمە بەو واتایە دیت كە ئەدەب بۆ كۆمەلگەیه، نەك تاكەكانى كۆمەلگە. ئەو وتارانەى لێرەدا خراونەتەر و ئەگەرچى نووسەرەكانیان ئاماژەیان بە تیورەكانى گۆلمان نەكردوو، بەلام شیکارییهكانیان دەچنە ئەو چوارچۆهەیهو.

سەرچاوەكان

كتیب:

ئینگلتون، تیری (٢٠١٧)، ماركسیزم و رەخنەى ئەدەبى، و. هاوړى یوسفى، چاپخانهى گەنج،

سلیمانی.

دیویس، رۆبەرت کان و فینک، (۲۰۱۷)، رەخنەى ئەدەبى سەدەى بیستەم، رەخنەى ئەدەبى هونەرى هەلسەنگاندنى دەقى ئەدەبى، وەرگێرانی ریبین هەردى، چاپخانهى سەردەم، چاپى یەكەم، سلیمانی.

سالج، ئاوارە كەمال (۲۰۱۲)، میتۆدى رەخنەى كۆمەلایەتى و پراكتیزەکردنى لە شەئەرى گۆراندان، چاپى یەكەم، چاپخانهى حاجى هاشم، هەولێر.

مەعرف، كەمال (۲۰۱۲)، تیۆرە نوێیەكانى رەخنەى ئەدەبى، چاپخانهى دەریا، سلیمانی. مەنتك، حەمە (۲۰۱۸)، میتۆدەكانى رەخنەى ئەدەبى، چاپخانه نوسینگەى تەفسیر، چاپى یەكەم، هەولێر.

نوورەدین، بوار (2021)، بیلۆگرافیای رۆژنامەى چاودێر (۴/۱۰/۲۰۰۴ _ ۲/۴/۲۰۱۸)، چاپى یەكەم، چاپخانهى تاران، تەهران.

گۆفار:

قادر، ریبین خەلیل (۲۰۱۱)، میتۆدى رەخنەى كۆمەلایەتى لە لیکۆلینەوهى ئەدەبدا، گۆفارى رامان، ژمارە (۱۶۷)، هەولێر.

سەرچاوهى عەرەبى:

شراد، شلتان عبود (۱۹۸۸)، مدخل الى النقد الادبى الحديث، دار مجدلاوى للنشر، ط ۱، عمان فضل، صلاح (۱۹۹۸)، مناهج النقد المعاصر ومصطلحاته، مبرت للنشر و معلومات، القاہرہ.

وتارەكانى رەخنەى چاودێر:

ئیبیراھیم، ھیدایەت (۲۰۰۵)، كەسیتی ژن لە شەئەرى گریانى ھەنارى قوبادى جەلى زادەدا، ژمارە (۴).

ئەحمەد، محمد نوری (۲۰۰۵) پیرەمێرد و پڕۆزەییەكى نوێگەرى لە شەئەرى نوێى كوردیدا، ژمارە (۱).

كەرىم، ئازاد عبدولواھید، (۲۰۰۶)، ئەسیری لەنیوان ناسیۆنالیست و ئایدیای نالیستیدا، ژمارە (۶۲).

میرە، ئەحمەد (۲۰۰۸)، پەیوەندى نیوان ئەدەب و كۆمەلگە بەپێى میتۆدى سۆسیۆلۆژى میژوووی، ژمارە (۱۰۸ - ۱۰۹).

Nirxandina Sempozyûmê
Sempozyum Değerlendirmesi
Symposium Review

V. SEMPOZYÛMA NAVNETEWYÎ YA KURDIYATÊ MELA MEHMÛDÊ BAZÎDÎ & ALEKSANDRE AUGUSTE JABA Û MÎRASA WAN 30-31/05/2024

Sinan ÇAKAR

Sinan ÇAKAR

ORCID: 0000-0002-1088-5995 | sinancakar@yyu.edu.tr
Dr., Department of Kurdish Language and Literature,
Faculty of Letters, Van Yüzüncü Yıl University, Türkiye.

Citation/Jêgir/Atrf:

Çakar, S. (2024). Nirxandina V. Sempozyûma Navnetewî ya Kurdiyatê: Mela Mehmûdê Bazîdî & Aleksandre Auguste Jaba û Mîrasa Wan. Kurdiyat (9), 113-120. DOI: 10.55118/kurdiyat.1495360

Article Types/Cureyê Gotarê/Makale Türü:

Symposium Review/Nirxandina Sempozyûmê/Sempozyum Değerlendirmesi

Received/Dema Hatîne/Geliş Tarihi: 03.06.2024

Accepted/Dema Pejirandinê/Kabul Tarihi: 25.06.2024

Publication Date/Dema Weşandinê/Yayın Tarihi: 30.06.2024

Peer-Review/Hekemî/Hakemlik:

Double anonymized-Two External/Cot Nenas-Du ji derve/ Çift Taraflı Kör Hakemlik-İki hakem

Reviewing and Plagiarism/Nirxandin û İntihal:

This article has been scanned by iThenticate plagiarism website./ Ev gotar di malpera întihalê ya iThenticate ra hatîye derbaskirin./ Bu makale iThenticate adlı intihal sitesinde taranmıştır.

Ethical Statement/Beyana Etik/Etik Beyanı:

It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited./ Hatîye beyankirin ku di pêkanîn û nivîsina vê xebatê de hemû rêzikên zanistî û etik hatine şopandin û hemû çavkanî bi awayekî têtûz hatine referanskirin./ Bu çalışma yapılırken ve yazılırken bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve kullanılan tüm kaynaklara uygun şekilde atıfta bulunduğu beyan edilir.

Conflicts of Interest/Nakokiyên Berjewendiyên/Çıkar Çatışması:

There is no conflict of interest between the author and any parties in the article./ Di gotarê de di navbera nivîskar û ti aliyên din nakokîya berjewendîyê tune ye./ Yazar ile makalede yer alan taraflar arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Grant Support/Alîkarîya Darayî/Maddî Destek:

The author acknowledge that they received no external funding in support of this research./ Nivîskar beyan dike ku wan wî ji bo vê vekolînê ti fonên derveyî wernegirtine./ Yazar, bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadıklarını kabul etmektedirler.

Copyright & License/Mafê Telifê & Destûr/Telif Hakkı & Lisanslama:

Authors publishing in the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0./ Nivîskar li jer lîsansa CC BY-NC 4.0 mafê xwe yê li ser xebata xwe diparêzin./ Dergide yayın yapan yazarlar, CC BY-NC 4.0 kapsamında lisanslanan çalışmalarının telif haklarını saklı tutarlar.

Enstîtûya Zimanên Jîndar a Zanîngeha Van Yüzüncü Yilê di sala 2012an de hatîye damezrandin û di sala 2013an dest bi karûbarên xwe kirîye. Heta niha gelek xwendekarên ji vê enstîtûyê pîleya masterê wergirtine û jê derçûne. Ji bilî karûbarên perwerdehîyê, di enstîtûyê de gelek xebat û organîzasyonên akademîk jî tên lidarxistin. Yek ji van xebatan jî sempozyûmên navnetewî ne. Pêşengên edebîyata kurdî weke tema di van sempozyûman de tên hilbijartin. “Sempozyûma Zanîstên Îslamê yên bi Zimanê Kurdî” weke yekemîn sempozyûm hatibû lidarxistin. Piştî vê, di sala 2021an de “II. Sempozyûma Navnetewî ya Kurdiyatê Ehmedê Xanî û Mîrasa Wî”, di sala 2022an de “III. Sempozyûma Navnetewî ya Kurdiyatê Feqiyê Teyran û Mîrasa Wî” û di sala 2023an de “IV. Sempozyûma Navnetewî ya Kurdiyatê: Melayê Cizîrî û Mîrasa Wî” ji van rêzesempozyûman bûn. Îsal jî di 30-31ê Gulanê de V. Sempozyûma Navnetewî ya Kurdiyatê bi temaya “Mela Mehmûdê Bazîdî & Aleksandre Auguste Jaba û Mîrasa Wan” hate lidarxistin. Ji hêla lijneya sempozyûmê 35 teblîx hatibûne qebûl kirin. Beşdarvan hem bi awayê onlîne û hem jî rûbirû beşdar bûn. Sempozyûm bi heşt rûniştinan û du rojan berdewam kir. Ji bilî lêkoler û akademîsyenên ji zanîngehên Tirkîyê, ji Almanyayê Philipp Bernert, Swêdê Mahir Taha, Swîsreyê Perwîz Cîhanî, Georgiyê Mariam Gureşidze, Hollandayê Michiel Leezenberg, Iraqê Tehsin İbrahim Doski û Rûsyayê Anjelika Pobedonostseva bi teblîxên xwe ve beşdar bûn.

Sempozyûm di bin berpirsiyarîya Yakup Aykaç de; Abdulhadi Timurtaş, Haşim Özdaş, Sinan Çakar, Mustafa Acar û Hacı Yılmaz ji zanîngeha Wanê bûn ku di lijneyê de cih girtin. Herwiha Zafer Açar ji zanîngeha Bingolê piştgirîya lijneyê kir. Ji bilî van kesan lêkolerên wek Mehmet Nur Yavuzer, Sami Çeliktaş, Mehmet Yıldırımçakar û M. Xalid Sadîni jî di lijneya lidarxistinê de peywirdarbûn.

Sempozyûm bi alîkarîya hin kesayet û sazîyan pêk hat. Rektoriya Van Yüzüncü Yilê ji bona beşdaran cihê mayîne û salona Cengîz Andîçê terxan kir. Herwiha VAN-TSO, Weşanxaneyê Peywend, Urartu Yapı û Vamede û hinekên din bûne sponsorê sempozyûmê.

Temaya sempozyûmê li derdora pêwendîya Mela Mehmûdê Bazîdî û Aleksandre Auguste Jaba de pêk hat û li dor vê yekê gelek pêşkêşî hatin teblîx kirin. Ne tenê li ser pêwendîya wan; li ser arşîva St. Petersburgê ya ku ji hêla van her du kesayetên ve hatîye tomarkirin; bû mijara sempozyûmê ya sereke. Serokê lijneya lidarxistinê Yakup Aykaç, gerîndeyê enstîtûyê Abdulhadi Timurtaş, alîkarê rektor Murat Kayrı, serokê VAN-TSOyê Necdet TAKVA, serokê Urartu Yapıyê Abdullah Aras, lêkoler M. Xalid Sadîni, Abdurrahman Adak û Ziya Avcı axiftinên sempozyûmê yên destpêkê kirin.

Yakup Aykaç di axiftina xwe de mebesta lidarxistina sempozyûmê anî ziman û armanca sereke arşîva St. Petersburgê derxînin holê û da ku di zanîstê cîhanî da bê nîqaş kirin. Herwiha Aykaç bal kişande ser pêwendîya kurd û rûsan. Li gorî wî, rûsan bi çavekî kolonyalîst û oryantîst xebatên kurdolojîyê lê nihêrîne û ji ber vê yekê jî serê ewil Jaba jî wek peywîr ev karê hanê hilgirtîye ser xwe. Lê pişt re her ku çûye pêwendîya Jaba û Bazîdî germtir bûye û Jaba bi dil can ev kar meşandîye. Li gorî Aykaç; Jaba berhevkarîya keresteyên kurdolojîyê bi hezkirin rêve dibe. Vê yekê jî di nameyên xwe yên ku ji bo hin hevalên xwe yên kurdolog de -ên wek Peter Lerch re şandî- tîne ziman û di van nameyan de Jaba, Bazîdî weke seydayê xwe pêname dibe.

Gerîndeyê enstîtûyê Abdulhadi Timurtaş di axiftina xwe de rola enstîtûyên zimanê jîndar anî ziman û li gorî Timurtaş bi rêya van enstîtûyan xebatên kurdolojîyê gihîştine astekî bilind. Timurtaş, Jaba û Bazîdî wek du kaşîfên gencîneya kurdî pêname kirin.

Abdurrahman Adak li ser sempozyûmê axiftineke dirêj kir û di axiftina xwe de Bazîdî li gelek alîyan ve nirxand. Adak di axiftina xwe de anî ziman ku Bazîdî bi gelek alîyan de weke pêşeng karê xwe encam daye. Cara yekem tezkîreyek bi zimanê kurmançî ku tê de qasî bîst helbestvanan cih girtiye ji aliyê Bazîdî ve hatiye nivîsîn. Berhemên edebîyata klasîk jî dîsa di vê serdemê de ji aliyê Bazîdî ve hatine berhevkerin. Bazîdî li ser folklorê kurdî, ferheng, fêrkirina zimanê kurdî, dîroka kurdî hin berhem nivîsîne. *Şerefname* wergêrandîye kurdî û li vê yekê jî nesekîniye pirtûkeke din ya li ser dîroka kurdî bi navê “Kitaba Tewarîxê Cedîdê Kurdistan” nivîsandîye. Ji ber van taybetmendîyên xwe ve Bazîdî wek muellif, mutercim, berhevkar, civaknas, etnolog û ferhengnûs e. Bi vî şiklî wek kesayetekî pîralî derdikeve pêş. Ji ber vê yekê jî li gorî Adak; xebatên Bazîdî di nava kurdan de dibe yekemîn qonaxa destpêka zanistên civakî. Adak herwiha dîyar kir ku ev arşiv bi şîyana Bazîdî ve pêk hat. Bazîdî jî ev şîyan û hêza xwe ji paşxaneya Bazîdê wergirtiye ku ev paşxane ji aliyê Ehmedê Xanî ve hatiye danîn. Li ser pexşannûsiya Bazîdî jî Adak dîyar kir ku Bazîdî feyza xwe ji Elîyê Teremaxî hildaye. Li gorî Adak xebata Jaba di wê serdemê de dikeve şûna desthilatdarîya kurdan.

Di sempozyûmê de beşdarvan û mêvanê rûmetê jî Ziya Avcî bû. Avcî wek ku tê zanîn ji bilî kar û xebatên cuda bi taybetî jî li ser vê arşivê xebitiye. Berhemên Mela Mehmûdê Bazîdî, *Adat û Rusûmatnameyê Ekradîye* û *Cami'eya Risaleyan û Hikayetan Bi Zimanê Kurmançî* ji aliyê Ziya Avcî ve hatine amadekirin û çapkirin. Avcî hem bi xebatên xwe yê di biwarê kurdolojîyê û hem jî xebatên xwe yê navborî ve ji hêla lijneyê ve weku mêvanê rûmetê hatibû vexwendin. Avcî, qala serpehatîya xwe ya amadekirina van berheman kir û di axiftina xwe de giringî û rola van çalakîyan dîyar kir ku di pêşketina edebîyata kurdî de wê bibin bingeş.

Sempozyûm di çapemenîyê de jî cîyekî berfireh girt û ji aliyê gelek ajansan ve hate şopandin. Hem çapemenîya heremî û netewî de û hem jî çapemenîya navnetewî de di derbarê sempozyûmê de gelek nûçe hatine belavkirin. Yek ji van ajansan jî Rûdaw bû. Rûdaw her dû rojên sempozyûmê jî bi eleqeyekî mezin beşdar bû bi gelek akademîsyenan re hevpeyvîn pêk anîn û nûçeyên sempozyûmê wek “Li Wanê li ser Mela Mehmûdê Bazîdî Aleksandre Jaba sempozyumek tê lidarxistin” û ev nûçe di malperên xwe de jî da weşandin. TRT Kurdîjî beşdarê sempozyûmê bû û hevpeyvînen sempozyûmê li ser malperên xwe belav kirin. Di sempozyûmê de ajanseke din jî ajansa Dengê Amerika VOA Kurmanji bû. VOA Kurmanji di “Bernameya Nû ya Heftrengê” de dîmenên ji sempozyûmê bi awayekî berfirehî dan nîşandan. Ji xeynî van ajansan, ajansên heremî yê wek Şehrivan, Vanekspres, Gazetevan û hwdli ser malperên xwe cih dane sempozyûmê.

V.Sempozyûma Kurdiyâtê Mela Mehmûdê Bazîdî & Aleksandre Auguste Jaba û Mîrasa Wan têr û tijî bû û her awayî mijar hatine nirxandin. Qadên curbicur lêkoler beşdar bibûn û vê jî rengîni û dewlendamîyek dabû sempozyûmê. Beşdarên sempozyûmê ne tenê di qada kurdîyolojîyê de bûn; ji dîroknasan heta civaknas û îlahîyatnasan ev curebûn zêdetir kiribûn. Ji ber vê yekê jî sempozyûm weke sempozyûmeke înterdîsîplîner derkete pêş. Ji bilî van mijaran; mijarên li ser edebîyatê jî ji hev cihê bûn. Hem teblîxên mijarên modern û hem jî yê klasîk û zimannasîyê jî hebûn. Di sempozyûmê de hin lêkoleran jî li ser xebatên rûsan yê kurdolojîyê teblîxên xwe pêşkêş kirin. Teblîx ne tenê kurdî bûn herwiha teblîxên tirkî û îngîlîzî jî di sempozyûmê de hatine pêşikêşkirin. Ji van teblîxan bîst û pênc heb kurdî, neh heb tirkî û yek jî bi îngîlîzî bû.

Xebata Mela Mehmûdê Bazîdî û Aleksandre Auguste Jaba di cîhana zanistî de weke koleksiyona Jaba yan jî wek arşiva Jaba tê pênasekirin. Ji ber vê çendê jî mijarên sempozyûmê her çiqas

curbicur jî bin lê piranîya wan li ser vê koleksiyon/arşîvê bûn. Em dikarin di sempozyûmê de teblîxên ku derketine pêş wiha bidin nasandin. Michiel Leezenberg bi teblîxa ya bi navê “Mela Mehmûdê Bazîdî û Rojhilatnasên Rûsan” de li ser pêwendîya kurd û rojhilatnasên rûsan sekînî. Leezenberg dîyar kir ku Bazîdî ne tenê ji bo kurdan û edebîyata kurdî herwiha ji bona rojhilatnasîya rûsan jî kesayetekî giring e. Leezenberg nihêrîna oryantalist ya li hemberî kurdan jî weke karekî kolonyalist pênase kir. Li gorî wî Bazîdî kamîlbûna xwe ji paşxaneya berîya xwe digire. Di nava kurdan de berîya Bazîdî kevneşopîya hişmendîyeke kurdî heye û Elîyê Teremaxî, Ehmedê Xanî û Melayê Cizîrî pêşengên vê kevneşopîyê ne. Fîrat Sözerî teblîxa xwe ya bi navê “Simmon Palas’tan Aleksandre Jaba’ya Rusya’da Kürdoloji’nin Ana Merhaleleri” li ser dîroka pêwendîya rûs û kurdan amade kiribû û di vê çarçoveyê de qala serborîya kurdolojîya Rûsyayê kir. Sözerî anî ziman ku bi awayekî giştî tê zanîn ku pêwendîya rûs û kurdan di sedsala 18an de dest pê dîke. Lê li gorî Sözerî di çavkanîyên erebî de pêwendîya van her du gelan digihije sala 943an. Bi awayekî zanistî li derdora salên 1782-83an yekem car xebatên ferhengnasîya kurdî tên kirin û ev dîrok berîya Garzonîyê Îtalî ye. Li rûsyayê merhaleyêke giring jî weşandina *Şerefnameyê* ye. Piştî şerên navbeyna Îran û Rûsyayê, ji pirtûkxaneya Erdebîlê rûs gelek berheman dibin Rûsyayê. Yek ji van berheman jî *Şerefname* ye. *Şerefname* cara ewil li Rûsyayê di sala 1862an de bi farisî tê weşandin dûv re jî 1868an frensî tê weşandin. *Şerefname* herwiha ji wendabûnê tê parastin. Sözerî di pêwendîya rûs û kurdan de mînakêk din jî li ser şerê Qirimê dest nîşan dîke. Di derdora salên 1870an de vê carê kurdologêkê din Solomon Adamoviç Yegîzorov wek kesayeteke muhîm derdikeve pêş. Sözerî, Yegîzorov û berhema wî ya bi navê “Di Nava Kurdan 12 Sal” çavkaniya sereke ya kurdolojîya nûjen a Rûsyayê pênase dîke. Yegîzorov diwazdeh salan li Erîvanê di nava kurdan de dimîne û kurdan ji nêz ve nas dîke. Di vê hevnasînê de Yegîzorov di warê çand û ziman de gelek daneyên giring dest dixê.

Li ser xebatên kurdolojîya Rûsyayê teblîxeke din jî ji aliyê Anjelîka Pobedonostseva hatibû amadekirin. Pobedonostsewayê teblîxa ya bi sernavê “19.yy’da Rusya’da Kürt Araştırmaları” pêşkêşkir. Pobedonostsewayê helwesta rûsan ya sedsala 19an ya li hemberî kurdan anî ziman û di derbarê van xebatên wan de hin kurdolog derxistin pêş. Herçiqaq wek kurdolog neyê pênase kirin jî di vê serdemê de Aleksandre Puşkîn jî mirov dikare qal bike. Li rûsyayê cara ewil kurdên êzîdî di berhema Puşkîn ya bi navê “Rêwitiya Erziromê” de derbas dibe. Pobedonostsewayê dîyar kir ku di vê serdemê de kurdologê herî namdar û çalak jî Peter Lerch e. Necat Keskin jî wek mijar dîsa sedsala 19an hîlbijartibû. Di pêşkêşîya xwe ya bi navê “Biçavê “jihundir” û “jîderve” etnografîyaya kurdan a sedsala 19mîn: Bazîdî û Millingen” de li ser çavdêrîyên Mela Mehmûdê Bazîdî û Major Frederick Millingen ên di derbarê kurdan de axivî. Keskin nihêrîna van her du kesayetan bi du terman anî ziman û yek ji van terman *emîk* û ya din jî *etîk* e. Ji çavekî hundir ve vegotina çand û jîyana gelekî re *emîk*, ji nihêrîna çavê derve jî *etîk* tê gotin. Bi vî awayî Bazîdî dibe çavekî *emîk* û Millingen jî dibe çavekî *etîk*. Millingen di rêwitiya xwe ya Erziromê ber bi Wanê de di derbarê jîyana kurdan de gelek daneyan berhev dîke û van daneyan di sala 1870an da li Londrayê bi sernavê *Wild Life Among Koords* dide çapkirin.

“Berhemên Perwerdeya Kurdîya Kurmancî” ev teblîx ji aliyê Tahirhan Aydın ve hate pêşkêşkirin. Aydın, di vê teblîxa xwe de bala xwe dabû biwarê perwerdeyê di berhemên Bazîdî de. Aydın, bo vê yekê jî berhemên Bazîdî yê *Rahênanên Zimanê Kurdî*, *Qewa ‘îdêd Serfa Kurdî (I û II)*, *Sefheî Sibyan* û *Tuhfetu’l-Xullan fi Zimanê Kurdan* ji bona teblîxa xwe wek mînak hîlbijartibûn. Ev berhemên navborî hem ji bona hînkirina kurdîya kurmancî, hînkirina alfabeya kurdî-erebî

û rêzimana kurdîya kurmancî hatine amadekirin.

Phillip Bernert di pêşkêşîya xwe de li ser berhema Mela Mehmûdê Bazîdî ya *Kitaba Tewarîxê Cedîdê Kurdistan* sekinî. Li gorî Bernert ev berhem di salên 1858-59an da hatîye nivîsîn. Berhem niha ne li ber dest e. Tenê em pê haydar in ku Jaba di derbarê vê berhemê de di salên 1867an û 1881an de hin agahîyan dide û li gorî saloxdayînên Jaba xwe ev berhem di wê serdemê de wer-gêrandîye zimanê frensî. Bernert neql dike ku Jaba vê berhemê weke berdewamiya *Şerefnameya Şerefxanê Bîdlîsî* dibîne. Mijareke din jî di derbarê *Tewarîxê Cedîdê Kurdistanê* de ji aliyê Kenan Subaşî ve hate pêşkêşkirin. Subaşî di vê pêşkêşîya xwe de li ser mijareke evînî ya Xelîl Beg û Têlî Perîşanê sekinî. Ev destana evînî li gorî ragihandinên Jaba di berhema Mela Mehmûdê Bazîdî de derbas dibin. Kenan Subaşî jî li ser vê yekê îddîa dike ku Bazîdî di nivîsîna berhema xwe ya dîrokî de ji tarîxa devkî jî istifade kirîye. Subaşî dibêje “Çimkî Bazîdî hem behsa Xelîl Beg û Gewrê û esl û esasên wan dike hem jî şêst sal piştî rûdanê stranên ku li ser navê Gewrê û Xelîl Beg ên di nav gel da belav bûne, berhev kirine û bi me ra parve kirine.” Serdar Canan jî bi sernavê “Bi çavekî Etno-Muzîkolojîk Vekolana Serhatî û Varyasyona Şekir Axa di Arşîva Jaba de” teblîxek pêşkêşî kir. Canan, bi vê pêşkêşîya xwe bi taybetî bal kişande aliyê etno-muzîkolojîya xebatên kurdolojîyê. Ji ber ku gelek caran gava dibêjin kurdolojî bêtir di hişê mirovan de ziman, edebiyat û dîrok çêdibe. Ji vî aliyê ve pêşkêşîyeke cihê bû. Wî di vê pêşkêşîyê de li ser serhatî û guhertoyên nimûneya Şekir Axa rawestîya û li dor etno-muzîkolojîyê nixandinek kir.

Mikail Bûlbûl jî bal kişandibû ser mijarên zimannasî yê. Bûlbûl, di berhemen Bazîdî yê *Tuhfetul Xîlan fî Zîmanê Kurdan, Kêşana Karên Kurdî* (1866) û *Xeberdana Zîmanê Kurmancî* ye (1865) de li ser mijara ristesazîyê rawestabû. Li gorî Bûlbûl ev berhemen navborî da ku Mela Mehmûdê Bazîdî Jaba hînî kurdî bike hatine amadekirin. Perwîz Cîhanî jî dîsa weke mijareke zimannasîyê li ser devokan axivî. Cîhanî bi navê “Devokên Şêwezare Kurmancî û Devoka Mela Mehmûdê Bazîdî” teblîxa xwe pêşkêş kir. Cîhanî anî ziman ku mirov dikare bibêje her eşîreteke kurdan xwedîyê devokeke cuda ye. Herwiha li gorî Cîhanî Mela Mehmûdê Bazîdî di berhemen xwe de devoka Elbakê bi kar anîye. Cîhanî herwiha dîyar kir ku ji nivîsên Bazîdî kifş dibe ku Bazîdî ji eslê xwe ne ji Bazîdê ye.

Îlyas Suvağci “Mijara Jina Kurd di Adat û Rusûmatnameyê Ekradîyeyê de” berê xwe dabû mijara jinê. Suvağci di vê mijarê de çend taybetmendiyên sereke derxistin pêş. Yek ji van mijaran jî zewac bû. Di zewaca jinan de vîneke jinan nebûye û jin bi xwesteka bav û birayên xwe zewicîne. Herçend di warê zewacê de îmaja jinan ya bi vî rengî hebe jî lê di têkilîyên rojane de jin bi mêran re mil bi mil ketine şer, car bûye birîndar bûne û car bûye hatine kuştin. Suvağci ji Bazîdî neql dike ku jinên kurdan weku jinên frensî serbest û aza bûne. Mijarek heman awayî ji aliyê Leyla Kaplanê ve hate pêşkêşkirin. “*Jin ji Alîyê Zayenda Civakî ve di Adat û Rusûmatnameê Ekradiye de*” Kaplan di teblîxa xwe de li ser zayendê rawestabû û zayend weke mefhûm rave kir. Statûya jinê bi nihêrîn û neqilkirina Bazîdî anî ziman.

Hakan Kaya, teblîxa xwe ya bi sernavê “Rewşa Sosyo-Polîtîk a Mîrektîya Kurdan di Sedsala 19an” de bal kişande mijarên dîrokî yê serdemê û rewşa Bazîdê ya wê serdemê rave kir. Li gorî Kaya Mîrektîya Bazîdê piştî şerê Çaldêranê li derdora 1578an tê avakirin. Ji sedsala 16an heta 19an heta Fermana Tanzîmatê, Mîrektîya Bazîdê vê statûya xwe didomîne. Bazîd di van sedsalan de di navbera Osmanî û Îranê piştî sedsala 19an jî di navbera Osmanî û Rûsan de dibe qada şer. Herhiwa lêkoler Nihat Gültekin jî di teblîxa xwe “Çend Belgename derbarê Mela Mehmûdê

Bazîdî da” de li ser belgenamêyên derbarê jîyan û kesayeta Mela Mehmûdê Bazîdî sekinî. Li gorî Gültekin, Bazîdî di serdema xwe de yekî navdar e. Bazîdî berîya ku Jaba nas bike di herêmê de pir tê naskirin. Li ser vê yekê jî Gültekin, bîranînên rojhilatnasê polonî, di kovareke Ewropî de hatibûne weşandin, seyaheta xwe ya di derbarê bajarên wek Qers, Erzirom û Bazîdê de qala Mela Mehmûdê Bazîdî jî dike. Zaremba, Bazîdî weke melayê kurd, zanayê hêja û alimê herî mezin dide nîşandan.

Di sempozyûmê de berhemên Mela Mehmûdê Bazîdî ji gelek alîyan ve hatine nixandîn. Yek ji van berhemên jî hikayetên Bazîdî bûn. Remezan Alan û Umran Altinkılıç hikayetên Mela Mehmûdê Bazîdî ji hêla form û têşeya wan ve nixandîn. Alan, “Serpêhatî û Cihê Camî’eya Hikayetan di Hikayetên Mela Mehmûdê Bazîdî de” hem hikayetên Bazîdî û hem jî di çanda kurdî de şeweya hikayetan pêşkêş kir. Wî diyar kir ku di kurdî de “serpêhatî” bo çîrokên rasteqîn hatîye gotin. Ev yek xwe di çîrokên Bazîdî de jî dide der. Di vî cureyî de mebesta vegotina tecrûbeyan heye. Ev çîrok dersa tecrûbeyekê yan jî nixekî exlaqî vedigêrîne. Umran Altinkılıç jî di teblîxa ya bi sernavê “Hêmanên Vegêranên Modern di Hikayetên Mela Mehmûdê Bazîdî de” de angaşt kir ku hikayetên Bazîdî “çîrûskên” çîroka modern di hewînî û herhiwa hikayetên Bazîdî di navbera hikayetên gelêrî û çîroka modern de rola pîrekê digirin. Li gorî Altinkılıç, ev çîrok di nava xwe de homojenîyekê nahewînî. Ji aliyê form û naverokê ve curbicur in. Hin çîrok dişibin destanên kurdî û hinek jî di forma çîrûskan de ne. Lê hin çîrokên Bazîdî ji hêla dem, mekan û vegêrandinê ve “di navbera çîrokên gelêrî û çîrokên modern de wek formekî navberî xuya dikin”.

Serdar Şengül bi teblîxa xwe ya bi navê “Mela Mehmûdê Bazîdî, Ram Bam Basu Tevlîbûna li Pexşana Dinyayê” de Mela Mehmûdê Bazîdî û Ram Bam Basu Bengalî weke du kesayetên wekhev da şayesandin. Li gorî Şengül, çîroka Mela Mehmûdê Bazîdî û ya Ram Bam Basu dişibe hev. Ram Bam Basu li Bengala Hindistanê jîyaye. Rola ku Bazîdî di dîroka edebîyata kurdî de girtî Basu jî di edebîyata Bengalîyan de hilgirtîye ser xwe. Şengül diyar kir ku gelên xwedî dewlet û xwedî dîrok heman demê de xwedîyê pexşanê ne. Xwedîbûna dewlet û xwedîbûna pexşanê li gorî felsefeya Hegel ji bo gelekî asta pêşketinê dide nîşandan. Piştî ku felsefeya Hegel belav bû û weku heqîqet hat qebûl kirin gelek kes hewl dan di dîroka xwe de pexşanê peyda bikin. Lewra hebûna pexşanê xwedîbûna dewletê diyar dike. Ram Bam Basu li ser daxwaza mîsyonerê Îngîlîz William Carey dîroka qralîya Bengalê dinivîse û ev berhem ji bona Hindî û Bengalîyan dibe destpêka pexşannûsîyê. William Carey di vê derê de di dewsa Jaba de derdikeve holê.

Tehsîn Îbrahîm Doskî di teblîxa xwe de li ser berhemên Ehmedê Xanî yê di arşîva Jaba de ne sekinî. Li gorî Doskî, bi saya Bazîdî û arşîva Jaba gelek berhemên destnivîs yê edebîyata kurdî hatine parastin û gihiştine roja me. Di arşîvê de behsa çardeh helbestvanên wek Melayê Cizîrî, Elîyê Herîrî, Ehmedê Xanî, Feqîyê Teyran, Miradxaê Bayezîdî û hwd tê kirin. Doskî herwiha got ku wî, di kar û xebatên xwe de gelek mifa ji vê arşîvê hildaye. Doskî dibêje ku 55 destxetên ku yê xwe gihandî de 16 hebên wan bi berhemên Xanî ve pêwendîdar in. Di arşîvê de 8 destnivîsên Mem û Zînê peyda dibin.

Mijareke sereke jî di sempozyûmê de mijara ferhengnûsî û alfabeyê bû. Li ser vê yekê sê pêşkêşî hatine kirin. Mehmet Yonat pêşkêşîya xwe ya bi navê “Elîfba û Alfabeya Bazîdî” de li ser alfabeyê sekinî. Yonat ji Farouk Ismaîl neql dike ku di koleksiyona Jaba nimreya “kurd “6”ê de qala alfabeyekê tê kirin. Li gorî Yonat “Lê esasê xwe de ev elîfba ne ji bo xwendina bi kurdî bi tîpên erebî lê xwendina erebî bi tîpên erebî lê bi terîfa kurdî ve hatiye nivîsîn.” Yonat herwiha

fonksiyona vê alfabeyê hem di berhemên Bazîdî de û hem jî ji bona zimanê kurdî nirxandinên xwe anîn ziman. Ümit Işık jî li ser ferhenga Jaba pêşkêşîya xwe kir. Li gorî Ümit Işık, Jaba ferhengeke Kurdî-Fransîzî, Fransîzî-Rûsî-Kurdî û Kurdî-Fransîzî-Rûsî çêkiriye. Di vê ferhengê de bi qasî 15000 peyv hene û ferheng bêpergalî hatîye amadekirin. Işık, di vê pêşkêşîya xwe de li ser termên folklorîk sekini ka çawa hatine berhevkerin û di ferhengê de çawa cih digirin. “Latînîzasyon di Ferhenga Kurdî-Fransî ya Auguste de Jaba de” Sevda Orak Reşitoğlu li ser ferhenga Jaba ya ku bi alîkarîya Mela Mehmûdê Bazîdî amade kirîye pêşkêşîya xwe kir. Reşitoğlu dîyar kir ku ev ferheng di sala 1879an li St. Petersburgê bi fransî-kurdî çap bûye. Di ferhengê de peyvên kurmancî hem bi tîpên erebî û hem jî bi tîpên latînî hatine nivîsîn. Ne tenê herfên latînî û erebî hin alfebeyên din jî herf hatine bikaranîn. Reşitoğlu anî ziman ku di vê ferhengê de zayend tune ye. Hebekî nêzê mijara ferhengnûsî û alfbayê Mustafa Aslan jî li ser wergêrvanîya Jaba sekini. Aslan teblîxa bi ser navê “Nirxandinek Giştî li ser Rêbaza Aleksandre Jaba ya Wergerên Kurdî Bo Frensî” amade kiribû û di xebata xwe de li ser rêbaza Jaba rawestabû.

Di sempozyûmê de kesayet û rola Aleksandre Auguste Jaba zêdetir lêkoler piranî li ser kesayet û berhemên Mela Mehmûdê Bazîdî rawestan. Ji bilî koleksiyona Jaba hin lêkoler jî rewşa sîyasî ya serdemê weke mijar derxistin pêş û di vê çarçoveyê de jî rewşa mîrektîya Bazîdê ya wê serdemê hate nîqaşkirin.

Sempozyûm bi du rojan berdewam bû û di roja dawî de jî bi moderatorîya Abdulhadi Timurtaş, Abdurrahman Adak, Tahirhan Aydın, Michiel Leezenberg û M. Xalid Sadînî sempozyûm nirxandin. Tahirhan Aydın qala serborî û serencama arşîva Jaba kir û daxwaz û hêvîyên xwe anîn ziman ku berhemên di vê arşîvê de weke faksimile ji aliyê Wezareta Çandî ya Turkiyeyê ve bîn çapkirin. Aydın, pêşnîyaz kir ku sala bê li ser *Şerefnameyê* û dîroka kurdan sempozyûmeke nû bê lidarxistin. Abdurrahman Adak dîyar kir ku berîya van berhemên Mela Mehmûdê Bazîdî kurd di çavên Ewropîyan de weke miletekî folklorîk dihatin dîtin. Lê piştî van berhemên Ewropîyan fehm kir ku kurd xwedîyê çandekî nivîskî ne. Li gorî Adak, Mînskî di amadekirina mijara kurdan ji bona Ansiklopedîya Îslamê de paşxane û çavkanîya xwe xebatên Bazîdî wergirtîye. Li gorî dîyarkirina Adak, ger mirov bixwaze qala çand, ziman û edebîyata kurdî bike divê mirov vê yekê weke berîya Bazîdî û piştî Bazîdî dabeş bike. Di serdema klasîk de vekolînên herî ilmî û zanistî ji aliyê Bazîdî ve hatine pêk anîn. Li ser vê xalê Adak îddîa kir ku xebatên ku Bazîdî pêkanîne di wê serdemê de di edebîyata tirkî de jî nehatine dîtin û kirin. Abdulhadî Timurtaş jî li ser rewşa akademîya kurdî rawesta û li gorî wî xebatên akademîya kurdî ghiştîne asteke bilind. Herwiha Timurtaş bang li qadên zanistên din jî kir; gotar û nivîsên xwe bi kurdî binivîsin da ku di wan qadan de jî termînolojîyeke kurdî ava be.

Encam

Di vê sempozyûmê de Mela Mehmûdê Bazîdî wekî pêşeng û nirxekî edebîyata kurdan ê veşartî, ji her alî ve hate nirxandin. Ev xebat ji bo nasîn û danasîna koleksiyon Jaba hêz û hêvîyên mirov zêde dike. Lewra gelek mijarên giring û gelek teblîxên hêja hatin pêşkêşkirin. Mirov dikare bibêje ku Enstîtûya Zimanên Zindî ya Zanîngeha Van Yüzüncü Yılê di vê qadê de kedekî mezîn derxistîye holê. Bi rêya van rêze sempozyûman hem mijar û şahkarên edebîyata kurdî tîn guftûgokirin û hem jî rol û rista wan di zanista akademîyê de tê pêşkêşkirin. Ji keynî vê yekê di vê sempozyûmê de jî me dît ku ev çalakîyên edebî yên bi vî rengî bi xwe re tevgerêkî jî ava dike. Lewra ji gelek zanîngehan lêkolerên kurd û kurdologên bîyanî tîn ba hev û hevnasînek pêk tê.

Ger em li ser vê sempozyûmê bibêjin, beşdarîbûna Michiel Leezenbergê hollandî û Anjelîka Po-bedonostseva'ya rûsî mirov dikare weke mînak nîşan bide.

Curebûna teblîxan jî nîşan da ku Mela Mehmûdê Bazîdî kesayeteke giring e û karê ku bi Aleksandre Auguste Jaba re jî kirî ji bona dîroka edebîyata kurdî karekî pîroz e. Bi vî awayî jî derkete holê ku Bazîdî her çend bi alîkarî û piştgirîya Jaba ev karê hanê pêk anî be jî lê mirov dikare bibêje di warê çand, edebîyat û dîroka kurdî de Bazîdî jî şareza bûye.

Wek encam em dikarin bibêjin ku di vê sempozyûma navneteweyî de li ser mijarên wek dîrok, cîvaknasî, mûzîk, çand û edebîyata kurdî gelek pêşkêşiyên giranbiha hatine vegotin. Herwiha hem ji hêla beşdaran ve û hem ji ji hêla naverokê ve ev sempozyûmeke dewlemend bû. Em hêvîdar in ku dê ev rêze sempozyûm di sala bê jî berdewam bibe.

ÇAVKANÎ

Vîdeoyên YouTubeê yên V. Sempozyûma Navneteweyî ya Kurdiyatê Mela Mehmûdê Bazîdî & Aleksandre Auguste Jaba û Mîrasa Wan.

https://www.youtube.com/watch?v=eYELJditeu4&t=64s&ab_channel=KurdiyatDergisi (23.06.2024).

https://www.youtube.com/watch?v=u0V3CzgxHWU&t=37s&ab_channel=KurdiyatDergisi (23.06.2024).

https://www.youtube.com/watch?v=9oMQFnaaBJs&t=286s&ab_channel=KurdiyatDergisi (24.06.2024).

https://www.youtube.com/watch?v=ef6EN_ABpYY&t=5s&ab_channel=KurdiyatDergisi (24.06.2024).

https://www.youtube.com/watch?v=j_G7sHTd9qY&ab_channel=KurdiyatDergisi (25.06.2024).

https://www.youtube.com/watch?v=5f9OeVpMgVg&t=3s&ab_channel=KurdiyatDergisi (25.06.2024).

https://www.youtube.com/watch?v=mbwNBUI608o&t=13s&ab_channel=KurdiyatDergisi (26.06.2024).

https://www.youtube.com/watch?v=bWGbrb8w1lc&t=2s&ab_channel=KurdiyatDergisi (26.06.2024).

https://www.youtube.com/watch?v=s1CEtxWIDSI&t=4s&ab_channel=KurdiyatDergisi (27.06.2024).

https://www.youtube.com/watch?v=kMvxO1A4_Jw&t=666s&ab_channel=KurdiyatDergisi (27.06.2024).